

J A Z Y K O V Ě D N Ě
A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLIV – 2007

č. 1 a 2

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY – ročník XLIV (2007), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Michaela Lišková, Pavla Chejnová, Marián Šloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky ve formátu textového editoru MS Word laskavě zasílejte na e-mailovou adresu hoffmannova@ujc.cas.cz. Uvítáme rovněž text příspěvku vytištěný v normalizované úpravě.

OBSAH

Lucie Hýblová:	<i>Souvislost kognitivních obtíží s deficitem fonemického povědomí u pacientů s roztroušenou sklerózou</i>	4
Lad. Michálková:	<i>Novinové titulky před 20 lety a dnes</i>	25
Jakub Raš:	<i>Vícejazyčnost v románu Ladislava Fukse Variace pro temnou strunu</i>	37
Pavla Chejnová:	<i>Kondolence</i>	46
L'uba Sičáková:	<i>Hydronymické modely</i>	49

Z jazykovědných pracovišť

Jana Hoffmannová:	<i>Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2006</i>	52
	<i>Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2006</i>	55

Nové publikace

Karel Kamiš:	<i>Anna Rácová – Ján Horecký: Syntax slovenskej karpatskej rómčiny</i>	58
--------------	--	----

Kronika

Jaroslav Bartošek:	<i>K sedmdesátinám profesora Oldřicha Uličného</i>	70
Vladimír Petkevič:	<i>Laudatio Ioanni de Balneis Tussyn</i>	76
Alena Novotná:	<i>Syntax a jej vyučovanie III.</i>	80
Alena Novotná:	<i>Zpráva z XVI. mezinárodního kolokvia mladých jazykovědců</i>	83

Souvislost kognitivních obtíží s deficitem fonemického povědomí u pacientů s roztroušenou sklerózou¹

Lucie Hýblová

Cílem naší studie bylo zjistit, zda kognitivní problémy lidí s roztroušenou sklerózou (RS), konkrétně problémy s vybavováním slov, nějakým způsobem korelují s narušeným fonemickým povědomím. Tento předpoklad vychází z podobnosti projevů problematického vybavování slov (resp. pojmenování slova) u dyslektiků, u kterých souvisí právě s narušeným fonemickým povědomím. Proto byla pro účely této studie použita baterie, která byla vyvinuta: „...na základě materiálů vytvořených pro velkou studii vývojové dyslexie/dysgrafie u českých dětí...“ (Caravolas – Volín, 2005:7) a která zahrnuje i testy fonemického povědomí. Tato baterie též obsahuje normy pro žáky 2. – 5. tříd.

Pomocí výsledků všech testů z výše zmíněné baterie jsme se pokusili zmapovat, zda kognitivní problémy (resp. problémy s vybavováním slov) korelují s jinými dílčími faktory, jakými jsou např. rychlost čtení nebo rychlost řešení úkolů vůbec.

Dále jsme mohli z nasbíraných dat ověřit, zda lze vidět nějakou souvislost mezi trváním, průběhem nemoci a mírou slovních kognitivních problémů, protože v otázce souvislosti délky onemocnění a míry všech kognitivních obtíží se názory liší (např. Havrdová oproti MSIF, viz níže).

Nakonec jsme se pokusili zjistit, zda na výsledky testů mohou mít vliv i jiné faktory (délka nemoci, věk, jazykové předpoklady, pohlaví, vzdělání), případně který faktor se projevuje nejvíce.

Úvod

Roztroušená skleróza patří mezi nejčastější získaná, prvotně organická neurologická onemocnění centrální nervové soustavy (celosvětový odhad je 2 500 000 nemocných lidí). Stručně by se dala charakterizovat takto: „Roztroušená skleróza se řadí mezi neurologické choroby chronické, rázovitého a trvalého průběhu, rozvíjí se v mladém věku, častěji u žen, především pro poruchy hybnosti jeví sklon k časté invalidizaci, je léčitelná, ale prozatím nevléčitelná. Podstatou je autoimunitní, autoagresivní zánět, napadající myelin i nervová vlákna a podmíněný genetickou vlohou a diferentní reakcí patrně na virové agens.“ (Lenský, 2002:12)

---

¹ Tento článek je značně zkrácenou verzí písemné práce Kočková-Amortová, L. *Roztroušená skleróza: Souvislost kognitivních obtíží s deficitem fonemického povědomí*, 2005, 58s.

Za základní koncepci mechanismu RS se dnes bere imunologická teorie. Mechanismus podrobně popisuje Havrdová (2000), obdobně i Lenský (2002). Stručně lze říci, že imunitní buňky mylně určí jako škodlivé buňky vlastního těla a začnou je likvidovat tím, že rozníť zánět v centrální nervové soustavě (CNS). Vlivem této reakce dochází k tzv. demyelinizaci, rozrušení myelinového obalu, který chrání vodivá vlákna nervových buněk v CNS a zároveň umožňuje rychlý přenos vzruchů. Pokud je obal porušen, dochází k znesnadnění až znemožnění přesunu impulsů. Začínají výpadky hybnosti, defekty koordinace, rovnováhy, změny hmatových a zrakových vjemů (Lenský, 1996). Dříve se předpokládalo, že proces demyelinizace je nevratný. Dnes víme, že jistá náprava – remyelinizace – možná je. Při opakování zánětu však buňka ztrácí schopnost regenerace a dochází k destrukci tkáně (Havrdová, 1999, 2000). Ta se pak ve fázi klidové hojí vytvořením jizvy (tkáňové sklerózy).

Ložiska demyelinizace nazýváme plaký, jejich velikost je od necelého milimetru až k několika centimetrům v průměru. Podle Lenského (1996, 2002) mohou mít nejrůznější podobu a nacházejí se na různých místech, čemuž také odpovídají rozmanité projevy nemoci. Při atace, útočné fázi RS, při níž vznikají neurologické příznaky, nacházejí se ložiska více. Vzhledem k tomu, že se ataky opakují, je výsev plaků různý z hlediska prostorového i časového.

Příznaky a projevy se odvíjejí od toho, která část CNS a do jaké míry je postižena, přičemž se postižení může nejrůznějším způsobem kombinovat.

1) Častým úvodním symptomem je zánět zrakového nervu, pro nějž je typická recidiva. Projevuje se úbytkem zrakové ostrosti, rozmazaným, mlhavým viděním, skvrnami a výpadky v zorném poli, sníženým vnímáním ostrosti barev, jiskřením a bolestí (Lenský, 1996; Havrdová, 2000; Jedlička, 1981). Vzhledem k těmto příznakům je možné zhoršené vnímání psaného jazyka. Pokud pacient hůř vidí, čtení mu činí obtíže nebo působí bolest, je pravděpodobné, že čtení, zejména zájmové literatury, omezí na minimum. Uvážíme-li, že čtením se rozšiřuje slovní zásoba, zlepšují se stylistické schopnosti, případně se získávají vědomosti, je pochopitelné, že nedostatek příjmu psaného jazyka může ovlivnit plynulost a srozumitelnost řeči.

2) V Jedličkových výzkumech (1981) se jako nejčastější specifické poruchy ukazují poruchy motorických neuronů, tedy poruchy hybnosti. Projevy jako tíže končetin, jejich tuhost, případně křeče, se někdy objeví až po delší zátěži (Lenský, 1996; Havrdová, 1999).

3) Příznaky od mozkových (hlavových) nervů se odvíjejí od toho, který nerv je postižen.

Při postižení okohybných nervů dochází k šilhání, zdvojování viděných předmětů a ke kmitání očí (nystagmus). Pro RS je typický nystagmus disociovaný, při kterém každé oko

kmitá jinak (např. Lenský, 1996; Havrdová, 2000). Stejně jako výše zmíněné příznaky očního zánětu mohou tyto problémy vést k omezenému přijímání psané podoby jazyka.

Trojklaný nerv se může ozvat zvýšenou citlivostí obličeje, ale i prudkou bolestí, která může mít trvalejší ráz (např. Lenský, 1996; Havrdová, 2000).

Lícni nerv může jednostranně ochrnout, což se projeví například poklesem koutku úst a unikáním slin nebo neschopností našpulit rty. Může mít dopad i na řeč, protože kvůli ochrnutí jsou postiženy např. labiály (Lenský, 2002). Je obecně známo, že pokud je omezena možnost pohybování rtů, dochází v češtině k deformaci více hlásek. Jsou to nejen výše zmíněné labiály (bilabiály a labiodentály), tedy hlásky, které jsou charakterizovány rty jako artikulačním místem, ale i hlásky, pro něž je charakteristické zaokrouhlení rtů. Z českých souhlásek je mírné zaokrouhlení rtů typické pro zadní alveoláry. U samohlásek se zaokrouhlenosti využívá přímo jako distinktivního rysu, a to u vokálů zadní řady. K určité deformaci může dojít i u vokálů přední řady, pro něž je naopak typická zostřenost rtů. Uvážíme-li tedy, že mluvčí není schopen rty zaokrouhlit ani zostřit, dojdeme k závěru, že jeho vokály budou hodnoceny jako nečeské. Navíc je velmi pravděpodobné, že nastane určitý posun ve vokalickém trojúhelníku pacienta. Ten bude patrný zejména u hlásky [u], kde kvůli nezaokrouhlenosti rtů dojde ke zvýšení druhého formantu a tedy k přiblížení k hlásce [o]. Pokud uvážíme, že delabializace je často doprovázena otevřeností, lze se domnívat, že hlásky [u] a [o] mohou téměř splývat.

U příznaků nervu rovnovážného a sluchového je častý defekt rovnováhy, zatímco sluch bývá postižen velmi zřídka (Lenský, 2002). Z toho vyplývá, že nedochází ani k druhotnému projevu deformace řeči. Pokud je řeč deformována např. vlivem dysartrie (viz níže), mluvčí deformace hlásek slyší, uvědomuje si je. Pokud tedy pacient komolí slova (viz *Kognitivní obtíže*), není to způsobeno tím, že by nevnímal, co říká, ani tím, že by správnou zvukovou podobu slov neznal.

Poslední projevy postižení hlavových nervů jsou spojeny s nervy jazyka, krku a hltanu. Jedná se o dysartrii (poruchu vytváření hlásek), jejímiž nejčastějšími projevy jsou (Swallowing and speech difficulties, 2004): „Polykání hlásek, nezřetelná výslovnost, pomalejší řeč, tichý či slabý hlas, kvůli respiračním obtížím, potíže s rezonancí a kontrolou intonace, nosovost, abnormálně dlouhé přestávky mezi slovy či slabikami (někdy nazýváno skandování).“ Je třeba podotknout, že výše zmíněné užití slova „skandování“, které v popisech RS bývá časté, nelze považovat za zcela terminologické, protože skandování jako takové je vedeno snahou o zdůraznění určitého rytmu, o jeho udržení. Neterminologické užití pramení z podobnosti způsobu realizace slov, která nezní plynule, ale po slabikách.

4) Pod mozečkové poruchy se tradičně (např. Jedlička, 1981; Havrdová, 2000) řadí: tremor (třes), ataxie/hypermetrie/špatná koordinace a kymácení/vravorání.

Ataxie se projevuje nepřesnými, neurovnanými, špatně koordinovanými pohyby, které jsou často rozmáchlé (Lenský, 1996). Třes je rytmický pohyb, který nelze kontrolovat vůlí. Postihuje především horní končetiny, ale může mít vliv i na řeč (Managing tremor in MS, 2002): „Třebaže třes mají lidé nejčastěji v rukách či pažích, může jim také postihnout nohy, trup a hlavu. Někteří z nich mají též problémy se zřetelným mluvením a koordinováním očních pohybů.“ Dále může vlivem třesu dojít i k deformaci písma. Zvětšení písma je typické pro ataxii (Trojan, 1996).

Pod mozečkové symptomy patří i nejistá, vravoravá až kymácivá chůze, která často budí dojem opilosti. Tento dojem může být ještě posílen špatnou artikulací nebo koordinací způsobenou dysartrií, případně ochrnutím lícního nervu. Je však třeba uvědomit si, že špatně artikulovaná řeč lidí s RS a opilých se bude pravděpodobně v některých aspektech lišit. Pro řeč opilých je typická sonorizace všech souhlásek. Pro opilého je příliš namáhavé neustále „přepínat“ mezi vibrujícími a nevibrujícími hlasivkami, a tak hlasivky, které nutně musí vibrovat alespoň při vyslovení jádra slabiky, nechává vibrovat stále. Naopak u lidí s RS není k sonorizaci důvod.

5) Jako druhé nejčastější (Jedlička, 1981) se objevují změny citlivosti (senzitivní). Dochází k nim při porušení drah doteku, tepla a bolesti. Pokud dojde k poruchám drah hlubokého cití, může dojít k poruchám chůze.

6) Velmi nepříjemné pro společenský a intimní život jsou inervační poruchy svěračů (sfinkterů), tedy porušení drah k močovému měchýři a střevům. Ačkoliv nemají přímý vliv na řeč ani na manipulaci s jazykem, možný je druhotný vliv na omezení komunikace pacienta s okolím. Nemocný se za tyto intimní příznaky může stydět více než za jiné a může omezit svůj styk se společností, případně se ve společnosti stane uzavřeným, nemluvným.

7) Nejčastějším nespecifickým syndromem je únava. Zároveň bývá tento syndrom hodnocen jako jeden ze tří nejtěžších u ¾ pacientů s RS. Reeves (2003) píše: „Únava může ovlivnit koncentraci, paměť, podrážděnost a spaní a zase naopak, únava se může zhoršovat špatným duševním rozpoložením.“ Nejvíce únava u RS souvisí s obtížným přenosem impulzů demyelinizovanými vlákny.

Je třeba počítat s možným vlivem únavy na výkony jak v každodenní komunikaci, tak v různých testech. Lidé s RS často uvádějí zhoršení fyzických a především kognitivních a řečových obtíží (viz *Kognitivní obtíže*) právě při únavě. Pokud je tedy subjekt unavený, může

podat horší výsledky jednak kvůli špatné koncentraci, jednak kvůli pomalejšímu myšlení a obtížnějšímu řečovému vyjadřování.

8) Lidé s RS trpí 3x častěji depresí než zbytek populace. Přispívá k ní nejen psychologický dopad diagnózy samotné a všech nejistot s ní spojených, ale i chorobný proces, který však zatím nebyl dostatečně popsán ani s pomocí funkční magnetické rezonance.

9) V poslední době se stále jasněji ukazuje vliv RS na nejrůznější projevy, které se řadí pod kognitivní obtíže. Je třeba uvědomit si, že úbytek kognitivních schopností a dovedností ve spojení s RS není duševní choroba, ale obvyklý projev (Lenský, 2002). Patří sem změny paměti, koncentrace a ostatních mentálních dovedností. Například MSIF uvádí jako nejčastější poruchy schopnosti abstrakce, poruchy paměti, pozornosti a nalézání slov. La Rocca (2004) píše, že RS většinou ovlivní pouze určitou kognitivní funkci, zatímco ostatní nechá netknuté. Nevede tedy většinou k celkovému úpadku, jako tomu je třeba u Alzheimerovy choroby. Nejčastější projevy (Jablow, 2000 + RS, paměť a myšlení, 2002) jsou následující:

a) Problém vyvolat si nedávné události. Pacient si nemůže vzpomenout, co jedl ke snídani nebo na telefonní číslo, které se naučil minulý měsíc. Nemá však problém vybavit si telefonní čísla přátel z dětství nebo své rodné číslo. Většina lidí s tímto symptomem se může ještě učit a zapamatovat si nové informace, jen jejich vyvolání bude trvat trochu déle. Postižena je tedy vybavovací schopnost. Oproti tomu rozpoznávání (schopnost okamžitě si vzpomenout, co to je, a vzpomínky s tím spojené, pokud je podnět viděn nebo slyšen) bývá při RS postiženo jen vzácně.

b) Problémy s nalézáním slov. Plynulost řeči může být snížena, protože lidé s RS neumějí někdy nalézt rychle během řeči správná slova a formulace. „Mají je na jazyku“, nemůžou si však vzpomenout. Opět se tedy jedná o vybavovací problém. Je známo, že obdobné problémy, kdy je postiženo vybavování slov (resp. jeho pojmenování), zatímco rozpoznávání zůstává nedotčeno, nacházíme u dyslektiků. U nich ovšem není znatelné organické porušení, problémy jsou způsobeny neschopností najít správnou fonologickou reprezentaci slova, protože dochází k porušení fonematického povědomí. Nabízí se tedy otázka, zda by zhoršená vybavovací schopnost u osob s RS nemohla být způsobena narušeným fonematickým povědomím.

c) Problémy s pozorností, koncentrací, mentální čilostí, hbitostí. Někteří lidé s RS se po delší dobu obtížněji koncentrují nebo mají potíže, chtějí-li po přerušení pokračovat stejným způsobem v tom, co dělali. Mluví-li několik lidí najednou nebo je zapnuté rádio či televize, nebo mluví-li i jen jediný řečník příliš rychle, pro osobu s RS může být nesnadné přival

informací roztřídit, prosít, protože jejich zpracování je pomalejší než u běžné populace. Úkoly stále mohou plnit, ale vyžadují od nich více času a úsilí než dříve.

d) Někteří lidé s RS mají potíže analyzovat situaci, dělat si plány a řešit problémy. Tyto potíže s plánováním, strukturováním, vyhodnocováním a řešením úkolů mohou vést ke stresování a zmatku.

e) RS, paměť a myšlení (2002) ještě uvádí problémy s jazykem, vizuálním předjímáním (rozpoznávání toho, co pacient vidí) a prostorovými vztahy (posouzení vzdáleností a polohy), které však nejsou tak časté. Oproti tomu Hämäläinen (2004) píše, že problémy s vizuálně-prostorovými vztahy má více než 19 % nemocných. Není sice zcela jasné, co si představit pod „jazykovými“ problémy, pokud ovšem uvážíme terminologii RS, paměť a myšlení (2002) vzhledem k ostatním uvedeným obtížím, lze se domnívat, že jazykovými problémy jsou zde myšleny problémy ovládnutí gramatiky a syntaxe, tedy problémy systémové.

Na kognitivní problémy ve spojitosti s RS upozornil r. 1951 Canter, který provedl srovnání výsledků armádních testů vojáků s RS s výsledky, kterých dosáhli před onemocněním, a ukázal na významný úbytek dosažených bodů (Langdon – Thompson, 1996). O třicet let později Jedlička (1981) popsal zúžení intelektu u 10 % pacientů hned v počátečních stadiích a u 34 % pacientů ve stadiích koncových. Ke skutečnému rozvoji poznání této problematiky došlo však teprve v posledních letech. Jak píše Jablow (2000): „Problémy jako paměťové deficity, pomalejší reakce při řešení problému či zhoršená koncentrace byly pro některé lidi *odjakživa* součástí nemoci, avšak *dříve* byly tyto symptomy často špatně pochopeny a podceňovány.“

Lenský (1996) píše, že RS obvykle nevede k demenci a k porušení paměti. V novější publikaci (Lenský, 2002: 23) už toto tvrzení opravuje podle nejnovějších výzkumů kognitivních funkcí: „Baterie různých detailních testů dokazují slabší pracovní paměť, horší slovní, vizuální, učební schopnost, horší zpracování informací a verbální výbavnost, pokles pozornosti, pohotovosti, méně pružné reakce. Někdy se v souvislosti s RS hovoří o ‚kapacitě jedné myšlenky‘ – o nezvládnutí více krátkodobých duševních úkolů najednou.“

Vzrůstající zájem o kognitivní problémy je vidět i u jiných autorů. Havrdová (1999) píše o poruchách soustředění při déletrvajících duševních úkonech a o poruchách zvláště krátkodobé paměti, které se objevují v pokročilejších fázích nemoci a jsou způsobeny záněty v čelních a spánkových lalocích a drahách spojujících mozkové hemisféry. Tyto problémy řadí společně se změnami nálad pod psychické. O rok později (Havrdová, 2000:42) jsou obdobné kognitivní poruchy uváděny jako samostatný příznak, objevuje se zmínka o tom, že

výjimečně se mohou objevit už v počátečních fázích nemoci, a také jejich vznik je uváděn detailněji.

Zarážející je proto krátká zmínka Redakce časopisu Roska (2004), ve které se píše o zachování mentálních funkcí: „Ačkoli jsou mentální funkce ve většině případů zachovány, pacienti cítí, jako by jejich tělo zaostávalo.“ Jak píše Jablow (2000), tento názor se tradoval před rokem 1990, kdy se „mnozí lékaři domnívali, že RS způsobuje fyzický handicap, ale mysl ponechává nedotčenou.“ Ostatní literatura mluví v dnešní době o kognitivních obtížích zcela jasně. Například Jablow (2000) píše, že určitý stupeň kognitivní (poznávací) dysfunkce se vyvine u 40 % – 60 % lidí s RS, z toho má však podle odhadů expertů závažné problémy, mezi něž lze zahrnout mírné až vážné obtíže s myšlením, logickým uvažováním a se soudností, větší změny osobnosti nebo nedostatečné uvědomění sebe sama, vedoucí k nevhodnému, nepřislušnému chování, jen 5 % - 7 % nemocných. Velká většina lidí má relativně mírné problémy, obvykle v oblasti paměti a pozornosti. Montreuil (2004) píše obdobně, že každá druhá osoba postižená RS si stěžuje na kognitivní obtíže, zejména na poruchy soustředění a zhoršení zejména krátkodobé paměti. MSIF zase uvádí, že kognitivní obtíže jsou typické pro více než 70 % nemocných, a to i v raných stádiích (přes 50 %). Vážné problémy, jako je například demence, která může doprovázet těžkou, dlouhotrvající RS, má přibližně 10 % a v takovémto případě se mluví o RS cerebrální. Obdobná čísla uvádí i Hämäläinen (2004), který zároveň píše, že lidé mající ložiska demyelinizace ve velkém mozku trpí častěji kognitivními problémy než ti, kteří mají léze v mozečku, mozkovém kmeni nebo v míše.

Je jasné, že změny souvisejí s organickým postižením mozku, jak píše Montreuil (2004). Bylo zjištěno, že kognitivní problémy jsou obvyklejší u těch jednotlivců, kteří mají mnoho lézí (RS, paměť a myšlení, 2002). Ačkoliv Jablow (2000) píše, že MRI v kognitivních otázkách není příliš nápomocná a efektivnější je využít vyšetření neuropsychologickými testy, King o dva roky později (2002) uvádí, že v dnešní době jsou některé kognitivní problémy, které lidé mají – s pamětí, s vybavováním slov či s řešením problémů – skutečně vztaženy jak k lokalizaci lézí, tak i k jejich počtu a velikosti.

Mozkové léze tedy mohou mít za následek vznik většího množství permanentních kognitivních problémů, ale poznávací schopnosti může dočasně zhoršit mnohem více faktorů, jako jsou deprese, stres, bolest, únava, atak. Dále může koncentraci, paměť a schopnost učit se postihnout větší konzumace alkoholu, špatná výživa, nemoci, jakož i léky mající vliv na centrální nervový systém. Existuje tedy mnoho faktorů, které dokáží ovlivnit schopnost

poznávání, a vzniklé problémy mohou být jak dočasné, tak permanentní (RS, paměť a myšlení, 2002; Montreuil, 2004).

Nezdá se, že by kognitivní problémy měly přímou souvislost s jinými symptomy RS, s tím, jak dlouho pacient RS má, jak je závažná nebo jakého je typu. Někdy jsou fyzické problémy jako dysartrie, ataxie či nystagmus interpretovány jako kognitivní symptomy, což je interpretace mylná, neboť nebylo prokázáno žádné spojení mezi těmito fyzickými symptomy RS a poznávací schopností (RS, paměť a myšlení, 2002). Korelace kognitivních a fyzických obtíží je tedy velmi malá. Společné je to, že ani kognitivní problémy nejsou nevyhnutelně progresivní (Jablow, 2000).

Problémy s pamětí u lidí s RS byly popsány obšírně (např. Litvan, Grafman a kol., 1988, nověji např. doktorská práce Laatu, 2003). Poněkud méně popsána je problematika týkající se vybavování slov, problémů s řečí. Pokud jsou někde popsány řečové problémy, většinou se píše o dysartrii (viz *Příznaky od hlavových nervů*) nebo dysfonii (Speech and Swallowing, 2004; Multiple Sclerosis Information Sourcebook, 2003), případně jsou problémy jako nezřetelná výslovnost, pomalá řeč, intonační změny pouze vypsány bez dalšího komentáře (např. What is MS?, 2004). Kromě výše uvedených článků (Jablow, 2000 + RS, paměť a myšlení, 2002) se o řečové problematice podrobně zmiňuje článek Swallowing and speech difficulties (2004). Zde se uvádí, že řečovými obtížemi trpí v různé míře 50 % lidí s RS. Toto zastoupení odpovídá zhruba 1,5 – 2x zastoupení řečových poruch u českých dětí, potažmo zastoupení řečových vad u zdravé populace (Palková, 1997). V jiných studiích o RS není procentuální zastoupení řečových obtíží uváděno samostatně, ale pouze nespecificky, v rámci kognitivních obtíží (viz výše), případně je uvedeno procentuální zastoupení dysartrie (Speech and Swallowing, 2004). Při dysartrii, která je nejobvyklejší příčinou řečových obtíží, není narušena schopnost pamatovat si a vybavovat si slova, sestavovat gramaticky správné a smysluplné věty, a proto nesmí být zaměňována s poruchou kognitivní, ačkoliv mají společný symptom, kterým je nezřetelná řeč. Takovouto kognitivní poruchou, kterou trpí jen malé procento lidí s RS, je dysfázie. Při ní chybí chápání toho, co bylo řečeno, a schopnost vyvolat si slova a gramatiku nezbytnou k sestavení věty. Dysfázie, příp. afázie², bývá zmiňována jako jeden ze symptomů i v jiných zdrojích (např. Multiple sclerosis symptoms). U nás o afázii u jedné nemocné psal už Jedlička (1981).

---

² Afázie patří mezi specifické poruchy korové. Jedná se o poruchu vyjadřování myšlenek slovy, nejde o poruchu samotného myšlení. Má několik stupňů a forem. Nejlehčím stupněm ostatních forem je afázie amnestická, což je porucha paměti na slova (Jedlička - Nebudová, 1989:43): „Jde o obtížné vzpomínání a vybavování některých celkem náhodných slov, častěji méně obvyklých.“ Pokud nemocnému napovíme, slovo dále užívá dobře. Tento stupeň afázie je lokalizačně a prognosticky nespecifický, není při něm porušena schopnost porozumění.

Nabízí se závěr, že by se u pacientů, kteří mají potíže s vybavováním slov, mohlo jednat o amnestickou formu afázie. Pak by ovšem toto postižení bylo daleko častější, než se uvádí. Dále je třeba zamyslet se nad podobností problematiky vybavování slov u osob s RS a u osob s dyslexií.

Metoda

Před samotnou studií byla provedena pilotní studie, aby se zjistilo, jaký počet a typ testů je pro testované subjekty únosný, jaké pořadí testů je žádoucí.

Výsledky z této studie se ukázaly (vzhledem k normám pro páté ročníky) jako nekonzistentní. Osoba ukázala v některých testech (podrobný popis testů viz níže), např. v přesnosti Čtení pseudoslov, výsledky silně nadprůměrné (v pásmu nad jednou směrodatnou odchylkou), zatímco jinde, např. u rychlosti Čtení pseudoslov, byly výsledky značně podprůměrné (v pásmu pod jednou směrodatnou odchylkou). Z těchto výsledků vyplynula potřeba dalšího zkoumání, protože existovala jistá možnost, že se podobná nekonzistentnost, případně podobné chyby ukáží jako typické pro více osob s RS.

Testování, které proběhlo od června do listopadu 2005, se zúčastnilo 15 lidí (10 žen, z nichž jedna byla účastnicí pilotní studie, a 5 mužů) ve věku od 25 do 66 let, z toho 14 praváků. Délka onemocnění byla od 2 do 45 let, přičemž začátek onemocnění se pohyboval v rozmezí od 15. do 42. roku. I u tohoto malého vzorku populace můžeme najít důležité vlastnosti rozdělení, jako je poměr mužů a žen a začátek onemocnění, které odpovídají celé populaci nemocných RS.

Celé testování bylo rozděleno do dvou částí. První část se skládala pouze z dotazníku v psané formě, který byl sestaven pro účely této studie. Na základě tohoto dotazníku byla vybrána skupina lidí, kteří neměli žádné vážné fyzické projevy, které by jim bránily účastnit se dalších testů. U těchto lidí bylo provedeno další individuální testování (osobní setkání v klidném prostředí o délce 45–60 minut), které zahrnovalo Dotazník II, opět sestavený pro účely této studie, a dále téměř všechny položky z Baterie Caravolas – Volín (2005), z níž byl vynechán pouze Pravopisný test I, a to v pořadí: Test rychlého čtení, Psaní pseudoslov, Elize, Čtení s porozuměním, Pravopisný test II, Transpozice a Čtení pseudoslov. Výsledky byly zaznamenávány rovnou, pro jistotu však byly části, při kterých testovaná osoba mluvila, nahrávány.

Dotazníky I+II

V podstatě se jedná o jeden dotazník, který byl záměrně rozdělen do dvou částí. Některé položky se v obou dotaznících opakovaly (otázka ohledně problému s vybavováním slov a otázka, zda subjekt vysloví někdy jiný tvar slova, než původně zamýšlel). Opakování otázek sloužilo jednak pro ověření konzistentnosti odpovědí subjektu, jednak pro možnost detailnějšího rozebrání otázek v rámci ústního Dotazníku II, které bylo nezbytné pro pozdější kvantifikaci odpovědí subjektu. Naopak některé otázky, které se ukázaly jako nerelevantní pro tento výzkum, nejsou v textu uváděny³. Relevantní otázky lze rozdělit do následujících kategorií: formální otázky, otázky týkající se kognitivních obtíží, otázky zjišťující vzdělání subjektu a jeho vztah k učení jako takovému a nakonec soubor otázek, které ověřují vztah a vnímavost subjektu k českému jazyku, případně k jazykům obecně.

Otázky formální

Otázky týkající se **věku, pohlaví a praváctví** měly původně sloužit k výběru co nejhomogennější skupiny osob. V rámci této studie však slouží jako kritérium dělení na různé skupiny.

Délka nemoci je použita jako jeden z faktorů pro korelaci s výsledky testů. Jazykové zázemí, tedy **původ subjektu a jeho rodičů**, je důležité vzhledem k možným nářečním jevům, které se mohou promítnout do výsledků testování. Vliv na hodnocení správné výslovnosti hlásek testovaných slov by mohlo mít například typické krácení délek u ostravského nářečí. Je však třeba uvážit, že vliv dialektu by se měl projevit pouze u slov, která mluvčí zná a používá, tedy při Testu rychlého čtení. U Čtení pseudoslov by se pak vliv dialektu projevit neměl, protože se jedná o zcela neznámá slova, u kterých si mluvčí nestihl výslovnostní stereotyp vytvořit.

Dále otázka týkající se jazykového zázemí slouží v rámci této studie jako kritérium pro výběr co nejhomogennější skupiny, tedy tak, aby většina testovaných osob byla z jednoho nářečního regionu. Z čistě praktických důvodů snadné dosažitelnosti byly pro účely této studie vybrány subjekty žijící nejméně 20 let v Praze, případně osoby žijící celý život ve středních Čechách.

Je samozřejmé, že pacient může pociťovat **vliv nemoci na svou výslovnost**, na svůj řečový projev. RS může ovlivňovat nejen rovinu segmentální, ale i celkovou plynulost řeči. Jak bylo napsáno výše, nejvýraznější organickou poruchou spojenou s RS, která má vliv na výslovnost, je dysartrie. Výslovnostní vady jako nejrůznější dyslálie mívá pacient většinou celý život.

³ Originální podobu dotazníků viz v příloze {3} a {4} v původní práci.

Pokud tedy pacient dysartrií nebo nějakým typem dyslálie trpí natolik, že mu to brání ve srozumitelném projevu, musí být z dalšího testování vyřazen. Pokud mu pouze omezují plynulou výslovnost, je třeba vyřadit jeho výsledky z testů, kde je potřebná rychlost hlasitého čtení, tedy z Testu rychlého čtení a Čtení pseudoslov.

Ne každý si však svou vadu řeči uvědomuje, případně ne každý ji přizná. Proto je někdy možné doplnění této informace až z osobního kontaktu.

Otázky týkající se kognitivních obtíží

Jak bylo poznamenáno výše, otázky, zda má subjekt **problémy s vybavováním slov** a zda subjekt vysloví někdy **jiné slovo**, než původně zamýšlel, byly obsaženy jak v prvním, tak v druhém dotazníku. Nelze pominout fakt, že se odpovědi o těchto obtížích z dotazníku prvního a druhého mohou lišit. Vzhledem k poměrně malému časovému intervalu mezi oběma dotazníky je jen málo pravděpodobné, že by v této době nastalo nějaké výrazné zhoršení obtíží. Rozdílné odpovědi tak plynou spíše z různých typů dotazníků (písemný x ústní), a proto se větší váha přikládá výsledkům z ústně řešeného Dotazníku II.

Pro účely této studie byla snaha odpovědi týkající se kognitivních obtíží, respektive obtíží s vybavováním slov a slovních tvarů, nějakým způsobem kvantifikovat, aby bylo možné vliv míry kognitivních problémů, resp. problémů týkajících se vybavování slov a **slovních tvarů**, na výsledky testů porovnávat. Je však nutné si uvědomit, že hodnocení kognitivních obtíží je zcela subjektivní záležitostí, tedy i kvantifikace odpovědí je do jisté míry subjektivní a výsledné korelace nemusí zcela odpovídat objektivně existujícím vztahům.

Kvantifikace byla provedena z Dotazníku II následujícím způsobem:

- problémy s vybavením slova: často – 3 body, občas – 2 body, málo – 1 bod
- vyslovení jiného slova: často – 3 body, občas – 2 body, málo – 1 bod
- vyslovení jiného tvaru: často – 3 body, občas – 2 body, málo – 1 bod

Kvantifikované odpovědi byly též použity k ověření problematické otázky, zda, případně jak, slovní kognitivní obtíže korelují/nekorelují s délkou nemoci.

Otázky zjišťující vzdělání subjektu a jeho vztah k učení vůbec

Otázka **nejvyššího ukončeného vzdělání** byla spolu s dalšími otázkami týkajícími se vzdělání subjektu převedena na číselná skóre. Této otázce je třeba věnovat pozornost především tehdy, pokud osoba dosáhla velice nízkého vzdělání. V takovém případě se dá předpokládat možnost zhoršených výsledků v testech. Vzhledem k věku dotazovaných je však třeba uvážit, že za minulého režimu nemuseli mít všichni možnost studovat to, co by chtěli,

nebo co by zvládli. Je tedy nutné věnovat pozornost otázce o **oblíbeném žánru** četby, která může ukázat kladný vztah k naučné literatuře, potažmo tedy kladný vztah k vzdělávání se, a otázce o **doplňujícím vzdělání**, ve které se může u dotyčné osoby odhalit, a to i přes nízké ukončené vzdělání, zájem o vzdělávání se v rámci nejrůznějších kurzů, večerních škol atp.

Body byly udíleny následujícím způsobem:

- ukončené vzdělání: základní – 1 bod, střední – 2 body, střední s maturitou – 3 body, vyšší – 4 body, vysoké – 5 bodů
- každý prodělaný kurz, večerní škola: 1 bod
- subjekt pravidelně čte naučnou literaturu s cílem vzdělat se: 1 bod

Otázky ověřující vztah a vnímavost subjektu k jazyku⁴

Jednou ze součástí těchto otázek byla sada podotázek týkajících se psaní, ve kterých jsme narazili na významný aspekt elektronické formy komunikace, kterým je **psaní bez diakritiky**. Pro člověka, který má fonemické povědomí v pořádku, by psaní bez diakritiky mělo být zcela bez problémů. Někomu tento způsob psaní dokonce vyhovuje, protože diakritiku nepoužívá ani v normálním písmu. U těchto případů se nabízí otázka, zda dotyčný zapomene znaménko napsat, nebo zda hlásky nerozlišuje (o tomto problému více např. Caravolas – Volín, 2001). U těchto lidí může být zajímavé sledovat možné „diakritické lapsy“ v testech psaní, případně v testech fonemického povědomí. Někomu naopak psaní a především čtení bez diakritiky působí obtíže. Zde může být důvodem např. to, že je narušena naučená vazba foném-grafém a daná osoba si nedokáže představit různé varianty. U této osoby je tedy určitá možnost obtížnějšího zacházení s fonémy, snížená schopnost kombinovat, což by se mohlo projevit zhoršenými výsledky u testů, které manipulaci s fonémy zkoumají.

Testy z Baterie Caravolas – Volín (2005)

Popisy jednotlivých testů vycházejí z výše zmíněné Baterie. Kurzívou jsou přidány komentáře, které vznášejí otázky k některým aspektům jednotlivých testů.

Test rychlého čtení

Test poskytuje odhad rychlosti rozpoznávání izolovaných slov. Pro minimalizaci nároků na dekodování byla vybrána slova s vysokou frekvencí výskytu. Test neměří porozumění

---

⁴ Vzhledem k tomu, že se nakonec nepodařilo objevit žádnou jasnou souvislost mezi „jazykovými předpoklady“ a jinými dovednostmi, v tomto článku nebude toto kritérium detailněji rozebíráno. Ponecháváme pouze otázky rozebírající vztah subjektu k čtení a psaní bez diakritiky. Více k jazykovým předpokladům viz v původní práci.

čtenému. Normálně se vyvíjející čtenáři by měli číst sadu slov plynule a automaticky. Slabí čtenáři a obzvláště čtenáři s dyslexií budou výrazně pomalejší.

Test čtení s porozuměním

Test poskytuje odhad obecné čtenářské úrovně. Spočívá v doplňování slov do textu s časovým limitem sedmi minut. Výstupem testu jsou dvě skóre. Skóre 1 poskytující celkový index čtenářských dovedností testovaného (tj. přesnost dekodování, rychlost čtení, porozumění) a Skóre 2, které odráží přesnější index porozumění. Průměrní a dobří čtenáři by měli dosahovat poměrně dobrých výsledků u obou skóre, slabí čtenáři budou mít nízké především Skóre 1. Pomalí čtenáři, například s mírnou formou dyslexie, se sice nedostanou v testu příliš daleko, ale většinu položek, které přečtou, vyřeší správně. Naproti tomu osoby, které mají potíže s porozuměním, budou mít Skóre 2 nízké.

Čtení pseudoslov

Posláním tohoto testu je měřit u testovaných osob schopnost dekodování ve směru grafém → foném. Pseudoslova jsou pro subjekty neznámá, nenesou žádný význam, neposkytují tedy při čtení ani sémantickou, ani globální grafickou oporu. Proto vyžadují sestavení slova jakožto lineární řady segmentů a osoba je nucena využít svých fonologických dovedností. Průměrné výkony v tomto testu jsou poměrně vysoké. Osoby s potížemi mají projevy následující:

- a) vykazují značné množství chyb, tj. přesnost dekodování je nízká;
- b) přesnost dekodování je přijatelná, avšak na úkor rychlosti, tj. čtení je pomalé;
- c) osoba čte nepřesně i pomalu, což indikuje poměrně vážné potíže v oblasti fonologického zpracování vnímaných slov.

Pravopisný test II

Zde je možno ohodnotit globální ortografické dovednosti testovaných nebo blíže ověřit dílčí dovednosti odpovídající úrovni žáků vyšších tříd prvního stupně. Prvotním upozorněním na existující problémy je nízké globální skóre, zde zvané Celek. Nízká skóre při převodu fonému na grafém svědčí o pravděpodobných fonologických potížích. Naopak osoby s nenarušenými fonologickými schopnostmi, ale s malou schopností osvojovat si učivo z paměti, budou mít mimořádně nízké skóre L (lexikální ortografie), které odráží schopnost zápisu vybraných slov a slov s výjimečným pravopisem. Podobně osoby mající specifické

těžkosti s chápáním gramatických kategorií a syntaktických vazeb budou vykazovat mimořádně nízké skóre E (paradigmaticko-syntagmatická pravidla, externí ortografie).

Psaní pseudoslov

Tento test slouží podobnému účelu jako test Čtení pseudoslov tím, že specificky měří schopnost fonologického dekodování. Zatímco test Čtení pseudoslov vyžaduje schopnost fonologické syntézy, test Psaní pseudoslov vyžaduje schopnost fonologické analýzy. Průměrný výkon v tomto testu je poměrně vysoký. Pokud je skóre přesnosti převodu jednotlivých fonémů na grafémy nízké, tento stav naznačuje vážné problémy s fonologickým zpracováním podnětů. Ukázalo se, že tento test dobře odlišoval dyslektické žáky nejen od kontrolních vrstevníků, ale i od mladších dětí, spárovaných s nimi dle ortografických dovedností.

U tohoto testu je diskutabilní, zda by se opravdu neměl brát ohled na grafotaktická pravidla. To, zda člověk respektuje i při psaní pseudoslov grafotaktická pravidla daného jazyka, vypovídá o míře, s jakou tato pravidla zvládl a v jaké jsou v něm zakořeněná. Proto zejména u dospělého člověka, který má s českým pravopisem dlouholeté zkušenosti, překvapí realizace např. slova /jůďa/, kde napíše /ú/, dále např. palatála nebo zadní alveolára, které se tradičně berou jako měkké souhlásky, ve spojení s grafémy /y, ý/ - např. /ťýl/, /nástřežý/. Bylo by tedy zajímavé zkusit normovat tento test na dospělých uživatelích, přičemž by se zkusilo od grafotaktických pravidel neodhlížet.

Elize hlásek

Test odráží především schopnost fonematické analýzy a může být více nebo méně obtížný podle složitosti fonologické stavby testovacích položek. Jako položky jsou používána pseudoslova bez lexikálního významu, aby byl redukován případný vliv grafického obrazu slova při řešení úkolu. Test je zadáván tak, že subjekt slyší pseudoslovo a je vyzván, aby vypustil určitou hlásku, a potom aby vyslovil vzniklý útvar (např. vynechat 2. hlásku ve slově „pruš“ a říci „puš“). Zatímco normálně se vyvíjející jedinci vykazují s věkem zlepšení přesnosti a rychlosti při řešení tohoto úkolu, osoby s fonologickými potížemi mají tendenci více chybovat a být pomalejší. I když s věkem i dyslektické děti mohou nakonec získat dobrý stupeň přesnosti, jejich rychlost při řešení úkolu zůstává nižší.

U tohoto testu, stejně jako u následujícího testu fonematického povědomí, je možné ovlivnění některých výsledků grafotaktickými pravidly českého pravopisu (viz dále). Bude tedy sledován nejen výsledek, ale i typy chyb, které se u jednotlivých subjektů vyskytnou.

Transpozice hlásek

Test je náročnější formou měření fonemického povědomí a jako takový je často používán při vyšetřování starších dětí a dospělých. Vyžaduje se v něm zopakování dvojice pseudoslov, izolace první hlásky každého stimulu a jejich vzájemná záměna a vyslovení nově vzniklé dvojice pseudoslov (např. „pám – lin“ převést na „lám – pin“). Svou povahou se tento úkol dotýká i dalších kognitivních schopností, jako jsou pozornost a krátkodobá pracovní paměť. Přesto je však spolehlivým ukazatelem fonemického povědomí a prediktorem úrovně gramotnosti u dětí i dospělých, ač se výkony s věkem zlepšují. Potvrdilo se, že dyslektici u tohoto testu zůstávali daleko za svými vrstevníky a nebyli lepší než mladší děti spárované s nimi podle obecných gramotnostních dovedností.

K tomuto testu se vztahuje stejný komentář, jako k testu Elize.

Výsledky a diskuse⁵

Zpracování výsledků

U všech subjektů byla zaznamenána hrubá skóre. Výsledky některých, zejména čtenářských testů musely být vyřazeny, neboť byly ovlivněny poškozením očních a oko-hybných nervů subjektu. Poté byla hrubá skóre transformována a konvertována, jednak vzhledem k průměru a směrodatné odchylce výsledků dětí 5. ročníků z Baterie Caravolas – Volín, 2005, jednak vzhledem k průměru a směrodatné odchylce mezi testovanými subjekty. Dospělí ukázali celkově výsledky lepší než děti, z čehož vyplývá, že „normy“ mezi dospělými jsou přísnější než normy pro žáky 5. tříd. Tabulka 1 poskytuje deskriptivní statistiku naměřených výsledků, Tabulka 2 pak vnitroskupinová transformovaná skóre.

	N	Průměr	Minimum	Maximum	s.o.
Test rychlého čtení	11	111,55	98	134	10,45
Čtení pseudoslov počet	11	22,64	21	24	0,81
Čtení pseudoslov rychlost	11	39,18	30	55	7,60
Čtení s porozuměním počet	13	32,62	23	40	6,21
Čtení s porozuměním přesnost	14	96,85	88,5	100	3,26
Elize hlásek počet	15	17,47	14	20	1,69
Elize hlásek rychlost	15	96	58	118	16,69
Transpozice hlásek slabiky	15	16	11	19	2,17
Transpozice hlásek iniciální	15	18	16	20	1,56
Psaní pseudoslov počet	15	26,07	24	27	0,96
Psaní pseudoslov grafémy	15	155	152	156	1,13
Pravopisný test počet slov	15	25,40	17	29	3,1
Pravopisný test grafémy	15	194	186	198	3,25
Pravopisný test lexikální	15	19,13	17	20	0,99
Pravopisný test externí	14	17,36	13	20	1,99

Tabulka 1

⁵ Rozsáhlejší podobu s detailnějším popisem a přesným statistickým zpracováním viz v původní práci.

Subjekt	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
TRČ	93,48		97,78		83,43	132,20		116,40		92,04	105	80,56	92,04	97,78	109,30
ČPp	125,28		88,20		88,20	106,74		69,66		106,74	106,74	106,74	106,74	88,20	106,74
ČPr	68,78		118,12		92,46	98,39		118,12		118,12	90,49	98,39	108,25	92,46	96,41
ČsPp	76,78		110,59		96,10	115,42	86,44	117,83	98,51	117,83	96,10	113	76,78	86,44	108,17
ČsPp	95,29		102,06	114,49	86,41	102,98	97,92	114,49	114,49	114,49	99,76	91,47	61,54	114,49	90,09
Ehp	69,13	95,84	113,70	104,70	104,70	104,70	95,84	104,70	86,94	69,13	104,70	122,60	104,70	104,70	113,70
Ehr	85,62	91,91	100,90	118,87	82,92	93,71	91,91	114,38	91,91	80,23	97,30	116,18	103,59	96,41	134,15
THs	79,27	100	106,90	106,90	100	100	106,90	120,70	106,90	65,46	106,90	120,70	79,27	100	100
THi	90,38	80,75	109,63	90,38	100	100	119,25	109,63	119,25	80,75	119,25	119,25	80,75	90,38	90,38
PPp	67,75	114,57	98,96	98,96	98,96	98,96	114,57	98,96	83,35	83,35	114,57	114,57	114,57	83,35	114,57
PPg	60,30	113	100	100	100	100	113	100	86,80	86,80	113	113	113	86,80	113
PTps	98	113	98	118	98	57,80	93	108	108	113	87,90	118	93	87,90	108
PTg	85,70	114	95,20	119	100	61,80	95,20	110	105	114	90,40	119	95,20	85,70	110
PTI	113,13	113,13	82,84	113,13	82,84	67,69	113,13	97,98	97,98	113,13	97,98	113,13	82,84	97,98	113,13
PTe	104,86	104,86	97,30	119,97	97,30	67,07	97,30	112,42	104,86	104,86	74,63	119,97	89,74		104,86

Tabulka 2

Zpracování a vzájemná korelace jednotlivých faktorů

Faktory, které byly později použity jako různá hlediska pro korelaci s výsledky testů z Baterie Caravolas – Volín, 2005, jsou následující: kognitivní obtíže (resp. numericky vyjádřené odpovědi na otázky ohledně kognitivních obtíží), jazykové předpoklady (resp. počet bodů, které subjekt obdržel dle námi stanovených kritérií), vzdělání (resp. číselná skóre z otázek týkajících se vzdělání), délka nemoci, věk a pohlaví.

Faktory jako kognitivní obtíže a vzdělání byly použity jednak jako hodnocené pomocí škály, jednak jako určité kritérium, které rozdělilo osoby na dvě skupiny tak, že jedna skupina obdržela hodnotu nula, druhá pak jedna, přičemž dělicím kritériem byl medián. Tedy například u kritéria vzdělání jsme rozdělili subjekty na ty s vyšším/vysokým vzděláním a na ty ostatní. Hlavními metodami při zpracovávání výsledků byly Pearsonova korelace, neparametrická Korelace gama a oboustranný t-test.

Shrnutí výsledků a závěr

Uvědomujeme si, že naše výsledky mohou být zkreslené jednak kvůli nízkému počtu testovaných osob, jednak kvůli jisté arbitrarnosti a subjektivitě některých našich kritérií. Přesto jsme se je snažili maximálně zobjektivizovat a vyvodit z nich závěry týkající se objektivně existujících vztahů.

Každý ze subjektů měl svá specifika, lze mezi nimi najít typy vyrovnanější a méně vyrovnané. Přesto se některé chyby (resp. typy chyb) vyskytovaly častěji, u více lidí. Jsou to výše zmíněné chyby v testech fonematického povědomí, které jsou pravděpodobně ovlivněny

grafotaktickými pravidly českého pravopisu. Celkově z chyb v testech fonemického povědomí tvoří 36 % a jsou dvojího typu:

Typ 1: např. [st'ek] resp. *stěk* (Elize), [ňi – ko] resp. *ni – ko* (Transpozice)

Závěrová přední alveolára (/d,t,n/) se ve výslovnosti ve spojení s předním vokálem (/i/, 'ě') mění na závěrovou palatálu (/d',t',ň/), což odpovídá změně rysu anteriornosti (/ant+/ → /ant-/) V tomto případě se jedná o spřežku, protože např. 'ě' je pouze grafém, který naznačuje určitou změnu předešlého konsonantu. V daném kontextu má /i/ zcela stejnou funkci. Je třeba podotknout, že v české slovní zásobě nelze najít slovo, kde by tato kombinace mohla být zapsána jinak (např. *'t'i'). Je pravda, že palatála má i samostatný zápis, ale pouze pokud se nejedná o danou kombinaci. Proto je v tomto případě ovlivnění pravopisem vysoce pravděpodobné. Subjekt bere danou hlásku jako grafém, a tedy jako součást spřežky, proto po rozdělení spřežky grafém palatálnost ztratí. Úzus českého pravopisu je totiž natolik závazný, že testovaný subjekt si musí opravdu naprosto přesně uvědomovat, že má manipulovat s hláskami. Instrukce k testům sice tento pokyn obsahují, ale je třeba obávat se, že jen málo běžných uživatelů jazyka rozeznává rozdíl mezi tím, co se míní hláskou a co písmenem (grafémem). Bylo by ovšem čistě spekulativní zpětně usuzovat, kdo z našeho vzorku tento rozdíl vnímal a kdo ne. Rozhodně však bude pro budoucnost zajímavé při provádění testů fonemického povědomí ověřovat, zda subjekt správně rozumí pojmu hláska a zda s ní umí operovat, případně se pokusit o možné rozdělení populace podle tohoto kritéria.

Typ 2: [fsot] resp. *vsot* (Elize)

Tato kombinace (psáno fs) je v češtině velice řídká. Nacházíme případy, kdy se vyskytuje (golfský), nikdy tomu však není na začátku slova. Proto mluvčí ovlivněný českým pravopisem tuto kombinaci hodnotí jako /vs/.

V našem vzorku se ukázala souvislost těchto chyb s kritériem vzdělání, zejména pak s binárním, které dělí subjekty na ty s vyšším/vysokým vzděláním a ty ostatní. Tato analýza nás přivedla k závěru, že grafotaktická pravidla jsou sice „zakořeněná“ v celé populaci, ale u lidí s vyšším vzděláním mají přece jen „hlubší kořeny“, které se zřejmě upevnily delší dobou studia, tedy delší dobou kontaktu s nejrůznějšími psanými materiály. Zajímavé je, že souvislost se prokázala pouze u chyb v Transpozici a u chyb celkových v testech fonemického povědomí, což odpovídá zejména výskytu chyb prvního typu, tedy spřežce „alveolární závěrová + /i/, /ě/“. Chyba druhého typu /vs/ je pak v populaci rozptýlena tak, že toto rozptýlení neodpovídá žádným jiným kritériím.

Dalším typem chyb v testech fonemického povědomí jsou chyby „diakritické“, které tvoří 22 % chyb v těchto testech. Máme na mysli chyby ve fonémech, které se v písmu odlišují pouze diakritickým znaménkem, tedy například /t-/t/, kde se anteriorní mění na neanteriorní, nebo /a-/á/, kde se mění délka vokálu. Ukázalo se, že i tyto chyby mají své koreláty. Jsou jimi „diakritické lapsy“, a to jak v Pravopisném testu, tak v Psaní pseudoslov. Tedy ti, kteří chybovali v diakritice při Psaní pseudoslov a Pravopisném testu, mnohem častěji chybovali také v diakritice v testech fonemického povědomí. Zároveň tyto lidé vykázali obecně horší výsledky u obou skóre testu Elize.

To nás přivádí na myšlenku, že je možné, aby lidé, kteří mají horší fonemické povědomí, chybovali v diakritice častěji než lidé ostatní. Přesto není možné tento závěr prohlásit za zcela jasný, a to z několika důvodů. Jednak vzhledem k velikosti našeho vzorku a vzhledem k tomu, že v testu Transpozice hlásek se podobná souvislost neprokázala. Dále také nelze pominout, že se touto problematikou (u dyslektiků) zabývaly již jiné studie (např. Caravolas – Volín, 2001), kde se neprokázalo, že by dyslektici, kteří mají fonemické povědomí narušené, chybovali v diakritice významně častěji než kontrolní čtenáři. Proto bude potřeba tuto problematiku prozkoumat podrobněji, s větším vzorkem pacientů s roztroušenou sklerózou.

Přesto jsme se ještě zabývali tím, zda je možné najít nějaký další společný rys pro tu část našeho vzorku, která chybuje v diakritice. Pro „diakritické lapsy“ u Psaní pseudoslov se jako symptomatický projevil vztah k psaní bez diakritiky, což lze shrnout tak, že u subjektů, kterým psaní bez diakritiky vyhovuje, jsou chyby v diakritice mnohem častější než u lidí, kterým psaní bez diakritiky vadí. Tento fakt částečně potvrzuje naši původní hypotézu, že takoví lidé elektronické psaní bez diakritiky vítají, protože znaménka nepoužívají ani v normálním písmu. Potvrzení je pouze částečné proto, že podobný trend se neobjevil u diakritických chyb v Pravopisném testu. To lze však vysvětlit tím, že pravopis běžně užívaných slov máme „zažitý“. Napsání takového slova pak neklade přílišné nároky na krátkodobou paměť a zároveň je mnohem jednodušší jeho zběžná vizuální kontrola. Oproti tomu Psaní pseudoslov je na krátkodobou paměť poměrně náročné, protože musíme v paměti podržet řetězec hlásek, který je nám neznámý. Při jeho psaní se tedy soustředíme více na zachycení všech hlásek, proto je snazší na diakritiku, kterou doplňujeme až po napsání celého slova, zapomenout. A jak se z našeho vzorku ukázalo, toto „zapomenutí“ je snazší pro ty osoby, kterým vyhovuje vytvářet určitá „pseudoslova“ i z běžných slov našeho jazyka.

Délka onemocnění byla pomocí Korelace gama srovnávána s kvantifikací subjektivně hodnocených kognitivních obtíží týkajících se problémů s vybavováním slov a slovních tvarů.

Mezi těmito dvěma faktory nebyla prokázána žádná přímá souvislost, což odpovídá údajům, které uvádí MSIF, tedy že přes 50 % kognitivních obtíží (myšleno všech kognitivních obtíží) se může objevit už v raných stádiích nemoci.

Pokud však budeme uvažovat o zhoršené schopnosti porozumění (vycházíme z výsledků Čtení s porozuměním) jako o parametru, který odráží sníženou schopnost vybavovat si správná slova, potom musíme konstatovat zhoršení této schopnosti, která je tradičně uváděna jako symptom kognitivních obtíží, v souvislosti s délkou nemoci. Proto můžeme zkonstatovat, že přímá korelace mezi délkou a subjektivně hodnocenými kognitivními obtížemi sice prokázána nebyla, ale dílčí výsledky jasně ukazují na souvislost rostoucí délky nemoci a snižující se schopnosti porozumění, respektive vyhledání správného slova. Tento pohled zase podporuje zastávce názoru, že kognitivní obtíže přicházejí spíše v pozdějších stádiích nemoci (např. Havrdová).

Je tedy vidět, že sporná otázka nemá stále zcela jasné řešení, což jistě souvisí i se subjektivitou hodnocení faktoru kognitivních obtíží. Lze tedy říci, že kognitivní problémy, projevující se zhoršeným vybavováním slov a slovních tvarů, mohou lidé pociťovat již na začátku onemocnění, s delším trváním nemoci je pak pravděpodobné jejich objektivní zhoršení.

Významný vztah jiných faktorů než kognitivních obtíží s výsledky testů se většinou ukázal jako sporný, a to vzhledem k velké vzájemné propojenosti všech faktorů (ač byly vybírány tak, aby se zaměřovaly na různé aspekty), zejména pak vzhledem ke korelacím ostatních faktorů s kognitivními obtížemi. Obecnou platnost těchto korelací (věk, jazykové předpoklady, vzdělání, pohlaví) bude nutné prověřit na větším vzorku populace, přičemž se domníváme, že některé korelace se nepotvrdí, čímž dokážou svou specifickou platnost pouze pro náš výběrový soubor.

Jako nejvýznamnější se ukázalo kritérium vzdělání. Jasně se prokázala jeho souvislost s čtenářskými testy, které operují s běžnou slovní zásobou. Ještě je potřeba ověřit vztah mezi vzděláním a počtem slov, respektive rychlostí, u Čtení s porozuměním, kde se totiž ukázala souvislost nejen se vzděláním, ale i s kognitivními obtížemi, i když vztah se vzděláním se zdá mnohem silnější, ověřený jak škálovým, tak binárním kritériem. Protože v našem vzorku obě kritéria vzájemně korelují, bude potřeba dalším studiem prokázat, zda je jedno z kritérií pro rychlost relevantnější (a druhé pak pouze odráží korelaci specifickou pro náš vzorek), či je rychlost styčnou plochou mezi těmito kritérii. Pokud se provázanost kognitivních obtíží a

vzdělání potvrdí ve větším výběrovém souboru, znamenalo by to, že „aktivnější“ mozek je postihován méně, což by rozhodně mohlo pomoci při zmírňování a terapii kognitivních obtíží.

Velmi pravděpodobná je objektivní existence záporného vztahu kognitivních obtíží a externí gramatiky. Zde lze vycházet z podobnosti s projevy afázie. Pravidla externí gramatiky si lidé ve škole osvojují nejpozději, což by dle Jakobsona odpovídalo tomu, že je jako první ztrácejí. Můžeme se tedy domnívat, že RS provází obdobné mechanismy obtíží jako afázi. Již výše bylo napsáno (viz *Kognitivní obtíže*), že v některých zdrojích je afázie, případně dysfázie, při níž chybí schopnost vybavovat si slova a gramatiku nezbytnou k vystavení věty, zmiňována jako jedna z možných poruch doprovázející RS. Je pravda, že ani jeden z našich subjektů nejevil v době testování vážnější problémy se sestavením věty, z výsledků je však vidět souvislost úbytku gramatických schopností se zvětšující se mírou subjektivně hodnocených kognitivních obtíží. Respektive je možné, že subjekt hodnotí kognitivní potíže jako větší, protože si svůj gramatický úbytek uvědomuje. Bude tedy potřeba dalších, obsáhlejších, případně lékařských studií, které ukáží, zda při projevu kognitivních obtíží u RS můžeme hovořit o určité formě afázie.

Největší souvislost se ukázala mezi kognitivními obtížemi a testy fonemického povědomí. Zcela jasně se prokazuje, že čím větší jsou kognitivní obtíže, tím horší jsou výsledky v testech fonemického povědomí. Toto můžeme interpretovat tak, že kognitivní problémy, které lidé popisují jako problematické vybavování slov nebo problémy s vybavením správného tvaru slova, jasně souvisí s fonemickým povědomím.

Příčemž jako nejjasnější korelát velikosti kognitivních obtíží s vybavováním slov a deficitu fonemického povědomí se ukázala rychlost řešení úkolu Elize. Pokud uvážíme, že souvislost kognitivních obtíží se ukázala i při rychlosti řešení Čtení s porozuměním, můžeme se domnívat, že velikost kognitivních obtíží nejvíce odpovídá snížené rychlosti řešení úkolu. Pro Test rychlého čtení a Čtení pseudoslov však tento fakt potvrzen nebyl. Zdá se tedy, že kognitivní obtíže souvisí s rychlostí jen do určité míry. Pokud by se na větším vzorku populace ověřil objektivně existující vztah mezi vzděláním a kognitivními obtížemi, ukázalo by se, že vztah o rychlosti řešení úkolu platí přeneseně skrz vzdělání i na Test rychlého čtení, zatímco Čtení pseudoslov by se zdálo stejně obtížné, respektive jednoduché, pro všechny osoby s roztroušenou sklerózou. Proto bude potřeba vztah rychlosti řešení úkolu a kognitivních obtíží ověřit při dalším zkoumání, detailněji zaměřeném na tuto problematiku.

Také bude potřeba blíže prozkoumat, nejlépe s jemnějším a detailnějším rozbohem subjektivně hodnocených kognitivních obtíží, zda je vztah, jakým kognitivní obtíže s vybavováním slov a slovních tvarů souvisejí s deficitem fonemického povědomí, čistě

lineární, nebo zda je obecně důležitější rozlišovat velké/malé potíže, jako tomu je u našeho vzorku populace.

Souhrnně však lze konstatovat, že naše studie potvrdila hypotézu, že problémy s vybavováním slov u lidí s roztroušenou sklerózou skutečně souvisejí s narušeným fonematickým povědomím. Největší styčnou plochu nacházíme mezi kvantifikací velikosti subjektivního pocitu kognitivních obtíží a rychlosti řešení úkolu, což odpovídá tomu, že jako nejčastější symptom lidé uvádějí, že jim vybavení správného slova nebo tvaru trvá déle než ostatním.

Poděkování:

Děkuji vedoucímu této práce, PhDr. Janu Volínovi, Ph.D., za jeho trpělivost a mnoho podnětných a cenných rad. Dále bych ráda poděkovala všem účastníkům této studie; Ing. Jaroslavu Zikovi a celému MS centru Roska Praha, zejména pak jejímu předsedovi Karlu Hrkalovi a pracovnícím Kristě Fouňové, Kláře Pojšlové a Soně Kozojedové. A nakonec Ing. Jaroslavu Hýbloví za odbornou i lidskou pomoc.

Literatura:

- Caravolas, M. – Volín, J. *Baterie diagnostických testů gramotnostních dovedností pro žáky 2. až 5. ročníků ZŠ*. Praha 2005.
- Caravolas, M.; Volín, J. *Phonological Spelling Errors among Dyslexic Children Learning a Transparent Orthography: The Case of Czech*. John Wiley & Sons, Ltd., 2001.
- Hämäläinen, P. Understanding cognitive changes. *MS in focus*, No.4, 2004:13-15.
- Havrdová, E. *Roztroušená skleróza*. Triton, Praha 2000.
- Havrdová, E. a kol. *Je roztroušená skleróza váš problém?* Unie Roska, Praha 1999.
- Jablow, M. Memory and Problem Solving, *Inside MS*, No. 2, 2000:52–57, 59.
- Jedlička, P. *Roztroušená skleróza mozkomíšni*. Avicenum, Praha 1981.
- Jedlička, P.; Nebudová, J. *Neurologie*. Avicenum, Praha 1989.
- King, M. Bright Spots and Black Holes: What doctors are learning from advanced MRI, *Inside MS*, No.4, 2002:54–57.
- La Rocca, N. Introducing MS – related emotional and cognitive issues, *MS in focus*, No.4, 2004:4-6.
- Laatu, S. *Semantic memory deficits in AD, PD and MS*. 2003.
- Langdon, D.; Thompson, A. Cognitive Problems in Multiple Sclerosis. *MS Management*, November 1996.
- Lenský, P. *Roztroušená skleróza mozkomíšni – nemoc, nemocný a jeho problémy*. Unie Roska, Praha 1996.
- Lenský, P. *Roztroušená skleróza (strategie přístupu k chronické nemoci)*. Unie Roska, Praha 2002.
- Litvan, I.; Grafman, J. Multiple memory deficits in patients with multiple sclerosis. *Archives of Neurology* 1988; 45:607-611.
- Managing tremor in MS. *MS Matters*, No. 46, 2002.
- Montreuil, Mi. Psychologické aspekty roztroušené sklerózy. *Le Courier de la SEP*, 99/2004.
- MS, memory and thinking. *MS Matters*, No. 43, 2002.
- Multiple Sclerosis Society. *What is MS?*, 2004.
- National Multiple Sclerosis Society. *Speech and Swallowing. The Basic Facts*. 2004.
- National Multiple Sclerosis Society. *Multiple Sclerosis Information Sourcebook*. 2003.
- Palková, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Karolinum, Praha 1997.
- Redakce Rosky. Tisková zpráva Praha 2004. *Roska č.1*, 2004:3.
- Reeves, D. Multiple sclerosis and depression. *MS Matters*, č. 50, 2003.
- Swallowing and speech difficulties. *MS Matters*, No. 27, 1999 nebo No. 10, 2004.
- Trojan, S. a kol.. *Fyziologie a léčebná rehabilitace motoriky člověka*. Grada, Praha 1996.
- webové stránky Mezinárodní federace MSIF: <http://www.msif.org/en/>
- webové stránky Multiple sclerosis symptoms: <http://www.mult-sclerosis.org/mssymptoms.html>
- webové stránky Společnosti pro RS: www.mssociety.org.uk

(Kompletní seznam literatury viz v původní práci.)

Novinové titulky před 20 lety a dnes (na materiálu Rudého práva 1985 a Práva 2005)

Ladislava Michálková

Kraus složil obě sněmovní funkce. Únos není stále objasněn. Paroubek: V otázce penzí musíme hledat kompromis. Mistři začali sérii lépe. SRN: Muž zabil pět členů rodiny.

Ačkoliv jsou dané věty vytržené z kontextu, většina lidí dokáže po jejich přečtení identifikovat, odkud pocházejí. Ano, jsou to novinové titulky, s nimiž se chtě nechtě každý obyvatel naší země den co den setkává, ať už si kupuje noviny či nikoliv. „Křičí“ na nás z výloh novinových stánků, setkáváme se s nimi při vstupu na jakýkoliv vyhledávací server Internetu, útočí na nás z rádia a televize v upoutávkách na denní tisk a časopisy, můžeme jejich vyvolávání slyšet od pouličních prodavačů novin. Je to proto, že právě novinové titulky svou kondenzovaností vyjádření, zajímavostí, mnohdy obrazností a nedořečeností (použití otázky bez odpovědi) dokáží upoutat pozornost potenciálních čtenářů. Nejvýrazněji se snaha o upoutání pozornosti samozřejmě projevuje v bulvárním tisku (koncentrace vět zvolacích, expresivní lexika aj., např.: *Konečně! Wendy už vydělává! 15 tisíc!*; *Šlapkám našli značky* apod.). Avšak ani tisk tradičně označovaný jako seriózní někdy nezůstává pozadu (např. *Prachy dělaj člověka (Právo 6.1.2006)*; *Řepka je spartánem! (Právo 13.1. 2006)*; *Richard a Iva: Rozvod! (MF13.1.)*), takové titulky jsou však v tomto tisku spíše vzácností. Novinové titulky v periodikách jako Právo či Mladá fronta Dnes se samozřejmě také snaží upoutat čtenářovu pozornost, tato snaha je však jiného charakteru než u novinových titulků bulvárního tisku. Nesnaží se uvést zprávu jako senzaci, nýbrž podat zhuštěnou, relativně objektivní informaci o obsahu článku, který uvádějí. Relativně objektivní proto, že každé periodikum, i když vystupuje jako nezávislé, tenduje k určitému politickému smýšlení, což se samozřejmě projevuje v charakteru článků a často i titulků (např. oslavný článek o Stanislavu Grossovi, jeho pracovitosti a prvních úspěších v roli koncipienta v Právu 23.-24.12.2005 umocněný titulkem *Advokát Bruna je na Grosse pes*, který jen podtrhuje to, že Stanislav Gross všeho dosahuje svými schopnostmi, talentem a prací, aniž by k němu zaměstnavatel byl v nejmenším shovívavý).

Je jasné, že ráz, charakter titulků a podíl jednotlivých funkcí, které plní, se mění v závislosti na době a čtenáři, jemuž je tisk určen. Titulky jsou totiž velmi silně ovlivňovány faktory mimojazykovými, ať už psycholingvistickými, sociolingvistickými či pragmaling-

vistickými. Tak např. bulvární tisk se orientuje na jiného čtenáře než týdeník Respekt, čemuž odpovídá i jazykový styl titulků, socialistický tisk si zase daleko více kladl za cíl agitovat, přesvědčit, vštípit čtenáři svůj postoj k určité problematice než dnešní tisk.

V sedmdesátých a osmdesátých letech převažoval názor, že titulky mají být stručné a neúplné, aby ve čtenáři vyvolaly zájem o plný text.

V devadesátých letech se charakter titulků změnil. Zůstala jim jejich funkce orientační, ale vzrostla úloha poutací a výtvarná (zejména v bulvárním tisku). V souvislosti se změnou životního tempa dochází ke zkracování článků a naopak prodlužování titulků. Titulek většinou shrnuje obsah celého článku, neboť je často tím jediným, co čtenář v dnešní uspěchané době čte.

To, že titulky nejsou statické, ale mění se v závislosti na dobovém kontextu, vidíme už při zběžném prolistování novin z 80. let a novin ze současnosti. Změny se týkají nejen roviny tematické, ale i jazykové. To je způsobeno jednak samotným vývojem jazyka, jednak i vývojem společnosti, jejího světonázoru, priorit, myšlení aj. Abychom mohli tyto změny dokumentovat na konkrétním jazykovém materiálu, analyzovali jsme titulky deníku, který existoval v 80. letech a existuje i dnes – pouze s mírně pozměněným názvem. Jedná se o deník Rudé právo (RP) / Právo (P). Pro srovnání jsme si vybrali tři výtisky Práva z roku 2005 a tři výtisky Rudého práva z doby před 20 lety – tj. z roku 1985. Vzhledem k tomu, že počet titulků ze tří výtisků Práva je však znatelně vyšší než počet titulků ze tří výtisků Rudého práva (328:215), doplnili jsme materiál získaný z Rudého práva o titulky z dalších čísel tak, abychom pro porovnávání získali srovnatelný jazykový materiál. Získaný materiál tak obsahuje 326 titulků z r. 1985 a 328 titulků z r. 2005. Excerpovaný materiál jsme pak analyzovali jak z hlediska tematického (lexikálně-sémantického), tak i z hlediska gramatického a lexikálního.

Podle E. Macháčkové (1985) plní novinové titulky čtyři základní funkce. První z nich je **funkce upoutávací a orientační**. Titulek má upoutat pozornost a usnadnit čtenáři orientaci na stránce novin. Významnou úlohu zde hraje kromě složky jazykové i grafické ztvárnění titulků. Druhou funkcí je **funkce agitační**. Titulky s agitační funkcí vyjadřují, že je nějaká činnost v budoucnu nezbytná, popř. vyjadřují způsob, jakým se má provádět. Třetí důležitou funkcí je **funkce informativní**. Poslední funkcí je pak **funkce hodnotící**, která se projevuje především v používání hodnotících přívlastků, může se však vyjadřovat i jinak, např. příslovcem či slovesem. Z těchto čtyř vyjmenovaných funkcí je funkce informativní charakteristická pro publicistický styl obecně. Také funkce agitační a hodnotící odpovídají základní funkci publicistického stylu, a to **funkci ovlivňovací**. Distinktivní funkcí

novinářských titulků je tedy funkce upoutávací a orientační, kterou E. Macháčková též nazývá **funkcí nadpisovou a nápisovou**.

Pokud se z hlediska funkcí podíváme na novinové titulky Rudého práva z r. 1985 a Práva z r. 2005, zjistíme, že funkce novinových titulků se od r. 1985 změnila. Stále ještě plní funkci upoutávací, orientační a informativní, změnil se však charakter funkce agitační a hodnotící.

Co se týče funkce informativní, novinové titulky vyjadřovaly a vyjadřují buďto vlastní obsah sdělení (*Dny čs. kultury na Kubě skončily; M. Gorbačov přijal Li Pchenga (RP) / ČSSD v Ústí se vzepřela Paroubkovi; Při výhře Oilers se trefil Hemský (P)*), nebo sdělují jen téma informace (*Prohry našich; Kdo se bál mírového pochodu? (RP) / Co dál s dálnicí?; Finanční novinky (P)*) a vlastní obsah (réma) sdělení najdeme až v článku samotném. Určitá část informace bývá zejména v Rudém právu někdy záměrně vypuštěna, což má vyprovokovat čtenáře k tomu, aby si přečetl celý článek (*Ručí za techniku; V Moskvě odloženo; Stojí za vidění (RP) / Háčku se nevyhnul; Bedáňová končí (P)*).

Co se týče funkce agitační, tu v minulosti plnily především titulky typu *Formovat názory a postoje lidí; Rozvíjet tvůrčí síly pracujících; Přijďte na veřejnou stranickou schůzi; Všechny síly pro zachování míru; Přímo k větší spokojenosti (RP)*. Takové titulky bychom v dnešním Právu hledali marně. Nad agitací začíná převládat složka informativní (s různou mírou konkrétnosti): *Havel vystřídá Jahna; Georg Michael má obraz Diany; Česká pošta má elektronický podpis aj.*

Výraznou složkou v titulcích je též složka hodnotící, která se ve vyšší míře vyskytuje v RP. Hodnocení může být jak negativní, tak i pozitivní, přičemž v RP jsou pozitivně většinou hodnoceny úspěchy států socialistického bloku, negativně pak naopak státy kapitalistické. Formálně je takové hodnocení nejčastěji vyjádřeno přívlastkem. Dominantní postavení má adjektivum *úspěšný*: *Úspěšní modeláři, Úspěšný návrat, Úspěšné zkoušky v plzeňské Škodovce; Pěkný dárek; Odsouzení hrubých útoků proti ADR; Svérázný příspěvek ke Dni míru; Příjemné změny života; Pozitivní posun; Báječné mašinky z Yorku; Nejkrásnější První máj; S dobrou bilancí a perspektivou do jubilejního roku 1985 (RP)*. Hodnotící funkci může však plnit i podstatné jméno, sloveso, příslovce či celá konstrukce: *Pentagon se holedbá silou; Obstáli se ctí; Stojí za vidění; Sovětský tisk chválí; Úspěch čs. historiografie, Úspěch NDR (RP) apod.* Hodnotící složku najdeme i v Právu, sice v omezenější míře, zato však často s nádechem expresivity: *Dvořák fantasticky trefil postup do finále; Šafářová překvapivě triumfovala v Estorilu; Šampion Loeb suverénně kraloval na Sardinii; Výteční Korn rozeskákali pražskou halu; Chabý styl a zdroje (P)*. Zvýšená míra expresivity souvisí často s využitím přímé řeči: *Babiš: Je to nehorázné svinstvo; Je to provokace, hnůj a žumpa, řekl*

premiér. Hodnocení v titulcích P může sice ovlivnit čtenáře, ale toto ovlivnění většinou není, na rozdíl od titulků v RP, prvoplánové (např. titulek *Výteční Korn rozeskákali pražskou halu* může vzbudit ve čtenáři, který tuto hudební skupinu nezná, zájem o koupi jejich CD, tento účinek však nebyl záměrem autora). Ve formálním vyjádření hodnocení se ve srovnání s titulky z r. 1985 mnoho nezměnilo – nejčastěji bývá užito přívlastku, dále tuto funkci plní podstatná jména, slovesa, příslovce, celé konstrukce, či nově citoslovce: *Ach ta demokracie....* Z hlediska lexikálně-sémantického lexém „*úspěšný*“ přišel o svou dominantní roli, a naopak se objevily lexémy nové, často motivované angličtinou: *suverénní, fantastický, perfektní, prestižní, triumf* aj.

Z hlediska tematického mají oba uvedené roky mnoho společného, ať už se jedná o změny na postech vysokých politických činitelů (v roce 1985 se generálním tajemníkem ÚV KSSS stal M. Gorbačov, v roce 2005 se premiérem ČR stal J. Paroubek), úspěchy na poli sportu (v roce 1985 se stejně jako v roce 2005 stali čeští hokejisté mistry světa), či přírodní katastrofy (v obou sledovaných letech vichřice a tornáda zasáhly Floridu).

Tematickou blízkost jsme se navíc snažili podpořit výběrem výtisků s datem, které je nějakým způsobem výjimečné (Vánoce, 1. září, 1. květen).

Na základě analýzy tematické roviny novinových titulků jsme dospěli k následujícím závěrům.

Z obsahového hlediska jsou novinové titulky poplatné své době. Titulky z roku 1985 jsou výrazně tendenční: zdůrazňují úspěchy socialismu, vzájemnou spolupráci, přátelství (*Radost ze splněných závazků; O čs.-sovětském přátelství, spojenectví a spolupráci; S dobrou bilancí a perspektivou do jubilejního roku 1985*), a naopak poukazují na neúspěchy kapitalistických států, nespokojenost jejich obyvatel apod. (*Vlna stávek za sociální požadavky; EHS: Ministři zahraničí domů s prázdnou; Dluhy Flickova koncertu, Bonnské iluze*). S tím souvisí i to, že daleko větší pozornost je v roce 1985 věnována životu v socialistických či spřátelených zemích, často rozvojových, a jejich představitelům (*Slavnosti stromů v Africe; Závěr konference KS Uruguaye; K 60. výročí založení KS Indie; Blahopřání do Vietnamu; Soudruh Chan Sy; K životnímu jubileu Horsta Schmitta*). Život v těchto dvou táborech je dáván do protikladu, který je vyjadřován výrazy spojenými s lexikálně-sémantickou opozicí přátelství – nepřátelství (jako např. *boj, souboj, útok, porážka, zbrojení x družba, přátelství, mír, spolupráce*), přičemž Amerika je zobrazována jako agresor, proti němuž stojí většina ostatních států bojujících za mír a snažících se o vzájemnou spolupráci: *Program hvězdné války – Reaganův přední cíl; Pentagon se holedbá silou; Generálové o další rekord ve zbrojení; Jsou proti hvězdné válce; Labouristé odmítají militarizaci kosmu; Proti závodům ve*

zbrojení, proti militarizaci kosmu; Sloužit a pomáhat míru; O čs.-sovětském přátelství, spojení a spolupráci; Smlouva o přátelství; Dny družby v ČSSR; Setkání představitelů zemí Indočíny.

K této lexikálně-sémantické opozici se pak dále přimyká opozice pochvala, ocenění – výtka, kritika: *Blahopřání do Vietnamu; Čest a sláva vyznamenaným; Hold tvůrčí práci; Poděkování za podporu zahraniční politiky KSSS x Žaloba jménem obětí v Indii USP; Pohodlnost a neprozíravost; Odsouzení hrubých útoků proti ADR.*

Kromě toho titulky Rudého práva často přímo vyzývají k něčemu, úkolují, a to buď explicitně pomocí lexikálních prostředků: *Výzva k aktivnímu mírovému činu; Mimořádné nasazení nezbytné;* příp. morfologických prostředků (imperativ): *Provádějme s mírou; Přijďte na veřejnou stranickou schůzi; Přiveď řeku a zmizí poušť; Vstaň a chod!,* či implicitně – pomocí konstrukcí s elidovaným *je třeba, je nutné....* Tyto konstrukce mohou být infinitivní: *Formovat názory i postoje lidí; Navždy odvrátit nebezpečí jaderné katastrofy; Nesabotovat, nýbrž dodržovat závazky; Rozvíjet tvůrčí síly pracujících; Rychleji řešit problémy,* či předložkové (časté jsou předložky *za, pro, proti, od ...k*): *Za Evropu míru; Za přeměnu Asie v oblasti míru a bezpečnosti; Za svět bez jaderné hrozby; Za svobodu Latinské Ameriky; Pro porozumění v Evropě; Proti diktatuře rodinného klanu; Proti hnědému nebezpečí; Proti závodům ve zbrojení, proti militarizaci kosmu; Od dělnického slova k dělnickému činu.*

Velmi silně je zastoupena skupina titulků vyzývajících ke kolektivní práci, k dobrým výsledkům. V takových titulcích se často vyskytují dobově příznačné výrazy jako **práce, dělník, úspěch, plán, výsledek, cíl, čin** aj.: *Aby výsledky předčily plány; Cílevědomý úspěch; K novým cílům; Hold tvůrčí práci; Od dělnického slova k dělnickému činu aj.*

Někdy konkrétní výzva v titulku obsažena není. Je až v samotném textu a titulek má čtenáře svou implikovanou otázkou, co je třeba udělat, dovést k přečtení celého článku. Typickými jsou zde titulky ve tvaru vedlejší věty časové se spojkou *než* či *aby*: *Než ožije srdce „atomky“; Než pojedeme novou trasou metra; Než rozkvetou města; Než se začne stavět; Aby čestně obstáli; Aby výsledky předčily plány.*

Některé titulky spíše než úkolují, radí. Sem patří např.: *Kam napřít pozornost; Jak vyrábět levněji.*

Titulky Práva v roce 2005 mají, jak již bylo zmíněno výše, poněkud jiný charakter. Jsou informativnější, téměř z nich vymizela složka výzvovalá, úkolová. Pokud se v nich výzva objeví, je většinou směřována jen k určité osobě a má charakter přímé řeči: *Soc. dem.: Zeman, zdrž knihu.* Informace, které dnešní titulky podávají, jsou většinou daleko konkrétnější než v roce 1985: *Zlín poprvé na jaře vyhrál, odneslo to mužstvo Slovácka;*

Žalobkyně odložila kauzu Kořistka; V Paramu vybuchla nádrž s asfaltem; Ledovce ustoupily za pět let v průměru o 600 metrů; Lékárníci nevědí, jaké budou doplatky na léky. Někdy kromě samotné informace se titulky snaží anticipovat vysvětlení nějakého jevu, či nastínit jeho perspektivu: *Proč jsou důležité státní dluh a deficit; Co je Setuza; Co dál s dálnicí?*

V roce 2005 společnost trápí jiné problémy než závody ve zbrojení, snaha dodržet plán apod., proto se mění i „slovník doby“, do něhož začíná pronikat především řada výrazů spojená s ekonomickou oblastí (**akcie, finance, úroky, úvěry, deficit, konkurs**): *Akcie Erste Bank znovu klesaly; Většina akcií posílila; Finanční novinky; V Polsku snížili úroky; Další zvýhodnění úvěrů Lišky; Proč jsou důležité státní dluh a deficit; Konkursy už nebudou brzdou ekonomiky.* Se zaměřením na oblast ekonomiky souvisí i daleko častější používání číslovek v titulcích: *Česká pojišťovna vydělala 2,2 mld; Josef Čapek za 1,2 miliónu.* Zatímco v roce 1985 se číslovka, pokud byla použita, většinou psala celým slovem (jednalo se jen o číslovky v řádu jednotek, maximálně desítek): *Dvacet let života pro legraci; Dvakrát šesté místo,* v roce 2005 se takové číslovky často píší číslicí: *Atentát proti sídlu kurdské strany v Iráku usmrtil 20 lidí. V Thajsku potvrzena 6. česká oběť tsunami; Berlín: 100metrové plameny ze skladu pneu.*

Samostatnou podskupinu tvoří v roce 2005 výrazy odkazující na nově vzniklou realitu – vstup ČR do EU: *Unie usnadní sezónním dělníkům nečlenských zemí přístup k práci; Dva poslanci SPD mají D. Sasku vrátit statisíce eur od firmy VW; Euroústava získá v našem parlamentu většinu; Václav Klaus versus EU.*

Objevují se i výrazy z oblastí, které byly z různých důvodů v roce 1985 tabuizovány, např. z církevní a náboženské oblasti: *Křesťanská pravice chrání Vánoce; Katolíci v SR proti show typu Vyvolení; Církev v SRN odškodní 594 nuceně nasazených,* či týkající se problematiky homosexuality: *Nedůstojné výpady na homosexuály aj.*

Téma války se v titulcích vzhledem k politickým událostem objevuje i dnes, ale takovým titulcům chybí výzovost r. 1985 a uvedený protiklad zbrojení – snaha o mír. Naopak se slova **válka** a **boj** začala daleko častěji používat v přeneseném slova smyslu: *Zákopová válka zavládla mezi Vyvolenými; Vytáhnou rodiny do boje?*

Změnilo se postavení titulků věnovaných spáchaným trestným činům. Zatímco v roce 1985 byly takové zprávy zahrnuty do zvláštní rubriky **Z černé kroniky**, která pravidelně zaujímal stejné místo (v pravém rohu dole) a obsahovala většinou tři zprávy bez zvláštních titulků (jen se zvýrazněnými prvními slovy), v roce 2005 mají takové zprávy zcela jiné postavení. Zaujímají rovnoprávné postavení s ostatními zprávami, mají vlastní titulek (*Je obviněn, že zavraždil svého syna; Srážku s autem cyklista nepřežil; Zachraňoval psa, utopili se oba*) a

můžeme je najít na jakékoliv straně Práva, včetně titulní stránky. Zvýšený podíl takových zpráv a jejich důležitost odráží jednak nárůst kriminality v dnešní společnosti a počty dopravních nehod, jednak to, že některé negativní jevy přestaly být zamlčovány a otevřeně se o nich hovoří (např. korupce – *Podplácel policistku; Žalobce chtěl podle policie úplatek od studenta práv*).

Z hlediska **gramatického** můžeme nejvýraznější změny pozorovat v rovině syntaktické.

Pokud srovnáme titulky RP 1985 a P 2005, nejvýraznější změnou, které si všimneme na první pohled, je výrazné prodloužení titulků a přechod od jednočlenných vět k dvojčlenným, případně dvojčlenných s elidovaným Vf k dvojčlenným větám, v nichž je Vf vyjádřeno.

Co se týče délky titulků, po zprůměrování dojdeme v roce 1985 k číslu cca 4 slova v jednom titulku, v roce 2005 cca 6 slov v jednom titulku. Nejdelší titulek v roce 1985 má 10 slov, z nichž však 4 jsou zkratky či letopočty: *Koordinace plánů ČSSR a NDR na léta 1986 až 1990*. Nejdelší titulek v r. 2005 má 16 slov, aniž by obsahoval jedinou zkratku či číslici: *Sparta s přispěním Hudce vyloupila Hanou, Slavie se utká s Teplicemi o druhé místo v tabulce*. Zatímco v roce 1985 najdeme mezi titulky dva jednoslovné a třicet dva dvouslovných, v roce 2005 je to jen jeden jednoslovný a osm dvouslovných.

Změnilo se i postavení souvětí – tendence k popisnosti vede i ke složitější větne stavbě. Proto v r. 2005 nalzáme v titulcích dvacet devět souvětých celků, zatímco v r. 1985 pouze pět.

Snad nejvýraznější je však rozdíl v podílu vět bez vyjádřeného Vf a vět s vyjádřeným Vf v rámci vět jednoduchých. Věty bez Vf jsou dvojího typu: buďto se jedná o věty jednočlenné, neslovesné, nebo o věty dvojčlenné, v nichž je však Vf vypuštěno. Někdy je velmi těžké určit, zda věta bez Vf je jednočlenná jmenná, či dvojčlenná s elipsou predikátu. Tak je tomu např. ve větách: *Cena společné tvořivosti (RP)*, kde není jasné, zda se cena takto nazývá, či byla udělena za společnou tvořivost, ale i ve větách: *Dukla s trofejí; Hold tvůrčí práci (RP) / Dárek pro lídra; Taneční premiéra v divadle Ponec (P)* aj. Takových vět, zvláště v Rudém právu, nalezneme spoustu. Nebudeme se tedy konkrétně zabývat počtem jednočlenných a dvojčlenných vět, neboť z výše uvedených důvodů by byly výsledky diskutabilní. Všimneme si však jevu, který lze neoddiskutovatelně dokázat, a sice počtu vět s Vf a bez Vf. Rozdíl v poměru těchto dvou typů vět v r. 1985 a 2005 je velmi výrazný.

Zatímco v rámci vět jednoduchých je v roce 1985 poměr 250: 71 ve prospěch vět bez Vf, v roce 2005 je tento poměr zcela opačný: 53: 246 ve prospěch vět s Vf.

Uvedené údaje svědčí o tom, že elipsa Vf je charakteristická především pro novinové titulky z r. 1985. Autor je k ní většinou veden buďto snahou po stručnosti, nebo záměrem

přimět čtenáře, aby do textu nahlédl a chybějící informaci si přečetl. Od obvyklé elipsy v běžném textu se liší tím, že je většinou kataforická, tj. teprve z následujícího textu se dozvídáme, který větný člen byl vypuštěn. V roce 2005 naopak převládají věty s vyjádřeným Vf, což svědčí o tendenci k popisnosti, úplnosti vyjádření. V roce 1985 bývá predikát buďto vypuštěn celý, nebo pouze jeho část, např. tvar slovesa být v složeném tvaru slovesném: *Uděleny Leninovy ceny míru; Potvrzena pevná internacionální jednota*. Typickými větnými konstrukcemi s elidovaným predikátem jsou hesla: *Kapitulace Japonska – poslední článek Druhé světové války; Program hvězdné války – Reaganův přední cíl; „Silný dolar“ – a co dál?*, dále jsou to věty s vynechaným slovesem říci ve spojení *říci ano = souhlasit, říci ne = nesouhlasit* (*ano* a *ne* zde figuruje jako intenzifikační prvek): *ANO miliónům pro bandity; Belgická veřejnost: NE zbraním prvního úderu*. Vypuštěn však nemusí být jen predikát, ale i jiný větný člen, např. subjekt (snaha vzbudit u čtenáře zvědavost – kdo?): *Jsou proti „hvězdné válce“; Jsou v čele iniciativy; Nenávidí pokrok; Stojí za vidění; Rekrutovali udavače; Ručí za techniku; Padli na prahu svobody; Obstáli se ctí (RP) / Dvacítku v zámoří okradli; Háčku se nevyhnul; Ligu vyhrál už ve třech zemích; Připomněli výročí okupace vlasti; Přispějí prvňáčkům tisícorunou; Přišli o život na nádražích; Rozdělí si 1,5 miliónu; Rozpustili dvě technoparty; Snažil se uplatit policisty; V Polsku snížili úroky; V Domažlicích otevřeli nemocnici; Zabezpečí galerii (P)*. Zajímavé je, že elipsa subjektu je častější v r. 2005 a má často trochu jiný charakter než v r. 1985. Část vět s elidovaným subjektem totiž vyjadřuje všeobecného činitele a mohla by být nahrazena pasivem: *Dvacítka v zámoří byla okradena; Dvě technoparty byly rozpuštěny; V Polsku byly sníženy úroky; V Domažlicích byla otevřena nemocnice* apod. Slovesné tvary v aktivu bez vztahu ke konkrétnímu subjektu mají příznak hovorovosti a napomáhají dynamizaci, která je typická pro dnešní novinové titulky obecně. Elidován bývá i objekt: *Provádějme s mírou; Sovětský tisk chválí (RP)/ Koller neprodlouží; Kalousek žasne (P)*, či adverbialie: *Trejbal poprvé bodoval; Rosický zůstane (P)*.

Někdy může být vypuštěno dokonce více větných členů (např. subjekt + část predikátu): *Odhodláni splnit úkoly; V Moskvě odloženo (RP)*.

Vypuštěna může být i celá věta, např.: *Aby čestně obstáli* (zde navíc elidován i subjekt); *Aby výsledky předčily plány; Než otočíme kohoutkem; Než ožije srdce „atomky“; Než pojedeme novou trasou metra* apod. Tento typ elipsy (a s tím spojený zvýšený počet titulků začínajících spojkou *aby* či *než*) je typický pro titulky z roku 1985, v r. 2005 se v titulcích nevyskytuje.

Zajímavé je podívat se na titulek i z hlediska postoje mluvčího. V obou srovnávaných letech převládají věty (výpovědi) oznamovací. I v rámci tohoto typu vět však nalézáme

rozdíly. Nejvýraznější je rozdíl v perspektivě pohledu na událost. Samozřejmě v obou sledovaných letech převládají výpovědi objektivní, v nichž má predikát formu 3. os. sg. či pl. V roce 1985 však v rámci vět oznamovacích najdeme řadu takových, v nichž je predikát ve formě 1. os. pl. Autor tak vystupuje jako součást kolektivu, o němž se hovoří: *Jak hospodaříme v rodinách; Než otočíme kohoutkem; Než pojedeme novou trasou metra* apod. Tento důraz na kolektivismus je navíc podpořen v rovině lexikálně-sémantické častým použitím zájmena *nás, naše*: *Všechny naše děti; Společná vůle našeho lidu; Před zahájením přehlídky našeho výtvarného umění; Zavazuje nás odkaz velikánů i dílo prostých lidí; Děťství, jež zůstalo v nás; Bronz naší párové čtyřce* apod. V roce 2005 slovesa v 1. os. pl. nenajdeme, setkáme se pouze s přivlastňovacím zájmenem *náš*: *Naši hokejisté vylidnili ulice, Plány zhatí naši vepři boubelatí* aj.

Rozdíly najdeme i ve větách tázacích. V roce 1985 mají tyto otázky často přivést k zamyšlení: *Nekázeň, nebo trestný čin?*; „*Silný dolar*“ – *a co dál?*; *Nezapomíná se na stavbaře?*. Někdy mají kritický podtext: *Kdo se bál mírového pochodu?*; *Jak to děláte?* Z hlediska gramatického překvapuje použití 2. os. sg.: *Co budeš dělat o prázdninách?*. V roce 2005 mají otázky spíše nastínit nějaký problém, k němuž se článek vztahuje: *Vytáhnou rodiny do boje?*, či nastínit, o čem se v článku hovoří: *Kdo bude příštím Bondem?* Často vzápětí po otázce následuje odpověď či návrh: *Vydupat si odchod? Ještě počkám, říká Rosický; Platforma a frakce? Jako dělníci a intelektuálové; V prosinci pod tropické palmy? A co takhle do hangáru!*

Na pomezí tázacích vět stojí věty, které sice mají formu otázky, ta však není na konci graficky signalizována otazníkem: *Maminko, proč jsi taková (RP)*. Někdy tyto věty mohou být chápány i jako věty oznamovací s elidovanou hlavní větou s významem *Řekněme si, víme*, či modálním výrazem *je třeba* apod.: *Kdo máří možnost příměří v Salvadoru; Co dál na Olšanech; Kam napřít pozornost (RP) / Co je Setuza (P)*.

Kromě vět oznamovacích a tázacích mají titulky občas podobu vět zvolacích, rozkazovacích, či přacích, přičemž někdy obdobně jako u vět tázacích explicitně signalizovaných vykřičníkem, někdy nikoliv: *Vstaň a chod!*; *Úspěšný nový rok, školo!*; *Provádějme s mírou; Přiveď řeku a zmizí poušť; Ať září hvězdy míru (RP) / Staromákem znělo: Hoši děkujem!*; *Hotovo! Teplice Slavii neporazí; Spaste duši, scénárista Besson se zbláznil* aj. Největším rozdílem, který bylo možné pozorovat částečně u vět oznamovacích a částečně tázacích, je používání slovesa v 2. os. sg. a 1. os. pl. v r. 1985 oproti neosobní formě 3. os. sg. či 2. os. pl. v r. 2005 (výjimkou je citace přímé řeči, v níž se v P může objevit i 2. os. sg., ovšem s uvedením konkrétního adresáta: *Soc. dem.: Zemane, zdrž knihu*).

A právě použitím přímé řeči se titulky Práva též liší od titulků Rudého práva. Zatímco v titulcích RP se přímá řeč téměř nevyskytuje (výjimkou je použití rozhlasového výroku: *Haló, tady Praha...*), v titulcích Práva použití přímé řeči není jevem ojedinělým. Obvykle je uvozena nadtitulkem typu: *Premiér Jiří Paroubek z Gdaňska Právu:...*; *Autor reportáže Janek Kroupa řekl Právu:...* apod. Někdy je jméno autora výroku přímo součástí titulku, např.: *Gross: ..., ..., řekl premiér*. Použití přímé řeči má svůj důvod: titulky ožívuje, dodává jim expresivitu, více „přitahuje oko“ čtenáře. V přímé řeči se mohou objevit i výrazy, které by sám novinář napsat nemohl – expresivní, nespisovné, někdy dokonce vulgární: *Babiš: Je to nehorázné svinstvo*; *Premiér Jiří Paroubek z Gdaňska Právu: Na záznamu blábolí psychopat, jemuž přitakává James Bond*; *Vydupat si odchod? Ještě počkám, říká Rosický* apod.

Co se týče **roviny lexikální**, rozdíly nejsou tak výrazné jako v rovině syntaktické. V titulcích z r. 1985 se samozřejmě objevují slova přejatá z ruštiny, ale v poměrně malé míře: *Dny družby v ČSSR*, někdy se jedná o exotismy: *Poprvé podle chozrasčotu; Kagor, Žaraj a ty druhé*. Stejně tak se ovšem objevují i slova přejatá z angličtiny: *Kempink i v zimě; Labouristé odmítají militarizaci kosmu* aj. V titulcích Práva z r. 2005 ruské reálie nenajdeme, ale zato se rozšířil repertoár slov anglických, která často souvisí s nutností pojmenování nových reálií: *Česko vyhrálo v arbitráži nad obchodníkem s diamanty; Katolíci v SR proti show typu Vyvolení; Letka gripenů je kompletní; Akcie Erste Bank znovu klesaly*. Někdy jsou tato slova dokonce foneticky přepisována do češtiny, což napomáhá aktualizaci novinových titulků: *Lídr Paroubek ČSSD pomůže; Dáreček pro lídra; Beslanské školáky pohlídají snajpři*.

Zatímco slova expresivní a nespisovná v titulcích z r. 1985, až na výjimky (*Dobře stavět je kumšt*), nenajdeme, v roce 2005 nejsou jevem ojedinělým (*Kalousek žasne; Skupina Pearl Jam kšeftuje se svými koncerty; Šoféroval bez řidičáku s pěti promile alkoholu; Herci Jiráň a Trojan válí za Union Strašnice B; Česká parta vzala Kanadě třetí zlato) a jsou často uváděna v rámci přímé řeči: *Začali jsme zápas jako podělaní; Vydupat si odchod? Ještě počkám, říká Rosický; Eva: Manželovi nebudu zahýbat s milenkou; Na záznamu blábolí psychopat, jemuž přitakává James Bond; Je to provokace, hnůj a žumpa, řekl premiér*. Častá je univerbizace: *Tři využití přesilovky stačily na vítězství; Šoféroval bez řidičáku a s pěti promile alkoholu; Staromákem znělo: Hoši děkujem!; Plzeňské cestovky prověřila kontrola; Neudělala talentovky, zabila se skokem z okna; Nejlepší učitelka ze všech mateřinek sklízí ovace; Falešní pojišťováci okradli muže; Zmrazena přeměna pošty na akciovku*. Univerbizovaná slovní spojení najdeme i v titulcích z r. 1985, ovšem pouze ojediněle a často je jejich hovorovost signalizována uvozovkami: *Než ožije srdce „atomky“*.*

Někdy, zvláště ve sportovní publicistice, najdeme i slova slangová: *Dvořák fantasticky trefil postup do finále; Lampard Chelsea dal dvě razítka na titul (P)*.

V titulcích r. 1985 se ve srovnání s r. 2005 objevuje daleko vyšší počet abstrakt, často s významem určité úkolovosti: *Aby výsledky předčily plány. Formovat názory i postoje lidí. Odhodláni splnit úkoly.*

K novinovým titulcům bezesporu patří i obraznost, která napomáhá aktualizaci vyjádření. Proto v titulcích najdeme řadu stylistických tropů a figur, jako např. **metaforu**: *Skutečnost dala křídla fantazii; Nikdo nejde po kolenou; Než ožije srdce atomky; Vláda se nezapojí, podniky mají zelenou; Toinonen s Alénem už vyučovali v Anglii (RP) / Nejdřív hráli hokej, potom vodní pólo (špatné chlazení, na ledu byla voda); Lampard dal dvě razítka na titul Chelsea; Sparta s přispěním Hudce vyloupila Hanou; Spyra začal couvat; Sudí Čuřín předvedl vraždu v přímém přenosu; Camillu čeká v královské rodině další premiéra (P); **metonymii**: *Lenin pod stromeček (RP) / Další zvýhodnění úvěrů Lišky; Plány zhatí naši vepři boubelatí* (zde navíc využití citátu z filmu Černí baroni – parodie na kolektivismus); *Sparta s přispěním Hudce vyloupila Hanou, Slavie se utká s Teplicemi o druhé místo v tabulce (P); **personifikaci**: Než ožije srdce atomky (RP) / U Varů má vyrůst rozhledna; Prima ve sledovanosti přeskočila Novu (P); **hyperbolu**: Nejkrásnější první máj (RP) / Praskající led ve Stadthalle přivádí mužstva k šílenství (P); **rým**: Neshody kolem dohody (RP) / Plány zhatí naši vepři boubelatí (P); **apoziopezi**: Haló, tady Praha...(RP) / Ach ta demokracie...(P), **antitezi**: Sloužila, ale neslouží; Nesabotovat, nýbrž dodržovat závazky; Nestojí dům na zemi, ale na ženě...; Konec...i začátek; Staré cíle, nové prostředky (RP) / Zlín poprvé na jaře vyhrál, odneslo to mužstvo Slovácka; Hermida nedojel, suverénně vyhrál Vokrouhlik; V cíli spadla, ale hned se radovala z postupu do finále (P); **paralelismus**: Více práv – více povinností; Úcta ke kultuře je úctou k sobě samému (RP), či **pleonasmus**: *Pobídka opravdu pobízí (RP)*.**

Z uvedených příkladů vyplývá, že obraznost v titulcích najdeme jak v roce 1985, tak i v r. 2005. Obrazná vyjádření v r. 2005 jsou však bohatší, nápaditější a živější.

Jak jsme ukázali výše, novinové titulky jednoho deníku prodělaly za 20 let značný vývoj. Změny, které pozorujeme, nejsou ani tak důsledkem jazykového vývoje, jako spíše změnou zaměření tisku, politické a společenské situace, způsobu života obecně. Právě působením mimojazykových faktorů můžeme vysvětlit nejvýraznější změny, které prodělaly titulky od r. 1985: jejich prodloužení, větší explicitnost, zdynamičtění výpovědi podpořené přechodem od vět jednočlenných k dvojjčlenným, od vět s elidovaným predikátem k větám s predikátem vyjádřeným, nárůst expresivity a subjektivity na straně jedné (používání přímé řeči), ale snahu

o objektivní náhled na zobrazované skutečnosti na straně druhé, upuštění od projevů kolektivismu a agitace a reflexi nově vzniklé skutečnosti, což se projevuje i v repertoáru dobově příznačných výrazů vyskytujících se v titulcích.

Prameny:

Rudé právo 1985, Právo 2005

Použitá literatura:

BARTOŠEK, J.: Jazyk žurnalistiky. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia 1997, s. 42–67.

KŘÍSTEK, V.: Současné novinové titulky. NŘ, 56, 1973, s. 229–237.

MACHÁČKOVÁ, E.: K sémanticko-syntaktické výstavbě novinových titulků. SaS, 46, 1985, s. 215–222.

Vícejazyčnost v románu Ladislava Fukse *Variace pro temnou strunu*

Jakub Raš

Variace pro temnou strunu vyšly jako autorova třetí kniha roku 1966 a v mnohém navazují (dětský vypravěč, čas a prostředí děje, některé postavy a motivy) na jeho předcházející knihu, šestici próz *Mí černovlasí bratři*¹ (1964). *Variace* jsou pokládány za autorovu čtenářsky nejobtížnější a často také nejvýznamnější knihu, která svým složitě prokomponovaným formálním ztvárněním i významovým bohatstvím stále přitahuje pozornost literární vědy i čtenářů samotných.

V našem příspěvku se pokusíme nahlédnout tento román z hlediska interjazykové heterogenosti. Bude nás tedy zajímat, jaké národní či jiné reálné jazyky v textu vystupují, na co (představované události) či koho (postavy) je jejich výskyt ve fikčním světě vázán, jakou formou jsou signalizovány a zejména pak jaké funkce v románu plní, resp. jak se podílejí na utváření smyslu díla.

V textu *Variací* se vyskytují tři národní jazyky – čeština, němčina, maďarština – a jeden jazyk tzv. vymřelý – latina. Míra jejich výskytu a podoba jejich prezentace je rozličná. Ze sémantického a kvantitativního hlediska zaujímá nejdůležitější místo čeština a němčina, jejichž dokonalou znalostí disponuje také hlavní postava příběhu a zároveň jeho podavatel.² Na tuto relevantní skutečnost je čtenář upozorněn množstvím implicitních i explicitních informací (např. sám vypravěč několikrát přímo zmiňuje svou výbornou znalost němčiny, jíž hovoří od raného dětství a která mu tak – jako jeden z učebních předmětů – nečiní ve škole potíže).

V románu se setkáváme se všemi základními formami vícejazyčnosti: prezencí, eliminací, evokací a signalizací.

V našem článku užíváme klasifikaci forem a funkcí textové vícejazyčnosti, jak ji podal P. MAREŠ (2003). Mareš rozlišuje čtyři základní formy vícejazyčnosti, a to 1) **prezenci**, při

---

¹ Tematické a motivické propojenosti těchto dvou knih se zevrubně věnuje studie D. VLAŠÍNOVÉ (1980) a podrobněji se jí také zabývá F. VŠETIČKA v závěru své studie o kompozici *Variací pro temnou strunu* (1972).

² V tomto díle je využito příznakové formy vyprávění, ich-formy. Vypravěčem je zde dospívající chlapec Michal, který osamoceně vyrůstá uprostřed národnostně i jazykově smíšené rodiny: matka pochází z Vídně, z rodiny rakouského císařského generála, otec je Čech, vysoký policejní úředník. Michal se vyznačuje značnou vnímavostí vůči okolnímu světu, především však vůči latentnímu, ale všudypřítomnému zlu a chladné, odcizené a zcizující atmosféře, která jej obklopuje jak v rodině, tak i mimo ni. Tato přecitlivělost je vyjádřena také tím, že podstatnou součástí chlapčova subjektivního světa jsou různé halucinace, představy a přeludy, které předkládá adresátům jako reálné (tajemný muž-spolustolovník, připomínající svou fyziognomií upíra; živé a komunikující předměty: babička na obraze – jedna z ústředních postav románu, a to nejen z hlediska vícejazyčnosti, plyšový medvěd a porcelánová figurka tanečnice).

keré „je jinojazyčné (cizojazyčné) vyjádření uvedeno *in extenso*, dosahuje se shody mezi formulací uvedenou v textu a označovanou formulací ve fikčním světě textem utvářeném“ (s. 35); 2) **eliminaci**, při níž „není v dané pasáži textu přítomen žádný explicitní poukaz na výskyt jiného jazyka. Na to, že ve fikčním světě textu, ve znázorněné komunikační situaci se používá právě onen jiný jazyk, může recipient usuzovat pouze z charakteristik daného subjektu, jeho jiných promluv, druhu komunikační situace apod.“ (s. 35); **evokaci**, v níž se „na ráz vyjádření poukazuje prostřednictvím jednotlivých jazykových prvků (výrazy, obraty, ale i např. charakteristické rysy ortografie nebo syntaktických struktur určitého jazyka)“ (s. 36); 4) **signalizaci**, kde „informuje o jazykové podobě vyjádření, resp. o přechodu z jednoho jazyka do jiného, metařečový údaj, který nejčastěji bývá umístěn ve větě uvozující promluvu, ale může být zařazen i např. do doplňkové vysvětlující poznámky“ (s. 36).

Jednotlivé formy se zde samozřejmě nevyskytují vždy v „čisté“ podobě, spíše se jedná o jejich vzájemnou a různorodou kombinaci. V následující části proto výběrově upozorníme zejména na ty případy, v nichž ta či ona forma prezentace jiného jazyka dominuje a je z funkčního hlediska významněji zatížena.

Méně častou, ale nejvíce nápadnou formou prezentace výskytu cizího/dalšího jazyka je prezence, jíž je užito již v první kapitole románu, ve vypravěčově parafrázi babiččiny promluvy: „Kde jen ten náš Giny, kristepane, je,‘ řekla, ‚vždyť tu není vidět ani živá duše...‘ a pak vykřikla něco, čemu jsem nerozuměl, něco nejasného, sípavého, zalknutého, jako ‚bez duše‘, ‚ohne Seele‘, ‚seelenlos, seelenlos‘... a do toho zařinčel řetěz a venku zaburácel hrom“ (s. 15, proložení v textu *Variaci*). V této promluvě se vyskytne pojmenování (seelenlos),³ které má pro fikční svět románem představovaný zásadní význam (viz i jeho grafické zdůraznění): slouží jako metafora charakterizující rodinné (obecněji i historicko-spoločenské) prostředí, které Michala obklopuje.

Ve větším množství se pak s prezencí setkáváme v šestnácté kapitole, v níž je líčena návštěva Michalova strýce, matčina bratra, který přijíždí rodině představit svou maďarskou snoubenku Ilonu Lányiovou, sólistku budapeštské opery. Pěvkyně mluví jen málo německy a užití tohoto jazyka vypravěč signalizuje explicitním komentářem při reprodukci (nepřímá řeč) jejích krátkých promluv: „Sedla ke klavíru, sáhla si na červené korále a pak jednou rukou mávla do kláves a německy řekla, že zahraje něco ze svého repertoáru...“ (s. 187). Avšak ve své autentické podobě je prezentováno užití maďarštiny: „A když jsem skončil, opět

---

³ F. VŠETIČKA (1972) mj. upozorňuje na rámcující funkci tohoto výrazu, jenž se vyskytne v německé a české podobě v první a v předposlední a poslední kapitole románu (s. 65).

tleskali kromě otce a hvězda volala ‚bravo‘, smála se a stále opakovala: ‚de gyönyörűen játszot, de gyönyörűen játszot, Miska, Misi, gyönyörű fiu, gyönyörű kiss fiu...‘ (s. 187). V této kapitole se vyskytne ještě jeden výrazný a důležitý případ prezence, a to citace úryvku písně, kterou si tiše prozpěvuje Michalova babička: ‚A začala si tiše prozpěvovat, což se stává velmi zřídka, asi jednou za šest let: *A Blatt von an Bleaml, a Stäuberl an Erd, / von an Bodn, den ma liabt von an Land, dös oam werth...*‘ (s. 187, kurzíva v textu *Variaci*).

Výrazné místo zaujímá prezence také v kapitole dvacet tři, v níž Michal společně se svými spolužáky Brachtlem a Mínkem navštíví Olšanské hřbitovy a při nahlížení do zpustlých hrobek čte různé latinské nápisy, např: ‚Nade dveřmi kapličky je nápis: ‚Et ego resuscitabo eum in novissimo die’...‘ (s. 270). Nebo: ‚Nad oltářem je dávno zašlý obraz, představující beránka, a nad ním nápis ‚Ego sum pastor bonus’...‘ (s. 270). Dokonce zde v rámci Michalova imaginativního nahlížení světa latinsky promlouvá samotná Panna Marie a jakýsi chimérický tvor: ‚ (...) vidím, že to snad šeptá ona. S rukama sepjatýma, s hlavou a očima bolestně zdviženýma vzhůru a s nějakým kvítečkem u nohou šeptá ... ideo precor te, filli, tua mater ... a pak se mi zdá, že slyším zabručení, a když pohlédnu do kouta, zdá se mi, jako by vycházelo odtamtud, kde sedí něco s nohama, tlapkami a ušima a mručí ... monstra te esse matrem, monstra te esse matrem ...‘ (s. 271-272).

Častěji se však setkáme s formou evokace, a to s evokací němčiny. V těchto případech je užívání němčiny naznačeno výskytem jazykových prvků (slov, slovních spojení, částí vět apod.) daného jazyka. Jsou to prvky, které jsou pro českého čtenáře obecně srozumitelné a/nebo které nejsou významně sémanticky zatíženy. Tento postup se dvakrát výrazně uplatní při reprodukci rádiového hlášení. V prvním případě se jedná o hlášení rakouské rádiové stanice, v němž hlasatel informuje rakouské občany o připojení Rakouska k Třetí říši: ‚Herr Bundespräsident ... pan spolkový prezident mě pověřil, abych oznámil rakouskému lidu, že ustupujeme násilí‘ (s. 165, proložení v textu *Variaci*). Druhým případem je pak prohlášení generála Blaskowitze o převzetí moci a vzniku Protektorátu Čechy a Morava: ‚Dveře našeho bytu byly otevřené, prošel jsem jimi, jak bych procházel zdí, a pak jsem mohl už jen vejít do jídelny, kde se všechno chvělo, třásl a křičelo rádio. An die Bevölkerung, křičelo, auf Befehl des Führers und obersten Befehlshabers der deutschen Wehrmacht ... převzal jsem dnešním dnem v zemi České veškerou moc, vrchní velitel třetí armády Blaskowitz, generál pěchoty...‘ (s. 334-335).

K využití formy evokace je také nutné ještě zmínit nečetné, avšak sémanticky významně zatížené případy, kdy Michalova babička užije ve svých promluvách několika

německých slov (citoslovce pocitová, kontaktní aj.), která tak upozorňují na to, že rozhovor probíhá v němčině.

Kvantitativně je nejvíce využita forma signalizace a eliminace. Signalizace je užívána především v případě Michalovy komunikace s babičkou. Vypravěč téměř vždy, kdykoli s ní/s jejím portrétem hovoří, neopomene sdělit, že příslušná babiččina výpověď byla proslovena vídeňským dialektem. Tento komentář je tak častý a ve své formě neměnný, že nabývá podobu záměrně zdůrazňovaného výroku a spoluvytváří určité významové a hodnotové pole (viz dále). Formy eliminace je pak využito v případech, kdy vypravěč sice explicitně nezdůrazňuje, že rozmluva probíhá v němčině, ale čtenář tak usuzuje na základě svých znalostí fikčního (např. již zmíněná Michalova bilingvnost) i reálného světa; jedná se o všechny zbývající rozhovory s babičkou, o některé pasáže z pohřbu rakouského dědečka (smuteční projev generála, komunikace příbuzných) aj.

Pro interpretaci románu a jeho smyslu či potenciálních smyslů je však více než detailní přehled forem vícejazyčnosti důležitější funkce, význam daných jazyků v textu.

Z Marešovy (2003) klasifikace funkcí textové vícejazyčnosti jsou pro naše pozorování důležité zejména tyto: funkce **indiciální**, která má neutrální ráz, jedná se o prostý poukaz k tomu, že „určitý subjekt používá daného jazyka, resp. že se daný jazyk požívá v určitém prostředí či v určité historické situaci“ (s. 41). Neutrální ráz má i funkce **národnostně zařazovací**: „jazyk zde vystupuje jako indikátor národní příslušnosti, popř. mateřtiny mluvčího (pisatele)“ (s. 41). Při funkci **charakterizační** „vícejazyčnost charakterizuje vystupující subjekty jako jedince (mj. z hlediska vzdělání, profesního zařazení, komunikačních dovedností a zvyklostí) a také jako příslušníky určitých společenství a skupin“ (s. 42). Funkce **atmosférotvorná**: zde „vícejazyčnost přispívá k budování celkového obrazu specificky národního nebo kulturního prostředí, podtrhuje jeho shodu se zkušenostmi a ustálenými představami adresáta (...), nebo naopak jeho zvláštnost, neobvyklost, bizarnost“ (s. 42). Funkce **hodnotová**, v níž jazyk „vystupuje především jako reprezentant určitých hodnot, zapojuje se do opozice obecně vyjádřené napětím mezi pólem pozitivním a pólem negativním“ (s. 42). Funkce v širokém smyslu **kulturní**: zde „vyjádření v různých jazycích (citáty, aluze, ustálené obraty více či méně zakotvené v povědomí příslušníků určitého společenství apod.) často vřazují texty do kulturní a historické tradice a současně promítají tuto tradici do sémantického ustrojení daných textů“ (s. 43). Při práci s konkrétním dílem je však nutné být si vždy vědom polyfunkčnosti a/nebo funkční nevyhraněnosti vícejazyčných vyjádření v textu.

Nejprve z funkčního hlediska probereme maďarštinu a latinu, které jsou v porovnání s německým jazykem sémanticky méně zatíženy (i pro svůj ojedinělý výskyt).

Maďarština, jejíž nositelkou a rodilou mluvčí je operní pěvkyně Lányiová, má v románu především funkci indiciální a národnostně zařazovací. Avšak při dešifrování sémantiky⁴ těchto několika téměř identických výroků, k němuž alespoň v nejobecnější rovině napomáhá kontext a samotná forma promluv (časté lexikální opakování), lze také hovořit o funkci charakterizační: výroky pěvkyně obsahují zvýšenou míru emocionálnosti, a přispívají tak k charakteristice této epizodní postavy.

Latina, resp. latinské nápisy vystupují v kapitole odehrávající se na Olšanských hřbitovech v den Památky zesnulých. Tyto nápisy zde nabývají několika funkcí, jež se vzájemně prostupují. Funkci atmosférotvornou a kulturní plní tím, že se jako součásti hrobek (čímž odkazují také ke křesťanské eschatologické tradici a komplementárně i k tradici evropské funerální architektury) podílejí na celkové „tísňivé“ atmosféře zpodobené scény. Tato atmosféra je primárně vytvářena samotným časoprostorem představované události (pozdní odpoledne, sychravé listopadové počasí, hřbitov), jeho imaginativním zpodoběním (dominance šedé barvy, opakované motivy chladu, vlhka, plísň aj.) a reflexemi vypravěče, v nichž je traktováno existencionální téma lidského bytí: životní osamělosti člověka, smrti jako totální nicoty a nemožnosti transcendence. V kontrastu s touto existenciální bezútěšností je obsah daných evangelijních citací⁵, které tematizují víru v Boha, Kristovu oběť jako předpoklad vzkříšení a věčného života. Mohli bychom tak uvažovat o jakési skryté polemice mezi „ideovým“ světem, který je zde budován vypravěčovými reflexemi o životě a smrti a vůbec celkově jeho nahlížením okolního světa, a pojetím života a smrti, jak je lze nalézt v křesťanství. Promluva záhadného tvora pak mj. polemicky odkazuje k postavě Michalovy matky. Ono „cosi“ zde totiž cituje slova Sv. Bernarda z Clairvaux (Ukaž, že jsi matka), který jimi vyzýval Pannu Marii. Ježíšova matka – jeden z častých a důležitých románových motivů – odkazuje v nejobecnější rovině k důležitosti a nezastupitelnosti role matky i k hluboké úctě, jíž tradičně Panna Marie, resp. matka a mateřství v evropské kultuře požívá.

Avšak tyto jinojazyčné citace se také podílejí na celkové motivické, a tedy i sémantické výstavbě textu. Ve svém „přirozeném“, původním kontextu se zde totiž vyskytují křesťanské symboly, postavy a pojmy (beránek, ovce, pastýř, Panna Maria, vzkříšení aj.)⁶ –

---

⁴ Překlad námi citovaného maďarského výroku: „jak nádherně hrál, jak nádherně hrál, Miska, Misi, překrásný chlapec, překrásný malý chlapec...“

⁵ Jedná se o tyto části z Janova evangelia: „(Kdo jí mé tělo a pije mou krev, má život věčný) a já ho vzkřísím v poslední den“ Jan 6, 54; „Já jsem dobrý pastýř. (Dobrý pastýř položí svůj život za ovce.)“ Jan 10, 11; „Já jsem vzkříšení a život. (Kdo věří ve mne, i kdyby umřel, bude žít)“ Jan 11, 25. Uvádíme vždy celý, ekumenický překlad verše, do závorek dáváme části, které v textu románu nejsou.

⁶ D. HODROVÁ (1968), zkoumající Fuksův styl z hlediska teorie množin, ukazuje strukturu hlavních sémantických množin *Variací*, které jsou založeny právě na biblické motivaci, akcentující dichotomii dobro – zlo. Jedná se o tyto tři množiny: nebe – peklo, anděl – ďábel, andělské stíny – ďábelské stíny (s. 92). Další

případně k nim dané citace intenzivně odkazují –, které i jinak v románu často vystupují, a to v různém významu (konkrétní věcný, náboženský aj.) a v různých kontextech. V této kapitole je to např. motiv beránka, s nímž koresponduje v daných evangelijních verších jak symbol pastýře, tak i vzkříšení apod. Ve věcné, resp. primárně nenáboženské rovině vypravěč opakovaně, variačně reflektuje, že Mínek má ruce „v kapse jako Brachtl a hlavu sehnutou, vypadá jako beránek, který se jde pást, je dnes ještě tišší než jindy. A já mám na kabátě světle šedého beránka...“ (s. 265).

Důkladný rozbor intertextovosti, jenž v našem případě úzce souvisí s otázkou jazykové heterogenosti, však zůstává mimo rámec tohoto článku. Upozorněme alespoň na to, že v nejobecnější rovině zde vazby k biblickým textům, tj. implicitní odkazování k náboženskému mýtu, vyvazují příběh a zpodobenou problematiku z konkrétních časoprostorových souřadnic a posouvají je do nadčasové roviny, k obecně lidské platnosti.

Funkčně a významově je v románu z cizích jazyků nejvíce zatížen jazyk německý. Tento jazyk zde plní tyto funkce: indiciální, národnostně zařazovací, kulturní, charakterizační, atmosférotvornou a hodnotovou.

Z hlediska funkce atmosférotvorné a kulturní je pozoruhodným případem zmíněný úryvek tyrolské písně. Sémantika dané citace⁷ zde totiž koresponduje s životní situací a pocity Michalova strýce a jeho snoubenky, resp. obecně se situací v Rakousku po připojení země k Německé říši. Budoucí manželé stejně jako Michalova rodina pohlížejí na anšlus Rakouska velmi negativně a Němce v rozmluvách označují jako okupanty; budoucí manželé dokonce vážně uvažují o vycestování do Švýcarska, získá-li tam pěvkyně angažmá a zejména pokud jim to bude říšskými úřady umožněno.

Nejzajímavější využití německého jazyka, prostupující celý román, je budováno na pozadí abstraktní představy němčiny jako homogenního systému. Při četbě románu jsme od samého počátku konfrontováni s tím, že se zde tento jednolitý systém štěpí na dva jazykové podsystémy (variety, útvary), které jsou hodnotově polarizovány⁸ (funkce hodnotová) a

---

množiny jsou pak mj. tyto: ovce – vlk, bílá – černá, světlo – tma, slunce – mračna, život – smrt, bleděmodrá – růžová, duše – bez duše (s. 92). Hodrová dále upozorňuje na centrální postavení vypravěče-postavy, který se nachází ve středu struktury množin, tj. mezi nebem a zemí – v očistci (viz i např. jméno Michal poukazující k archandělu Michaelovi), a jehož „duševní stavy se proto vyznačují touž přechodností a neurčitostí“ (s. 93).

⁷ Volný překlad úryvku písně *Vzpomínka*: „Lístiček z kytičky, zrníčko prachu půdy, kterou mám rád, která pro mne hodně znamená...“ Z hlediska intertextovosti by bylo zajímavé dohledat celý text dané písně; už proto, že vypravěč (resp. implicitní autor, užívající vypravěče jako narativní strategii) poskytuje relevantní (možná však fiktivní) bibliografické údaje: „Vzal jsem tedy Almenrausch, sešit tyrolských písní, kde je na čtvrté stránce Andenk, a vyšel z pokoje“ (s. 187).

⁸ Na tuto dichotomii krátce upozornil M. HRNČÍŘ (1996, s. 277) ve studii zabývající se především lexikálními prostředky aktualizace významu v textu *Variací pro temnou strunu*.

zároveň fungují jako indexy určité společensko-kulturní, politické a vůbec historické situace (funkce atmosférotvorná, kulturní).

Ve *Variacích* se ustavuje dichotomie založená na opozici naše versus cizí, tj. naše, správná „rakouská“ němčina (případně vídeňský dialekt) versus jejich, hrubá „pruská“ němčina. Nositelem prvního typu němčiny je především Michalova babička a ostatní rakouští příbuzní⁹ (funkce skupinově i individuálně charakterizační). Nositelem typu druhého jsou pak z historické perspektivy jednak Prusové a Prusko, hegemon bývalého Německého císařství, jednak současné Německo a jeho občané – tedy státní útvar, jenž se sám prezentoval jako pokračovatel Německého císařství.

Tuto dichotomii zakládá především hodnotová orientace jedné z postav románu, babičky, která „... neměla Němce ráda. Neměla ráda hlavně Prušáky. Nenáviděla především císaře Viléma. Říkala, že podvedl Evropu a vyvolal válku“ (s. 64). V souladu s tímto babiččíným jednoznačným stanoviskem je také její stanovisko jazykové, které je vyjádřeno v jednom z rozhovorů – ve spojitosti s pruskou rodinou, již babička znala: „To také byla rodina, a ta jejich řeč... ta jejich hrubá pruská němčina... to mě držte...“ (s. 152, proložení v textu *Variací*). Tato dichotomie však není produkována jen postavou mrtvé babičky, a nemá tedy jen minulostní rozměr, ale trvá i v současnosti vyprávěných událostí. Při dědečkově pohřbu v Rakousku se Michal setkává s německou kněžnou – stoupenkyní Hitlera a jeho velmocenské expanzivní politiky –, kterou příznačně vidí a také pojmenovává jako smrt. Signifikantní je, že i ona je nositelkou jiné, cizí němčiny, což je také v případech, kdy tato postava mluví (ač nemusí být její promluva a/nebo její obsah zaznamenán), vypravěčem explicitně řečeno: „Byla to smrt. Smrt s královskou korunou na hlavě. Když oslovovala maminku zvláštní němčinou, jakou nikdo v této zemi nemluvil, přidržovala si dlouhou černou sukni a srkala sliny“ (s. 32); „Než jsme vstali, řekla všem pár slov němčinou, jíž zde nikdo nemluvil. Odpověděl jí šedovlasý generál“ (s. 43). Třetím případem, kdy se „jiná“ němčina výrazně tematizuje, je scéna domovní prohlídky. Němčina příslušníka SS je opět jiná, cizí, těžko srozumitelná, což zmiňuje jak Michal, tak i babička.

Jak je patrné, je „pruská“, „zvláštní“ němčina sémanticky specifikována jako jazyk země, jejíž političtí představitelé, podporovaní většinou obyvatelstva, rozpoutali obě světové války. Zajímavé je i časoprostorové zakotvení vyprávěných událostí. Babička odkazuje

---

⁹ Postava Michalovy matky, pro kterou je tato němčina také jazykem mateřským, není v románu z hlediska vícejazyčnosti i komunikace vůbec v popředí. Tato skutečnost souvisí s odcizenými rodinnými vztahy. Jak matka, tak otec s Michalem – až na běžné pokyny a informace – téměř nekomunikují, neprojevují zájem o jeho problémy, názory či pocity. Michal sám intenzivně reflektuje tuto nemožnost i svou vlastní neschopnost se matce či otci svěřit. Jedinou osobou z rodiny, s níž Michal často a otevřeněji hovoří, je tak paradoxně jeho mrtvá babička z portrétu, tj. bytost stvořená chlapcovou psychikou právě jako partner pro komunikaci.

k době před první světovou válkou, do minulosti, pohřeb dědečka se odehrává v Rakousku v roce 1937, ještě před jeho připojením k Německu. A konečně třetí upozornění na jinou němčinu je situováno do prvního dne okupace, do bytu, v němž žije Michalova rodina. Jak prostorová lokalizace výskytu jiné němčiny, tak i jeho časové zakotvení souvisí s postupem předválečných událostí, s prostorovou expanzí německé říše a především se vzrůstajícím ohrožením Michalovy rodiny, jeho samotného. Mohli bychom zde mluvit až o jakési jazykové symbolizaci přibližujícího se zla a násilí a s ním spojeného strachu a úzkosti.¹⁰

Rakouský typ němčiny se však prostřednictvím postavy babičky výrazně podílí i na zpřítomňování jedné – pro českou historii velmi podstatné – dějinné epochy, a to Rakouska-Uherska (funkce atmosférotvorná, kulturní).¹¹ Babička velmi často v rozmluvách s Michalem různým způsobem tematizuje tuto historickou epochu, v níž prožila téměř celý svůj život a jež je pro ni „ztraceným rájem“, stojícím v opozici vůči současnému, negativně nahlíženému světu.¹² Často např. zmiňuje politické představitele monarchie (císař František Josef, císař Karel, kancléř Metternich), poukazuje na státní symboly (dvojhavý orel) i na každodenní, dobově příznačné skutečnosti (doprava kočáry, kadetní školy, místodržící aj.). V rámci této historické reference se pak také zvýznamňuje výskyt postavy operní pěvkyně Lanyiové, tedy i výskyt maďarštiny, jako implicitního, latentního odkazu k zaniklé dualistické monarchii.

Jinojazyčné části v textu kladou specifické jazykové požadavky na jeho příjemce, proto je nutné alespoň krátce pojednat, jakého adresáta text románu z tohoto hlediska modeluje.¹³ Primárně se jedná o adresáta, který dané jazyky neovládá, a proto je mu význam téměř všech jinojazyčných částí (nyní míváme prezenci a evokaci) zprostředkován různými druhy překladů (nejčastěji zdvojení promluv) anebo překlad není nutný (evokace). Význam

---

¹⁰ Tuto skutečnost v obecné rovině vnímá H. HRZALOVÁ (1967) jako téma románu: „Násilí jako ničivá moc, proces, v němž násilí pomalu, postupně obepíná prostor určený člověku k životu, proces, v němž se deformují vztahy, jistoty, hodnoty – to je téma *Variací pro temnou strunu*“ (s. 198). Zuzující se životní prostor a expanze zla jsou v románu signalizovány i jinými prostředky, motivy, např. v první kapitole vyrábí Michalův bratranec Giny úkol do školy – mapu Evropy, ta však kvůli výpadku proudu a nastalé temnotě zůstane nedodělána.

¹¹ Éra rakouského mocnářství je v románu zpřítomňována i skrze některé motivy a představované události. Důležité místo v tomto případě zaujímá čtvrtá kapitola, v níž domovník Hron na příkaz a za asistence Michalova otce sundává v bytě obrazy kancléře Metternicha a císaře Františka Josefa a nahrazuje je dvěma fotografiemi československých prezidentů: T. G. Masaryka a E. Beneše. Otec zároveň určuje k likvidaci i starou rodinnou památku, židli darovanou matčině rodině samotným císařem.

¹² Ovšem i pro samotného Michala představuje svět aristokratické Vídně kladnou hodnotu: je to jiný, lepší svět právě proto, že je v jeho vědomí spjat s osobami, které má rád a které měly/mají rády jeho (babička, dědeček, bratranec Giny, šedovlasý generál z dědečkova pohřbu).

¹³ MAREŠ (2003) rozlišuje dva základní typy adresátů: 1) adresáta, jenž cizí jazyk neovládá, ale potřebuje, „aby mu byl zpřístupněn celek textu“ (s. 26). Dané jinojazyčné pasáže musí být proto vysvětleny, případně lze jejich význam odvodit z kontextu. (s. 26); 2) adresáta, který je schopen jinojazyčným pasážím v textu „náležitě porozumět bez nějakých doplňkových údajů“, je „tedy vybaven potřebnou jazykovou kompetencí, vyznačuje se potřebnou vzdělanostní úrovní...“ (s. 29). Pro text *Variací* je dále důležité Marešovo pozorování, že text „může implikovat zdvojení adresátů“ (s. 29).

dané jinojazyčné pasáže není adresátovi zprostředkován jen ve třech případech: úryvek z tyrolské písně v původním dialektu; maďarština, užívaná pěvkyní Lányiovou, a tři ze čtyř latinských citací. Adresát, který je vybaven potřebnou jazykovou kompetencí, tj. schopný těmto částem porozumět, je odměněn hlubším čtenářským zážitkem: jeho interpretace daných kapitol i románu jako celku je rozšířena o další aspekty. Text *Variací* tedy celkově modeluje dvojí typ adresáta (tzv. zdvojení adresátů): běžného (většinového) a privilegovaného (menšinového).

Z našeho pozorování je patrné, že interjazyková heterogenost zaujímá ve Fuksově románu důležité postavení a je jí velmi rafinovaně využito, třebaže nejvíce nápadná forma vícejazyčnosti – prezence není nejčastěji užívanou formou. Měli bychom však také upozornit na to, že námi sledovaná problematika je jen jedním z prvků, které se podílejí na vytváření celkového smyslu tohoto díla. Tedy i v tomto případě platí, že každé velké literární dílo, vyznačující se mnohvrstevnatostí a bohatým sémantickým potenciálem, zakládá právě mistrovské, virtuózní zvládnutí jeho každé specifické formální i obsahové roviny.

Prameny

FUKS, L.: *Variace pro temnou strunu*. Praha: ČS 1966.

Literatura

Bible. Přel. ekumenické komise pro Starý a Nový zákon podle ekumenického vydání z r. 1985. Praha: Biblická společnost v ČSR 1990.

HODROVÁ, D.: Teorie množin a umění stylu Ladislava Fukse. *Orientace* 3, 1968, č. 6, s. 88-94.

HRNČÍŘ, M.: Významové aktualizace ve Variacích pro temnou strunu Ladislava Fukse. *Čeština doma a ve světě* 4, 1996, č. 4, s. 274-278.

HRZALOVÁ, H.: Člověk proti násilí. *Impuls* 2, 1967, č. 3, s. 198-199.

MAREŠ, P.: „Also: Nazdar!“ *Aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha: Karolinum 2003.

RULÍŠEK, H.: *Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie*. Hluboká nad Vltavou: Alšova jihočeská galerie 2005.

VLAŠÍNOVÁ, D.: Dítě a doba. *Česká literatura* 28, 1980, s. 391-403.

VŠETIČKA, F.: Kompozice Fuksova románu *Variace pro temnou strunu*. *Česká literatura* 20, 1972, s. 65-71.

Kondolence

Pavla Chejnová

V tomto článku budu prezentovat dílčí výsledky rozsáhlého výzkumu zaměřeného na celou oblast zdvořilosti. Výzkumu se zúčastnilo 300 respondentů (213 žen a 87 mužů) ve věku 17 – 35 let. Jednalo se především o studenty gymnázia, Pedagogické fakulty UK a učitele. Všichni respondenti měli češtinu jako mateřský jazyk. Výzkum byl proveden formou dotazníku o 50 otázkách s volnou tvorbou odpovědi. Respondentům byly prezentovány určité situace a jejich úkolem bylo napsat vlastní předpokládanou verbální (popřípadě neverbální) reakci. Respondentům byly prezentovány dvě hypotetické situace: Vaší přítelkyni / nadřízené zemřel otec. Jakou formulí vyjádříte soustrast? Výsledky byly převedeny i do procentuálních tabulek (viz příloha).

Vyjadřování soustrasti pozůstalým patří k velmi emocionálně vypjatým situacím. Nejedná se zpravidla o ztrátu tváře, důležitější je maximální zachování taktu a vyjádření empatie. Mluvčí chce vyjádřit soucit, eventuálně nabízí adresátovi pomoc. Otázka byla rozdělena na dvě části – situaci formální a neformální.

V první otázce se jednalo o vyjádření soustrasti nadřízené, jelikož jí zemřel otec. Míra distance mezi komunikanty je velká, mluvčí se nachází v podřízené pozici. Téměř polovina respondentů volila petrifikovanou formulí *upřímnou soustrast*, pravděpodobně proto, že se mluvčí chtěli vyhnout příliš osobním citově zabarveným projevům. Převládla zde snaha o negativní zdvořilost, tedy ponechat adresátovi co největší míru svobody a neobtěžovat ho (Brownová, Levinson, 1987). Projevy lítosti jsou rovněž stereotypní, mluvčí se nesnaží o vlastní invenci, sahá po hotových výpovědích (*Je mi to moc líto. Moc mě to mrzí. Cítím s vámi.*). Jen malé procento respondentů přichází s nabídkou pomoci (*Mohu pro vás něco udělat? Kdybyste potřebovala pomoc, můžete se na mě kdykoliv obrátit.*).

Situace neformální je totožná, pouze se mění adresát – adresátem je kolegyně mluvčího. Mluvčí mění svou strategii, často užívají k vyjádření citů expresivnější formulace, uplatňuje se Leechova maxima fatická (Leech, 1983). Upřednostňována je pozitivní zdvořilostní

strategie, mluvčí se snaží o vyjádření solidarity. Nejčastější jsou projevy lítosti (*Je mi to moc líto. Moc mě to mrzí. Jsem s tebou. Vím, že to bolí. Jsem s tebou v myšlenkách. Cítím s tebou. Vím, že ti tu ztrátu nikdo nemůže nahradit. Je mi líto, že odešel. Je to tragédie. Je to smutný. I já jsem si tento smutek prožila, mluvím od srdce.*). Třetina respondentů volila petrifikovanou formuli *upřímnou soustrast*. Nabídky pomoci jsou častější než u situace formální, mluvčí nabízí jakoukoliv pomoc či specifickou pomoc – naslouchání (*Mohu pro tebe něco udělat? Mohu ti pomoci? Kdybys potřebovala pomoc, zavolej. Kdyby sis chtěla popovídat, zavolej (klidně o půlnoci) / jsem tu. Kdybys něco potřebovala, víš, kam se obrátit. Jsem ti k dispozici.*). Je vidět, že mluvčí považují dialog za terapeutický prostředek. Pokud je vztah mezi komunikanty blízký a mluvčí znal osobně i zesnulého, může vyjádřit pozitivní hodnocení jeho charakteru a svůj vztah k němu, čímž vyjádří zesílenou lítost (*Byl vážně super. Byl to báječný člověk. Měla jsem ho ráda. Měl krásný život. Jsem ráda, že jsem ho mohla poznat. Budu s úctou vzpomínat.*). Možné je i uklidňování adresáta, že zesnulý netrpí (*Věřím, že tatínek našel pokoj a klid. Už ho nic netrápí. Už je mu lehce. Dívá se shora a mává nám. Aspoň netrpěl. Určitě je s tebou ve vzpomínkách.*). Někteří mluvčí se snaží orientovat pozornost adresáta na budoucnost (*Hodně sil. Držím ti palce. Za chvíli to přejde. Život jde dál. Slyšel jsem, co se stalo. Budeš v pohodě? Měla bys být co nejvíc s matkou, nejsi na to sama.*).

Část respondentů měla s verbálním vyjadřováním potíže, preferují spíše neverbální komunikaci (objetí), či ponechali otázku bez odpovědi. Někteří přímo poukazují na své vyjadřovací problémy (*Nevím, co říct. Ani to neumím dobře vyjádřit. Víš, co ti chci říct.*). Je tedy vidět, že takto emocionálně vypjatá situace činí problémy i ve vztahu blízkém, založeném na solidaritě.

Literatura

- P. Brown, S. Levinson, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Oxford University Press, Oxford 1989.
- F. Čermák, *Jazyk a jazykověda*, Pražská imaginace, Praha 1997.
- P. Karlík, J. Pleskalová, M. Nekula, *Encyklopedický slovník češtiny*, NLN, Praha 2002.
- C. Kerbrat Orrechioni, *La Conversation*, Seuil, Seuil 1996.
- G. Leech, *Principles of Pragmatics*, Longman, London 1983.
- M. Švehlová, *Zdvořilost a řečová etiketa*, in: *Filologické studie XIX*, Karolinum, Praha 1994.

J. R. Watts, S. Ide, K. Ehlich (eds.), *Politeness in Language*, Mouton de Gruyter, Berlin 1992.

Vaší přítelkyni / nadřizené zemřel otec. Jakou formulí vyjádříte soustrast?

Nadřizené:

upřímnou soustrast	44%	
projevy lítosti	51%	Je mi to moc líto. Moc mě to mrzí. Cítím s vámi.
nabídka pomoci	5%	Mohu pro vás něco udělat? Kdybyste potřebovala pomoc, můžete se na mě kdykoliv obrátit.

Přítelkyni:

projevy lítosti	42%	Je mi to moc líto. Moc mě to mrzí. Jsem s tebou. Víím, že to bolí. Jsem s tebou v myšlenkách. Cítím s tebou. Víím, že ti tu ztrátu nikdo nemůže nahradit. Je mi líto, že odešel. To je tragédie. Je to smutný. I já jsem si tento smutek prožila, mluvím od srdce.
upřímnou soustrast	33%	Cítím upřímnou soustrast. Upřímnou soustrast.
Nabídka pomoci	12%	Mohu pro tebe něco udělat? Mohu ti pomoci? Kdybys potřebovala pomoc, zavolej. Kdyby sis chtěla popovídat, zavolej (klidně o půlnoci) / jsem tu. Kdybys něco potřebovala, víš, kam se obrátit. Jsem ti k dispozici.
pozitivní hodnocení zesnulého	3%	Byl vážně super. Byl to báječný člověk. Měla jsem ho ráda. Měl krásný život. Jsem ráda, že jsem ho mohla poznat. Budu s úctou vzpomínat.
neverbálně	3%	objetí
orientace na budoucnost	2%	Hodně sil. Držím ti palce. Za chvíli to přejde. Život jde dál. Slyšel jsem, co se stalo. Budeš v pohodě? Měla bys být co nejvíc s matkou, nejsi na to sama.
uklidňování	2%	Věřím, že tatínek našel pokoj a klid. Už ho nic netrápí. Už je mu lehce. Dívá se shora a mává nám. Aspoň netrpěl. Určitě je s tebou ve vzpomínkách.
nic	2%	
vyjadřovací problémy	1%	Nevím, co říct. Ani to neumím dobře vyjádřit. Víš, co ti chci říct.

Hydronymické modely

Luba Sičáková

(Prednáška v JS v Ostrave dňa 8. 11. 2006)

Pri opise štruktúry hydroným sme vychádzali z doterajších výsledkov teoretického bádania v oblasti modelovej teórie (Blanár pre antroponymiu, 1970, 1976, 1996; Blanár – Matejčík, 1978, 1983; Majtán, 1973 a Šrámek 1972, 1976, 1999 pre ojkonymiu), podľa ktorej je dôležitým kritériom pri klasifikovaní onymického materiálu nielen formálna štruktúra onymických jednotiek, ale najmä ich onymický obsah.

Okrem Šrámkovej a Blanárovej modelovej teórie (*vzťahový model*, *slovotvorný* alebo novšie *názvotvorný model* a *slovotvorný typ*) sme uplatnili najmä modelovú koncepciu anojkoným, ktoré komplexne opísala v monografii *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* J. Pleskalová (1992). Autorka použila termín *štruktúrny model* a *štruktúrny typ*, ktorý sa lepšie hodí na vyjadrenie pomenovacieho aktu, a to najmä v dvojslovných a viacslovných onymických jednotkách. Vzhľadom na to, že v povodí Slanej sa vyskytuje viac dvojslovných názvov, používame aj my termíny *vzťahový model* (VM), *štruktúrny model* (ŠM) a *štruktúrny typ* (ŠT).

Pomenovací model teda tvorí *vzťahový model* (výber pomenovacích motívov, vzťah medzi pomenúvateľom a objektom), *štruktúrny model* a *štruktúrny typ*, ktoré spolu stvárajú vybraný *pomenovací motív* podľa platných jazykových zákonitostí. Vybraný pomenovací motív sa potom stvári pomenovacími princípmi (ako napr. proprializácia apelatív, transonymizácia [termín podľa R. Šrámka, 1999], derivácia, kompozícia a pod. Štruktúrny model je vždy podriadený vzťahovému modelu, je jeho formálnou funkciou a je realizovaný pomocou štruktúrneho typu. Štruktúrny (slovotvorný) typ je okrem jednotného slovotvorného významu daný rovnakou slovnodruhovou charakteristikou základu názvu a rovnakým slovotvorným formantom.

Spoločný štruktúrny (slovotvorný) typ utvárajú napríklad hydronymá s rovnakým formantom *-ka* v rámci toho istého štruktúrneho (slovotvorného) modelu a *vzťahového modelu* D (ktorý obsahuje hydronymá vyjadrujúce posesívny vzťah), napr. *Gálička*, *Stankovička*, *Tešnáarka*. Názvy signalizujú, že tok (objekt) patril *Gáličke*, *Stankovičke*, *Tešnáarke*. Uvedené názvy, v porovnaní s názvami typu *Farkašov potok*, *Markov potok*, môžu však dokumentovať skutočnosť, že najprv pomenovali pole, lán a následne sa názov preniesol

na tok, ktorý pomenovaným územím preteká. Potom by názvy *Gálička*, *Tešnáarka* patrili do *vzťahového modelu B* (čo tam je), pretože tečú Gáličkiným, Tešnáarkiným územím. Pomenovací motív je však v oboch prípadoch rovnaký, pretože odráža vlastníctvo objektu.

Na vznik onymickej jednotky má teda rozhodujúci vplyv vzťah pomenovateľa k pomenúvanému objektu (toku). Tento vzťah je podľa R. Šrámka (1972, s. 308; 1999, s. 37) vymedzený štyrmi obsahovo-sémantickými kategóriami, ktoré sa dajú vystihnúť zámenami *kde* (vzťahový model I. alebo u J. Pleskalovej /1992/ A), *kto*, *čo* (vzťahový model II. alebo B), *aký*, *za akých okolností* (vzťahový model III. alebo C) a zámenom *čí* (vzťahový model IV. alebo D). Jednotlivé druhy vzťahových modelov sa môžu navzájom aj kombinovať.

Medzi hydronymami a anojkonymami sú niektoré spoločné a rozdielne javy. Terénne názvy (anojkonymá) pomenúvajú rôzne terénne útvary (*lúky*, *polia*, *vrchy*, *hory*), ktoré sú niekedy súčasťou pomenovania (*Mokrú lúku*, *Malé pole*, *Strieborný vrch*, *Malá hora*, *Spálený les*), alebo nie sú (*Vlkovo*, *Slatvinka*, *Hlbôčka*, *Mlynský náhon*, *Horný koniec*, *Druhá strana*), a preto môžu byť názvami ktoréhokoľvek z uvedených terénnych útvarov (objektov), a teda aj tokov.

Názvy tokov, ktoré vznikli z iného propria, napr. z osadných a terénnych názvov, majú väčšinou dve podoby. Jednoslovné názvy sú substantívne (adjektívnych je menej) a dvojslovné sú prevažne adjektívne s apelatívom *potok*, *jarok*, *voda*. Preto najmä substantívne jednoslovné hydronymá, napr. *Čierťaž*, *Štítnik*, *Polana*, *Hrádok*, predstavujú hotovú onymickú jednotku s rovnakou štruktúrou ako osadné a terénne názvy, ktorými boli motivované. Pomenovací postup, ktorý prevládal pri vzniku osadného či terénneho názvu, nie je už pri utváraní hydronyma rozhodujúci. Rozhodujúcim bol fakt, že hydronymá, ktoré vznikli transonymizáciou ojkónym či anojkoným, pomenúvajú toky tečúce *od*, *do*, *vedľa* rovnako pomenovanej osady či časti chotára. Vyjadrujú teda polohu alebo smer toku vzhľadom na relačný objekt, *od*, alebo *vedľa* ktorého tok tečie, a preto sme ich zaradili do *vzťahového modelu A* (kde je to). Znamená to, že pomenovaný tok preteká tade, kde je vrch, dolina s rovnomenným názvom. Napríklad, ak tok s názvom *Laz* tečie popri časti chotára pomenovanom *Laz*, patrí do *vzťahového modelu A*, ale ak tečie lokalitou s názvom *Laz*, vtedy patrí do *vzťahového modelu B* (čo tam je). Ak neexistuje terénny názov *Laz*, iba hydronymum *Laz*, zaradili sme ho do *vzťahového modelu B*, pretože pomenovacím motívom toku bol druh objektu (*laz*), ktorým tok preteká. *Laz* je potok pretekajúci *lazom*.

Hydronymá sa od iných onymických jednotiek odlišujú aj tým, že pomenúvajú tok, ktorý vždy niekam smeruje a od prameňa po ústie je v neustálom „pohybe“. Nie každé hydronymum však odráža polohu a smer toku. Smerovanie toku sa stalo pomenovacím

motívom časti hydroným, ako napr. *Predný potok* (tok tečie popred obec), *Južný potok* (tečie južne od obce), v ktorých smerovanie alebo poloha je vyjadrená explicitne. Viac názvov však vyjadruje tento motív implicitne, napr. sufixom (*Muránsky potok*, *Muránka*).

V skúmanej lokalite prevládajú dvojslovné názvy s apelatívom *potok*, napr. *Brádňanský potok*. Spolu s hydronymom *Brádno* odrážajú vzťah toku k osade *Brádno*, ktorej chotárom tok preteká. Apelatívum *potok* v dvojslovných názvoch nenesie informáciu o pomenovacom motíve, iba o druhu objektu, teda že ide o tok, a nie o iný terénny útvar (vrch, lúka, les a pod.).

Názvy s apelatívom *potok* (napr. *Rožňavský potok*) obsahujú dve časti. Prvá časť na základe najcharakteristickejších znakov (ktoré sa stali pomenovacím motívom) bližšie určuje objekt (tok) a má *identifikačnú funkciu*, pretože odlišuje jeden tok *Hlboký potok* od druhého toku, napr. od *Banského potoka*. Obyčajne je vyjadrená adjektívom. Druhá časť priamo pomenúva druh objektu (*potok*) a má *informačnú funkciu*. Dvojslovných názvov s apelatívom *potok* je najviac (221). Najčastejšie boli utvorené z názvov obcí a terénnych útvarov, vedľa ktorých pretekajú, a preto patria do vzťahového modelu A. Vyjadrujú *polohu*, *smer* toku vzhľadom na relačný objekt, napr. *Gočaltovský potok* (VM A + B) tečie južne od obce *Gočaltovo*. Pretože v dvojslovných názvoch s apelatívom *potok* pomenúvaným objektom je vždy tok, začlenili sme ich do *vzťahového modelu* nie na základe druhového označenia, ale na základe určujúceho člena, ktorý je nositeľom diferenčných (identifikačných) príznakov. Hlavný člen dvojčlenného alebo viacčlenného modelu je podčiarknutý. Názvy typu *Bystrý potok*, *Dlhý potok* sme začlenili do *vzťahového modelu* C (aké to tam je).

Motivačné znaky sa v hydronymách jazykovo stvárnilo podobne ako v ojkonymách či anojkonymách, preto sme na vyjadrenie základných motívov hydroným použili podobné vzťahové modely ako v ojkonymii R. Šrámek a v anojkonymii J. Pleskalová. Hydronymá sme začlenili do štyroch vzťahových modelov. Podrobnejšie hodnotenie hydroným a ich začlenenie do vzťahových modelov odznelo na 16. slovenskej onomastickej konferencii v septembri 2004 v príspevku *Pomenovacie modely hydroným z povodia Slanej*. Zborník z konferencie vyjde v tomto roku (2007).

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2006

Struktura a organizace JS ČR

9. března 2006 se konalo valné shromáždění Jazykovědného sdružení ČR. V úvodu programu přítomní vyslechli přednášku ředitele Ústavu pro jazyk český AV ČR doc. dr. Karla Olivy, Dr. na téma „Lingvistické technologie“. Další průběh shromáždění zachycuje následující usnesení:

Valné shromáždění:

1. Schvaluje zprávu o činnosti JS za uplynulé období, kterou jménem odstupujícího HV přednesla předsedkyně dr. Čmejková.
2. Schvaluje zprávu o hospodaření HV JS, kterou přednesla dr. Holubová.
3. Schvaluje zprávu revizní komise JS, kterou předložili členové revizní komise dr. Bozděchová a dr. Harvalík.
4. S přihlédnutím k bodům 1. - 3. vyslovuje odstupujícím orgánům JS ČR absolutorium.
5. Na základě výsledků volebního aktu a na základě zprávy volební komise, která pracovala ve složení doc. Aleš Brandner a dr. Josef Šimandl, konstatuje, že valná hromada zvolila do hlavního výboru JS ČR Světlu Čmejkovou, Tomáše Dubědu, Janu Hoffmannovou, Václavu Holubovou, Evu Hošnovou, Svatavu Machovou, Petra Mareše, Františka Štíchu a Marii Vachkovou. Náhradnicemi výboru se staly Pavla Chejnová a Jana Klímová. Členy HV JS ČR jsou zároveň předsedové jednotlivých poboček. Do revizní komise byli opět zvoleni Ivana Bozděchová a Milan Harvalík.
6. Výbor zváží námět na připomenutí 50. výročí Jazykovědného sdružení ČR v roce 2006.

Ověřili členové návrhové komise: doc. Jana Hoffmannová, doc. Tomáš Hoskovec. (Předsedkyní JS ČR byla i na další období zvolena Světlu Čmejková, funkci vědecké tajemnice vykonává Jana Hoffmannová, jako hospodárka působí Václava Holubová.)

Přednášková činnost

V Praze a mimopražských pobočkách uspořádalo Jazykovědné sdružení ČR v roce 2006 téměř šedesát přednášek, seminářů a diskusí (srov. níže přehled přednáškové činnosti v roce 2006). I nadále byla věnována velká pozornost evropské jazykové politice, výuce češtiny pro cizince, osvojování češtiny příslušníky národnostních menšin, žáky a studenty z rodin přistěhovalců či imigrantů včetně romských žáků. K aktuálním tématům stále patří komunikace v médiích a s médii, jazyk reklamy, specifika současné elektronické komunikace (např. četování mladých lidí). Tradičně je v našem prostředí mimořádný zájem o témata onomastická; k nim přistupují – v období dokončení Českého jazykového atlasu – problémy dialektologické, ale i řada témat z okruhu historické jazykovědy (indoevropské kořeny, typologie jazyků, etymologie). A stranou nezůstává ani výzkum církevní komunikace či jazyk a styl literárních textů (raně barokních, ale i současných), problematika ediční a textologická. Nelze vynechat ani jazykovou kulturu, jež hraje ústřední roli ve výchově studentů a aplikaci lingvistiky při působení na veřejnost (např. ostravská pobočka se podílela na zajištění přednášky prof. R. Lukavského pro studenty).

Pro současné, ale i budoucí lingvisty, doktorandy a studenty, kteří přednášky v jednotlivých pobočkách hojně navštěvují, mají velký význam metodologicky orientovaná setkání. V tomto roce byla věnována pozornost metodologii funkční lingvistiky, dále psycholingvistiky a lingvistiky kognitivní, generativní gramatiky; ale také korpusové lingvistiky a novým technologiím (programovým nástrojům, jež mají nyní lingvisté k dispozici).

Pokračovala spolupráce Jazykovědného sdružení s Pražským lingvistickým kroužkem, zaměřená na rozvíjení odkazu Pražské školy. Obě společnosti spolupracují hlavně při organizaci přednáškových večerů spojených s oslavou životních výročí nejvýznamnějších českých lingvistů.

Účast na přípravě mladých lingvistů

Jazykovědné sdružení dále podporovalo vědecký růst mladých lingvistů – zejména jako spoluorganizátor jejich 7. mezinárodního setkání konaného 15. – 17. května 2006 v Olomouci (tentokrát pod názvem *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov*). Součástí tohoto oblíbeného setkání byly také workshopy na téma *Jak na neverbální, smíšené a komplexní texty* a *Mluva afatiků – hranice „normality“?*; pro velký zájem „pokračoval“ i workshop konaný už v r. 2005 *Co se starými texty na začátku 21. století?* Organizační tým i tentokrát

pracoval pod vedením PhDr. Boženy Bednařkové, Dr. Všichni účastníci a příznivci těchto konferencí se těší i na sborníky příspěvků, které vycházejí péčí olomouckých pořadatelů.

V posledních letech je patrný stále větší podíl mladých jazykovědců (doktorandů a postdoktorandů) na přednáškové činnosti; lze s potěšením konstatovat, že Jazykovědné sdružení využívá jejich zvýšené aktivity a otevírá jim prostor k prezentaci zkoumaných problémů i dosažených výsledků.

Aktivity zaměřené na výuku češtiny na základních a středních školách

Výsledkem práce odborných subkomisí (vedených doc. dr. Svatavou Machovou, CSc.), která byla ukončena v r. 2005, byly hesláře jazykovědné terminologie pro 1. a 2. stupeň základní školy a pro školy střední. V průběhu roku 2006 byly hesláře upravovány a optimalizovány po stránce lexikografické, byly zpřístupněny na webových stránkách Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR i Jazykovědného sdružení. Se zaměřením na jejich propagaci a adekvátní využívání byl uspořádán v prosinci 2006 seminář *Smysl jednotné jazykovědné terminologie v učebnicích českého jazyka*, určený vydavatelům učebnic, jejich recenzentům a zájemcům z řad učitelů češtiny. Po úvodních příspěvcích prof. dr. M. Čechové, DrSc., doc. dr. S. Machové, CSc. a dr. E. Hájkové, CSc. se konala diskuse týkající se potřeby jednotné terminologie a možných nároků na její závaznost a normativní platnost, která dokázala aktuálnost této problematiky a vzbudila pozornost i ve sdělovacích prostředcích (Lidové noviny). Terminologická činnost byla samozřejmě motivována tím, že členové JS se ve spolupráci s MŠMT ČR už více než deset let soustavně snaží přispět ke zvyšování úrovně výuky češtiny na základních a středních školách – mj. tím, že posuzují učebnice českého jazyka, které se ucházejí o udělení Doložky MŠMT ČR, resp. o prodloužení její platnosti.

Publikační činnost

JS nadále vydávalo pro všechny své členy informativní zpravodaj Jazykovědné aktuality; jeho redakce usilovala o to, aby kromě článků obsahoval aktuální informace o nových knihách, kroniku života v JS i v české lingvistice. Také zde je třeba ocenit, že mladí lingvisté stále více přispívají do tohoto zpravodaje a podílejí se i na práci redakční.

Základní informace o JS ČR jsou umístěny i na webových stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, je možno je najít na adrese <http://www.ujc.cas.cz>; HV JS se snaží je pravidelně aktualizovat.

Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2006

Praha

1. Edgar Hoffmann (Wirtschaftsuniversität Wien): Eurasie: vývoj tohoto konceptu v Rusku, jeho relevance pro mezinárodní obchod (2. února 2006)
2. Olga Martincová: Úvahy o knižnosti v současné češtině (23. února 2006)
3. Denisa Bordag (Universität Leipzig): Modelování řečové produkce: Gramatický rod a deklinační třída substantiv (2. března 2006)
4. Karel Oliva: Lingvistické technologie (9. března 2006)
5. Miloslava Knappová: Jazykové, sociální a právní aspekty volby (rodných, křestních) jmen v dnešním Česku (30. března 2006)
6. Milan Harvalík: Ke gramatickým vlastnostem proprií (20. dubna 2006)
7. Alben Rangelová a kol.: Databáze lexikální zásoby českého jazyka (11. května 2006)
8. Hana Srpová: Cílová skupina konzumentů – rozhodující faktor v reklamním diskurzu (25. května 2006)
9. Petr Sgall: Kořeny mé životní dráhy – můj otec, má matka a má mateřština (12. června 2006)
10. Ernst Eichler (Universität Leipzig): Möglichkeiten der weiteren Zusammenarbeit zwischen der tschechischen und der deutschen Onomastik. Perspektiven und Probleme (21. června 2006)
11. Andrej Ivanovič Izotov (Moskevská státní univerzita M. V. Lomonosova): Struktura funkčně sémantické kategorie výzvy v současné češtině v porovnání s ruštinou (20. září 2006)
12. Ursula Doleschal (Univerzita Klagenfurt): Bilingualism in Carinthia Today: Some Empirical Findings (26. října 2006)
13. Karel Pala – Dana Hlaváčková: Programové nástroje pro lingvisty (2. listopadu 2006)
14. Oldřich Uličný: K českému kondicionálu (23. listopadu 2006)
15. Robert Adam: Korespondence Boženy Němcové – jazykovědné poznámky (14. prosince 2006)

Brno

1. Václav Blažek: Indoevropský rok a jeho období (25. ledna 2006)
2. Mojmír Dočekal: Kvantifikátory (15. února 2006)
3. Henk Zeevat (University of Amsterdam): Word order, freezing and incremental parsing (7. března 2006)
4. Irena Bogoczová: Současná dialektologie v kontextu lingvistickém, sociolingvistickém a pedagogickém (5. dubna 2006)
5. Boris Justinovič Norman: Opozicija nominativ-vokativ v slavjanskich jazykach (10. května 2006)
6. Stanislav Žaža: K současným otázkám porovnávacího popisu ruské skladby (14. června 2006)
7. Karel Pala – Dana Hlaváčková: Programové nástroje pro lingvisty (25. října 2006)
8. Manfred Niemeyer (Universität Greifswald): Toponymy slavjanskogo proischoždenija na severo-vostoke Germanii (8. listopadu 2006)
9. Přemysl Hauser: Slovesa *poběží*, *ponese* v češtině a slovinštině (15. listopadu 2006)
10. Lubor Králik (Jazykovědný ústav Ľudovíta Štúra SAV) – Aktuální stav a perspektivy etymologického výskumu na Slovensku (22. listopadu 2006)
11. Vladimír Šaur: Jazyky vokalicke a jazyky konsonantické (5. prosince 2006)

České Budějovice

1. Marie Janečková: Složená adjektiva v barokních textech homiletických (11. dubna 2006)
2. Milan Harvalík: Standardizace cizích zeměpisných jmen v češtině (17. května 2006)
3. Jarmila Alexová: Spojovací prostředky souřadící v raně barokním textu (17. října 2006)
4. Pavel Štěpán: Barvy v českých zeměpisných jménech (12. prosince 2006)

Hradec Králové

1. Jitka Cvejnová: Je studium češtiny pro výuku cizinců specifický obor? (10. května 2006)
2. Milan Harvalík: Dynamika vývoje české exonymie (1. listopadu 2006)

Olomouc

1. František Znebežánek: Struktura a proces – Dva modely společnosti (22. února 2006)
2. Anton Markoš: Digitální a tělesné (15. března 2006)
3. Mojmír Dočekal: Filozofické základy a metodologie generativní gramatiky Noama Chomského (22. března 2006)
4. Ludmila Veselovská: Hodnocení, analýza a interpretace konkrétních jazykových dat v chomskyánském modelu generativní gramatiky (29. března 2006)
5. Luděk Hřebíček: Kvantitativní přístupy v textové lingvistice (5. dubna 2006)
6. Iva Nebeská: Psycholingvistika (19. dubna 2006)
7. Irena Vaňková: Co říká řeč o nás a sama o sobě (26. dubna 2006)
8. Kateřina Vlasáková: Jazykové prostředky v popisech referenčních úrovní (28. dubna 2006)
9. Jarmila Tárnyiková: M. A. K. Halliday a funkční lingvistika (10. května 2006)
10. Małgorzata Rybka (Uniwersytet A. Mickiewicza, Poznań): Nazywanie Boga w poezji i dramatech Karola Wojtyły na tle tradycji polskiej (15. listopadu 2006)
11. Marek Nekula (Universität Regensburg): Jazyk Franze Kafky – monolingvismus, bilingvismus, multilingvismus? (23. listopadu 2006)

Opava

1. Vladimír Šaur: Slovanské jazyky vokalické a konsonantické (13. listopadu 2006)

Ostrava

1. Eva Jandová: Způsoby zahajování konverzace na chatu/četu (8. března 2006)
2. Jiří Damborský: K teorii kalku II (3. května 2006)
3. Oľga Škvareninová (Univerzita Komenského, Bratislava): Komunikácia s médiami a v médiach (12. dubna 2006)
4. Ján Findra (Univerzita M. Béla, Banská Bystrica): Modelové struktury textu (16. října 2006)
5. Rudolf Šrámek: Dialekt jako detektivka (o jazyku Ostrava Ostravskeho) (1. listopadu 2006)
6. Stanislava Kloferová: Český jazykový atlas a čeština (8. listopadu 2006)
7. Ľuba Sičáková (Univerzita Prešov): Hydronymické modely (8. listopadu 2006)
8. Jarosław Malicki (Uniwersytet Wrocław): Čeština vs. němčina a polština v dějinách společenské komunikace ve Slezsku (do r. 1800) (16. listopadu 2006)

9. Milada Hirschová: Implikatura a interpretace výpovědi (29. listopadu 2006)
10. Diana Svobodová: Některá jazyková specifika komunikace na chatu (6. prosince 2006)

Plzeň

1. Naděžda Kvítková: Ke stylu náboženské komunikace (7. listopadu 2006)
2. Ivan Bartoš: Úvod do glottochronologie (6. prosince 2006)

Ústí nad Labem

1. Marie Hádková: Evropská jazyková politika (22. února 2006)
2. D. Baláková – V. Kováčová (Katolická univerzita Ružomberok): Slovensko-český pasivní bilingvizmus středoškoláků a vysokoškoláků z frazeologického aspektu (6. prosince 2006)

Anna Rácová – Ján Horecký: *Syntax slovenskej karpatskej rómčiny*.

Bratislava: Iris, 2006. 147 s.

Na počátku kalendářního roku 2006 vydalo v Bratislavě Vydavatelství IRIS s finančním přispěním Společnosti autorů vědecké a odborné literatury *Syntax slovenskej karpatskej rómčiny* dvou významných slovenských lingvistů A. Rácové a J. Horeckého. Tito autoři tak navázali mimo jiné i na *Opis systému* ve starší publikaci (*Slovenská karpatská rómčina*) vydané v roce 2000, v níž se skladby týkala V. kapitola s názvem *Výpovedná výstavba s podkapitolami Výpovedné akty, Rozprávacie výpovedné akty, Výzovové výpovedné akty, Výpoved' a Jazykový prejav (diskurz)*; s. 60 až 64. Obě vědecké gramaticko-syntaktické práce představují popis s platností standardizace romského jazyka na území Slovenské republiky, a jsou důležité z jazykového, kulturního a politického hlediska i pro výzkum romského jazyka na celoevropské úrovni (Cina, s. 32).

Romský celonárodní kodifikát v podobě dnes již kodifikované spisovné romské grafiky pro tzv. slovenskou romštinu užívanou na celém území SR se opírá o lexémy užívané v psané podobě např. v romských textech novin *Romano nevo lil* (*Romský list nový* – nezávislý kulturno-spoločenský týždenník Rómov na Slovensku) nebo v *Romano hangos* (*Romský hlas* – čtrnáctideník Romů v České republice), a to i v brilantních uměleckých textech romských autorů v nich publikujících, z nich např. A. Gini a dalších romských osobností. Romský kodifikát se opírá o lexémy užívané v odborném či publicistickém stylu, z nich *Europakri unija* (EU), *redakčno timos* (redakční tým), *Romaňi relacija* (romská relace) aj. – V mluveném jazyce jde o kodifikovanou zvukovou podobu romštiny prezentovanou v divadelních představeních, např. romského divadla *Romathan*. Romský celonárodní kodifikát, užívaný ve Slovenské republice, je dále precizován projektem *Experimentálna verifikácia efektívnosti kurikula rómskeho jazyka a literatúry v základných a stredných školách* řešeným Státním pedagogickým ústavem v Bratislavě (2003). A z pohledu konstituování slovenského romského kodifikátu je Anna Rácová hodnocena jako první slovenská odbornice na indologii s odpovídajícím lingvistickým vzděláním (bengálština a angličtina na FF UK v Praze) a Ján Horecký jako autor pozoruhodných prací z gramatiky, lexika a literatury romštiny (Cina, s. 24).

V těchto obou výše uvedených formách komunikace, tj. zvukové a grafické, se jedná tedy

o kodifikovanou podobu romštiny zejména užívanou pro účely oficiální či polooficiální komunikace, již ale nemluví jednotliví romští uživatelé v běžné, dennodenní komunikaci spojené s jejich rodinným životem a i vzděláním zejména pak v prostředí Slovenské republiky. A právě autoři *Syntaxe* (2006) vycházejí i z mluvené podoby romských dialektů, jež nebyla dosud podrobně zpracována, a to i s ohledem na komunikaci spojenou především s rodinným životem Romů, s jejich sociálním stykem a kulturní, společenskou a zájmovou činností v podobě tzv. komunikace neoficiální.

Dialekty spadající v terminologii autorů *Syntaxe* pod termín slovenská karpatská romština, jimiž se autoři zabývají, jsou geograficky vymezeny do oblastí Karpat, vedle romštiny dunajské (geograficky vymezené na jih od Karpat) a baltské (geograficky vymezené na sever od Karpat), jimiž se autoři *Syntaxe* nezabývají. Uvedené dialekty jsou součástí tzv. slovenské romštiny, již se mluví z hlediska celonárodního kodifikátu na celém území Slovenské republiky. Podle našeho názoru lze konstatovat, že dialekty tzv. slovenské romštiny jsou funkčně využívány i v geografickém prostoru Čech, Moravy a Slezska, tj. v České republice, a lze je terminologicky označit v nejširším pojetí jako dialekty slovensko-české.

V československé lingvistice byly podrobně vědecky popsány některé slovenské dialekty v šedesátých letech minulého století lingvistou-dialektologem J. Lípou (1965). J. Lípa vycházel z východoslovenských dialektů s vyšším počtem slovakismů, než je tomu v ostatních romských dialektech, subdialektech či lokálních varietách užívaných na celém Slovensku. Dosud jde – i podle názoru autorů *Syntaxe* (2006) – o nejživotnější romské dialekty, jimiž se mluví na východním Slovensku. Proto o ně lingvisté-dialektologové mají trvalý zájem dodnes, a to zejména ve Slovenské republice na těch pracovištích, která se problematikou romistiky profesionálně zabývají (zejména Ministerstvo školstva Slovenskej republiky; Úrad vlády SR; Štátny pedagogický ústav v Bratislavě; Ústav romologických štúdií UKF v Nitře a další pracoviště v SR).

Základem popisu slovenské karpatské romštiny u A. Rácové a J. Horeckého je hledisko funkční formulované ve smyslu parolovém a languovém, jež vychází ze saussurovského pojetí jazyka podrobněji metodologicky rozpracovaného např. J. Horeckým v *Základech jazykovědy* (1978) a v dalších jeho pracích (viz Literatura). – Systém lexikální byl oběma autory popsán v publikaci z roku 2000; viz: kapitola *Lexikální stavba (romštiny)*; s. 9 až 18; z hlediska formy pak autoři analyzovali zvukový systém v kapitole s názvem *Zvuková stavba* (s. 19-22) a grafický systém v kapitole s názvem *Pravopis* (s. 23).

Z hlediska komunikativně-mentální funkce řeči vycházejí autoři v *Syntaxi* (2006) z výpovědně-informačního systému týkajícího se indikativních a apelativních (výzvových)

výpovědních aktů a cíleně se přiklání k slovenské gramatické tradici. Odvolávají se na teorii výpovědních aktů rozpracovanou E. Paulinym (1981) s následným rozvitím J. Horeckého v *Obsahu a formě výpovědních aktů* (2001); rovněž vycházejí i z projektu o syntaxi slovenské karpatské romštiny (2002) řešeného A. Rácovou v rámci Vědecké grantové agentury Ministerstva školství Slovenské republiky a Slovenské akademie věd. Autoři považují za výpovědní akt diskursivní činnost, při které mluvčí pozoruje skutečnost a v ní se zaměřuje na určitý objekt, který identifikuje a odkazuje na něj přímými výrazovými prostředky a připisuje mu skutečnou nebo zamýšlenou vlastnost (s. 10).

Syntaktickou rovinu přirozeného jazyka s ohledem na gramatičnost romštiny lze popsat několika způsoby. Autoři aplikují výhradně popis závislostní rozpracovaný v československé lingvistice např. V. Šmilauerem (pro syntaktický popis spisovné češtiny), J. Oravcem a E. Bajzíkovicou (pro syntaktický popis spisovné slovenštiny) a v dalších vědeckých gramatikách větně-závislostně orientovaných včetně pojetí valenčně-intenčního (např. MČ, 1987). A. Rácová s J. Horeckým se cíleně zabývají skladbou závislostní v rovině struktury výpovědního aktu, a to právě s ohledem na analyzovanou romštinu s metajazykovým popisem ve slovenštině, s absencí rozkladu věty na syntaktickou stavbu věty a na větné členy, polopredikativní konstrukce. Modální stavba výpovědi a souvětná či nadvětná problematika jsou jimi zpracovány v *Syntaxi*.

Popis závislostní může být větně-členský nebo syntagmatický, často i obojí; viz klasická syntaktická díla československé jazykovědy (Daneš, F., Grepl, M., Karlík, P., Kopečný, F., Šmilauer, V., Trávníček, F.; Kačala, J., Oravec, J., Pauliny, E., Ružička, J.). V této souvislosti bychom nejprve chtěli upozornit na to, že rozpracovat syntax slovenské karpatské romštiny na podkladě valenčně-intenčním je dosud velmi obtížné, neboť ještě není zřejmě dokončený valenčně-intenční slovník romských sloves v romském jazyce, popř. v témže jazyce slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení v romštině, tak jak je tomu např. v české valenčně-intenční syntaxi (*Slovesa pro praxi*, 1997; *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*, 2005) včetně jejího využití ve školské praxi (Kamiš, K., Nekvapil, J., 1988). O valenci romských sloves se nezmiňuje ani *Slovensko-romský slovník* A. Koptové (2003); autorka slovníku neuvádí žádné údaje o valenci či intenci romských sloves, popř. o valenci tzv. valenčních jmen. Rovněž S. Cina (2003) u sloves s jejich valencí či intencí nepracuje. Zřejmě teprve až bude možno vycházet z principu, že každé romské sloveso v sobě již dopředu implikuje zhruba syntaktickou strukturu věty, v níž bude vystupovat jako verbum finitum, pak lze konstruovat, konstituovat či zakládat základové větné struktury. Ty by vycházely z valence romských lexikálních jednotek, a to jako syntax

lexikálně-gramatická. Autoři *Syntaxe* (2006) se sice o valenci zmiňují u kauzativ, kde pracují s vlastní terminologií týkající se pojmu valence zvýšené nebo snížené. Jinak ale termín valence sloves či valenčních jmen není uváděn ani v rejstříku jejich *Syntaxe* (2006). Rovněž významná odborná studie *Rómsky jazyk – Lingvistika – Gramatika* (2003) romisty S. Ciny v oddíle *Skladba – Syntax* syntaktickou problematiku rozpracovává na struktuře romského souvětí. Rozklad romské věty na větné členy či syntagmata a dále analýza syntaktických vztahů, způsobů a prostředků jejich vyjadřování, zde uváděna není. Je zřejmé, že jde o dluh romistiky, rozložit romskou větu na její elementární jednotky, tj. na syntaktické členy a dále s nimi pracovat tak, jak to činí klasická větně-členská skladba (např. V. Šmilauer; E. Bajzíkova a J. Oravec). Zde by podle našeho názoru bylo schůdné i pojetí frázové nezávislostní syntaxe, rozkládající větu v romštině, která pracuje s (určitým) členem u jmen na nominátor (obsahující: člen + nominátor) + predikátor (obsahující sloveso) + situační doplnění, tak, jak to činí závislostně autoři *Syntaxe* na s. 12. A to by mohlo být podle našeho názoru vhodným metodologickým podkladem k následnému popisu větně-závislostnímu na úrovni syntaktických členů, kterému se nevyhneme dnes a ani v budoucnosti při výuce syntaxe romštiny především na 1. stupni základní školy (Gašparová, E., 2003).

Syntax (2006) autorů A. Rácové a J. Horeckého je založena na analýze výpovědních aktů nikoli syntaktické struktury věty. Proto není postavena na klasické větně-členské závislostní syntaxi vycházející z analýzy věty v languovém smyslu. Při vymezení *Syntaxe* výpovědního charakteru se autoři opírají o pojetí slovenských lingvistů E. Paulinyho a J. Kačaly; rovněž lze uvést v této souvislosti gramatickou koncepci slovenského lingvisty J. Ružičky.

Autoři vycházejí z výpovědních aktů, které konstituují souvislý jazykový projev, souvislou výpověď.

I. Základní obecná struktura výpovědních aktů má následující podobu (*Syntax*, s. 12):

(Nominátor + Predikátor) + Situační doplnění

Nominační složka Predikační složka

Okolnostní složka

Takto vymezená struktura je podle našeho názoru podobná pojetí větosloví u K. F. Beckera, a to v jeho *Ausführliche deutsche Gramatik...* z. r. 1837. K. F. Becker syntax němčiny dělí na syntax predikativního, atributivního a objektového vztahu – pro romštinu pak navíc jde i o syntax adverbialního vztahu u okolnostních pádů, jak to dokladují autoři *Syntaxe*

u pádů okolnostních (s. 60–61 i jinde). Ovšem nominátor není i se svou nominační složkou syntaktickým subjektem romské věty či výpovědi a predikátor není syntaktickým predikátem romské věty či výpovědi a není zde ani nadefinován vztah predikace; hovoří se pouze u slovního druhu slovesa o gramatických kategoriích, jež předpokládá tvarově (morfologicky) nominátor, tj. ve smyslu kategorií kongruentních.

K tomu bychom chtěli připojit poznámku, že při vymezení nominátoru je nutno respektovat z hlediska morfologického slovnědruhové charakteristiky slov ohebných, dále jejich paradigmaticku i s problematikou variantnosti výrazových prostředků a problematiku gramatických kategorií slovesa, a tím dbát na respektování životnosti a neživotnosti u nominátorů substantiv maskulin a feminin užívaných v syntagmatech ve struktuře věty. Např. autory uváděná substantiva zakončená na *-i* jsou rodu ženského životného (viz deklinační vzor: *e rakl'-i* = ta neromská dívka), v pl. *-a/-ija* (*rakl'-ija/rakl'-a*) ženského neživotného (*e pir-i* = (ta) hrnec); zde pouze s koncovkou *-a* (*pir-a*). Je zde nutno respektovat vztah nom. a ak. životných a neživotných maskulin a feminin v akuzativu.

Člen (dženo) patřící mezi slovní druhy ohebné stojí u nominativu (*o* = mask. sg., *e* = fem. sg., *o* = mask. i fem. pl.); v rámci nominační složky výpovědního aktu se nemusí stále uplatňovat – může být elidován. Člen stojí v nepřímých pádech (*le* = mask. sg., *la* = fem. sg., *le* = mask. i fem. pl.): v akuzativu, v genitivu se člen řídí rodem a číslem tvaru přivlastňujícího jména – romský genitiv má charakter přivlastňování; tvoří se z genitivní přípony *-ker-* (sg.); *-ger-* (pl.) z akuzativního tvaru substantiva + koncovky, která kongruuje jako adjektivní s následujícím substantivem a vyjadřuje jako adjektivum vlastnictví; postavení substantiv v lokále je řídké – lokál vystupuje bez členu (viz *phirelas pal gavedne* = *chodil po vesnicích*) – romština v těchto případech častěji využívá nominativní vazbu (viz *phirelas pal o gava*).

1.1 Nominační složka výpovědního aktu obsahuje pojmenování objektů, dějů a vztahů. Pojmenování objektů spočívá v tom, že nominátor vyjádřený substantivem odpovídá na slovnědruhové rovině vymezení pro substantivum jako slovní druh pojmenovávající substance. Jde o obdobu základního slovního druhu substantiva vymezeného pro češtinu např. v MČ (2) s významovouází substantiva (S) i s jeho funkčním příznakem substantiva ^s, čili S^s. Tento nominátor musí mít v romštině syntaktickou formu nominativu, a to vždy se členem (určitým) typu *e + daj* (ta + matka) či syntagmatu se zájmenem ve funkci větného členu typu *lačhi + daj* (dobrá + matka).

Nominátor vyjádřený zájmenem nebo číslovkou u autorů *Syntaxe* odpovídá podle našeho

názoru vymezení návstavbových slovních druhů např. v MČ (2): Q^s a Q^a, Q^c a (D/S)^s, (D/S)^a, (D/S)^c. Autoři neuvádějí nominátor pro romštinu vyjádřený adjektivem typu A^s (v češtině *Sytý* (A^s) *hladovému* (A^s) *nevěří*), tj. konstrukce s elidovaným substantivem (např. *člověk*). U rozvitých pojmenování autoři uvádějí objektový, atributivní i adverbální syntaktický vztah.

O syntaktický vztah predikační se opírá vymezení objektů pojmenovaných slovním druhem slovesa v predikační složce. Skutečnost, která pojmenovávána děj, se vyjadřuje v romštině slovním druhem slovesa (obdobně jako ve slovenštině či češtině). V případě autorů *Syntaxe* jde v nominační složce výpovědního aktu o deagentní slovesa, tj. slovesa nevyžadující nominátor, např. konstrukce *del* + Ak: *del brišind* (český příklad *Prší.*) nebo kauzativní sloveso s příponou *-ol* (*zarat'-ol*; ve významu *setmít se*).

Romština nemá v porovnání se slovenštinou či češtinou sloveso *mít* s lexikálním významem *vlastnit, držet ve vlastnictví*. Vlastnictví a příslušnost se vyjadřují prostřednictvím konstrukce se slovesem *být* plus pomocí posesivního zájmena nebo posesivního adjektiva s příponou *-ker-* (s. 22).

1.2 Strukturu predikační složky výpovědního aktu autoři vymezují na základě schématu (s. 27):

adverbium VERB   intence

gramatické kategorie

průběh děje

modálnost

Slovesný blok složky predikační výpovědního aktu může být realizovaný podle autorů *Syntaxe* i bez pádového bloku či bloku situačního doplnění. Ovšem úplná výpověď by měla vždy obsahovat sloveso (s. 28). Romština může elidovat v predikační složce výpovědního aktu sloveso *jel* (*být*). Základ slovesné složky výpovědního aktu tvoří plnovýznamové sloveso doplněné pomocnými slovesy. Z morfologických kategorií vyjadřuje romské sloveso osobu a číslo, čas, způsob a průběh slovesného děje (opakování, zaměření, lokalizaci). Sémantické doplnění romského slovesa tvoří intenční složka slovesného děje zaměřená na systém pádů v romštině a na doplnění slovesného děje prostřednictvím adverbálních výrazů.

Gramatické kategorie osoby a čísla se shodují s osobou a číslem nominátoru. Kategorie slovesného času zasazuje děj do časoprostoru s ohledem na moment řeči jako přítomný (odehrávající se v momentě řeči a vyjadřovaný přítomným slovesným časem), minulý (odehrával se před momentem řeči a vyjadřovaný minulým slovesným časem, imperfektem); na vyjadřování dokončeného minulého děje se používá perfektum, např. *Sar phend'a, avke*

kerde (*Ako povedal, tak urobili*); nebo budoucí (bude se odehrávat po momentu řeči, se používá budoucího slovesného času). Ve výpovědích v romštině je možná kombinace různých časů, a to bez jakýchkoli formálních kritérií.

Kondicionál vyjadřuje děj, který je ještě nerealizovaný, jehož realizace závisí na splnění určité podmínky. Na vyjadřování podmíněného děje, který by mohl či může nastat, se používají tvary imperfekta doplňované částicí *bi/bo*. Perfektivní podmiňovací způsob vyjadřuje děj, který nenastal, ani nastat nemůže. Možnost splnění podmínky se vyjadřuje modální částicí *šaj*, jejíž použití není závazné.

Průběh slovesného děje vyjadřují modifikace slovesného děje; jde o vyjádření začátku či ukončenosti děje a o lokalizaci slovesného děje v prostoru. Na vyjádření opakovanosti se používají iterativní slovesa s příponou *-ker-* nebo *-av-*; mohou se vyskytovat i současně, přičemž *-av-* předchází *-ker-*. Zaměřenost slovesného děje se vyjadřuje kauzativy nebo faktitivy; jde o verba odvozená ze sloves, adjektiv, trpných přičestí a substantiv; využívá se přípon *-av-*, *-ar-* nebo *-ol* (s. 39). Ukončenost a začátek slovesného děje se vyjadřuje především fázovými slovesy ve spojení s verbem finitem v infinitivu. Rovněž lze úplnost a začátek slovesného děje vyjádřit pomocí frázových sloves, popř. verba finita s příslovcem a i prostřednictvím předpon převzatých ze slovenštiny. Umístění slovesného děje v prostoru lze vyjádřit frázovými slovesy nebo pomocí předpon převzatých ze slovenštiny (s. 41).

Slovenská karpatská romština nemá v predikační složce výpovědního aktu vlastní romská modální slovesa na vyjádření nutnosti (*musiet'*) a možnosti (*môct'*); ty se vyjadřují vedle převzatých modálních sloves ze slovenštiny (*mušinel = musiet'*) rovněž modálními částicemi, popř. i některými lexikálními prostředky, např. *kampel* (*treba*), *kamel* (*chciet'*, *želat' si*) (s. 43). Modální slovesa tvoří jednu významovou jednotku se slovesem plnovýznamovým a vyjadřují kategorie osoby, čísla a času; plnovýznamové sloveso bývá obvykle v infinitivu. Pokud modalita je vyjadřována prostřednictvím modálních částic, pak osoba, číslo a čas se vyjadřují plnovýznamovým slovesem. Slovenská karpatská romština vyjadřuje modální kategorii nutnosti, možnosti a záměrnosti obdobně jako slovenština či čeština.

Intence slovesného děje je interpretována jako progresivní intence (vyjadřující průběh slovesného děje od agentu na patiens), nebo regresivní intence (vyjadřující průběh slovesného děje od agentu zpět na agens). V romštině intenci slovesného děje autoři *Syntaxe* vyjadřují celým systémem pádů (zásahových) a zvrtný zásah slovesy zvrtnými. Zde není jasné, zda chápou regresivní intence jdoucí od agentu zpět na agens, nebo od pacientu na agens (s. 50).

Systém pádů: Chceme podotknout, že z hlediska historického lze řadit pády v češtině a ve slovenštině v pořadí: nominativ (pád činitele a nositele), akuzativ (pád přímého předmětu),

dativ (pád nepřímého předmětu), instrumentál (pád prostředku činnosti), lokál (pád příslovečného určení místa a času), genitiv (pád dnes v češtině silně adnominální). Vokativ stojí mimo vlastní morfologický pádový systém s apelativní funkcí. Pokud hovoříme o ablativu, který je v morfologii romštiny označován jako osmý pád, uváděný autory *Syntaxe* na s. 58, pak zřejmě může fungovat jako určení místa (hl. ve významu odkud?), původu, příčiny po slovesech s odlukovým významem (*putuje od vesnice k vesnici*); ve spojení s komparativem slouží jako výraz srovnání (*bohatší než ty*). Odlukový význam je i u sloves s významem *bát se, chránit* (*ji se vše bálo; chrání před nepřítelem*). Rovněž pokud vymezujeme lokál v romštině, je nutno konstatovat, že jeho využívání je vzácné a neodpovídá slovenskému či českému lokálu; z těchto důvodů v paradigmatech se jeho překlad neuvádí (např. Nom. sg. *o raklo* = hoch, chlapec; lok. sg. *rakleste*). Tohoto pořadí pádů se částečně přidrží autoři *Syntaxe*. U nich pořadí pádů je následující: Nominativ, Akuzativ, Dativ, Lokál, Ablativ, Instrumentál. V pádovém bloku predikační složky výpovědního aktu se realizují všechny výše uvedené romské pády (s. 50). Romské pády tak vyjadřují vztahy mezi plynutím či stavem slovesného děje a objekty tímto dějem zasaženými, na něž děj směřuje nebo směřování je nějakým způsobem vymezené či omezené. Tyto pády lze charakterizovat jako zásahové (A, D, I, Ablativ, L) nebo okolnostní (I, L, Ablativ, A, D). Autoři *Syntaxe* nechávají stranou deklinačních paradigmat genitiv (mající slovnědruhovou podobu adjektiva posesivního s adjektivní koncovkou) a vokativ tvořící fatické výpovědní akty (s. 90, 106, 115–117, 122).

Pádový blok obsahující pády zásahové: Akuzativ (vyjadřující především objekt přímo zasažený dějem), dativ (vyjadřující především zásah adresáta nebo vybraného cíle), instrumentál (pojmenovávající účastníka situace, na něhož přímo přechází děj), ablativ (označuje objekt, jenž je východiskem děje pojmenovaného slovesem), lokál (okrajově vyjadřuje příslušnost, za předpokladu, že se klade důraz na to, že nejde o skutečné vlastnictví předmětu, nýbrž že předmět vlastní daná osoba přímo u sebe).

Pádový blok obsahující pády okolnostní: Ablativ (vyjadřující míru nebo prostředek děje, dále původ, látku, důvod, vnitřní příčinu; rovněž vyjadřuje adverbialní doplnění místa a času), instrumentál (vyjadřující doplnění způsobu, prostředku, nástroje, místa a času), lokál (okrajově vyjadřující adverbialní doplnění způsobu, vnitřní příčiny, místa a času), akuzativ (vyjadřující adverbialní doplnění času, popř. v ustálených spojeních adverbialní doplnění místa), dativ (vyjadřující adverbialní doplnění prostředku, způsobu nebo času).

Pádový blok dále obsahuje zvrtný zásah (vyjadřující, že se výsledek děje vrací k nominátoru, tak jak se objekt zasažený dějem stává jeho subjektem; jde o zásah zvrtný

vyjadřovaný zvrtnými slovesy s příponou *-ol* a částicí *pes/pen*), vzájemný zásah (reciprocita se vyjadřuje pomocí zvrtného slovesa) a výpovědi bez konkretizování subjektu děje (reflexivum lze užít v těch případech, kdy nechceme konkretizovat subjekt děje); příslovečné doplnění (vyjadřující doplnění způsobu průběhu děje, kvality děje).

1.3 Okolnostní složka (s. 75) výpovědního aktu vyjadřuje statické (kde?) i dynamické umístění v prostoru (kam? odkud? kudy?). Situační doplnění v cirkumstanční složce výpovědního aktu se vyjadřuje částicemi, bezpředložkovými i předložkovými pády anebo predikací danou slovesem (*Půjdeme, kam nás Bůh povede*).

II. Výpovědní akty a výpovědi: Obsahem výpovědních aktů je informace přijímaná/vysílaná, podávající informace o událostech, objektech, vztazích mezi událostmi nebo objekty.

Základní forma výpovědních aktů je trojčlenná: nominátor – predikátor – situační doplnění (s. 90):

(Nom) + Před + VA2 – výpovědní akt 2

(Já) + vím, že + zítra Kalo nepřijde.

Funkcí výpovědních aktů je přinášet informaci; funkcí direktivního výpovědního aktu je vyžadovat reakci adresáta; funkcí kogitačního výpovědního aktu je uvádět nové výpovědní akty a zaujímat k nim postoj.

Kogitační výpovědní akty, těsně související s informačními výpovědními akty, jsou dvojčlenné; v první složce se vyjadřuje stav, popř. činnost mysli, v druhé se zobrazuje obsahový výpovědní akt, s nímž se pracuje ve složce první (*Petr věděl, že Michal přijde, pokud nebude pršet*). Jsou založeny na jazykovém zobrazení stavu mysli a její činnosti. Autoři je klasifikují na kogitační výpovědní akty vyjadřující stav mysli, činnost mysli, přijímání informace a její předávání.

Podmínkové výpovědní akty jsou dvojčlenné jako všechny kogitační výpovědní akty (s. 103). Verbalizuje se jimi uvažovací činnost mysli o ději, jehož výsledky ještě nejsou realizované. Prvním členem se vyjádří ireálná nebo ještě nerealizovatelná činnost, druhým členem se konkretizuje okolnost či podmínka realizace této činnosti (*Tehdy z tebe sejmeme klatbu, jak najdeš člověka, který si bude chtít vzít život*).

Direktivní výpovědní akty vyjadřují jak neverbální, tak verbální reakci příjemce na obsah (s. 106). Obsahem direktivního výpovědního aktu může být rozkaz, příkaz, žádost, prosba, popř. návod či rada. Patří sem i direktivní výpovědní akty vyjádřené otázkou ve formě výzvy, žádosti či prosby, aby adresát poskytl informaci, kterou mluvčí nezná; otázka může být zjišťovací, doplňovací nebo řečnická. U těchto výpovědních aktů se obvykle nevyjadřuje

nominátor, nýbrž adresát děje explicitně vyjádřený oslovením.

Fatické výpovědní akty podle vymezení autorů *Syntaxe* vtahují do konkrétního diskurzu jednající komunikanty (s. 115). Tyto výpovědní akty je pojmenovávají vlastními jmény nebo apelativy, popř. přenesenými jmény a připisují jim určitou funkci. Fatické výpovědní akty využívají vokativ jako pád na oslovení nebo na zvolání; někdy se místo vokativu použije nominativ.

Druhy výpovědi, dialog, polylog, výstavba textu: Při komunikaci se jednotlivé výpovědní akty řadí do větších tematických celků (118). Popisná výpověď charakterizuje prostředí nebo komunikanty nacházející se v tomto prostředí. Vyprávěcí výpověď v dialogu rozvíjí nějaký příběh. Úvahová a vysvětlovací výpověď staví na vysvětlování nějakého problému, stavu.

Lze shrnout, že *Syntax slovenskej karpatském romániny* a gramatické práce na ni navazující autorů A. Rácové a J. Horeckého představují osobitý přístup k popisu syntaxe přirozeného jazyka, jakým je v jejich pojetí slovenská karpatská romština. Jde o syntakticko-morfologický popis řečových, parolových aktů probíraných ve struktuře výpovědního aktu na s. 10 až 88 (nominační složka výpovědního aktu; predikační složka výpovědního aktu; okolnostní složka výpovědního aktu) a ve struktuře výpovědních aktů a výpovědi na s. 89 až 125.

Podle našeho názoru takto pojatá syntax slovenské karpatské romštiny funguje tak, že verbalizátor při konstituování myšlenkové konstrukce na základě poznávací činnosti, jež „zjazykovuje“ či „zřečovuje“ myšlení, dochází poznáváním a přemýšlením k výpovědnímu aktu (zde je zřejmá souvislost s větoslovím při vymezení věty indikativní jako slovy vyjádřeného soudu). Následně výpovědní akt je založen na základní obecné struktuře výpovědních aktů zahrnující: Nominátor (např. pojmenování objektu substantivem v nominativu) + predikátor (činnost/stav pojmenované slovesem s kongruentními kategoriemi) + situační doplnění cirkumstanční složky; to představuje metodologický základ řečově-výpovědního aktu (zde je zřejmá souvislost i s nezávislostním popisem syntaktické roviny jazyka). Při posuzování textu *Syntaxe* může činit někdy potíž užitá terminologie; lze ale konstatovat, že termíny užitá v textu jsou validně definovány.

Ze současného pohledu parolového na lexikologii, gramatiku a stylistiku přirozeného jazyka je výhodné využívat valenčně-intenční pojetí skladby, jež ale nutně vychází už z aktivní znalosti popisované řeči. Předpokládáme totiž, že jen v mateřštině pojímané jako řeč první, rodná, mateřská spjatá s řečovou ontogenezí v raném dětství, v níž si dítě prvotně osvojuje schopnost verbálně komunikovat (Kořenický, J., s. 77), nám příslušná slova mateřštiny „valenční“(!) v naší individuální slovní zásobě, a to jako důsledek utváření sémioze a gramatičnosti v raném dětství. U jazyka cizího, pokud není osvojován jako řeč

mateřská, se valence slov naučit nebo nadřilovat nedá, a to ani jazykovým vyučováním cizích jazyků na 1. st. ZŠ; ovšem pokud se nejedná o jedince s biologicky vrozeným tzv. řečovým talentem. U lidské populace je to dáno neurobiologickými omezeními při osvojování si více než jednoho jazyka.

Analyzovaná *Syntax* předních slovenských odborníků A. Rácové a J. Horeckého se významnou mírou podílí na standardizaci romského jazyka obohacující jazykovědný výzkum romštiny na celoevropské úrovni. Proto je tato jejich *Syntax* i jejich další vědecké a odborné práce s romistickou problematikou nepřehlednutelná jak po stránce metodologické, tak i po stránce její využití ve školské praxi při výuce romštiny na Slovensku.

Literatura

- CINA, S. (2003): *Rómsky jazyk – Lingvistika*. Štátny pedagogický ústav, Bratislava 2003.
Experimentálna verifikácia efektívnosti kurikula rómskeho jazyka a literatúry v základných a stredných školách. Štátny pedagogický ústav, Bratislava (2003).
- GAŠPAROVÁ, E. (2003): *Rómsky jazyk – Návrh na učebné osnovy (pre I. ročník ZŠ)*. Štátny pedagogický ústav, Bratislava 2003.
- GREPL, M., KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Votobia 1998.
- HORECKÝ, J. (1994): *Rómsky jazyk jako typ jazyka*. In: Romano ľil nevo, 1994, IV, 144 (90) – 145 (91), s. 5.
- HORECKÝ, J. (1995): *Rómčina ako jazykový typ*. In: *Rómsky jazyk v Slovenskej republike*. Bratislava, štúdio DD 1995, s. 6 – 13.
- HORECKÝ J. (1997): *Nad tromi slovními rómskeho jazyka. Výskum a opis slovnej zásoby rómčiny*. In: Romano ľil nevo, 1997, č. 225 – 227, s. 5.
- HORECKÝ, J. (1999): *Onomaziologická interpretácia tvorenia slov*. In *Slovo a slovesnosť*, 60 1999, 1, s. 6 – 12.
- HORECKÝ, J. (1999): *K otázke literárnej rómčiny*. In: *Sociolinguistica Slovaca 4. Slovenčina v kontaktech a konfliktech s inými jazykmi*. Ed. S. Ondrejovič. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1999, s. 165 – 171.
- CHOMSKY, N. (1966): *Syntaktické štruktúry*. Academia, Praha 1966.
- KAMIŠ, K., NEKVAPIL, J. (1988). *Současný spisovný jazyk. Valenční pojetí skladby ve škole*. Univerzita Karlova v Praze, SPN 1987. 143 stran.
- KAMIŠ, K. (1998): *Čeština a romština*. In: *Český jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. Opole 1998, s. 50 – 60.
- KOPTOVÁ, A. (2003): *Slovensko-rómsky slovník*. Štátny pedagogický ústav Bratislava, 2003.
- KOŘENSKÝ, J. (1992): *Komunikace a čeština*. H&H 1992.
- Mluvnice češtiny (2)*
- Mluvnice češtiny (3)*
- LÍPA, J. (1965): *Cikánština v prostředí slovenském a českém. K otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha, NČSAV 1965.
- Morfológia slovenského jazyka*. (1966). Red. J. Ružička. Bratislava, SAV 1966.
- ORAVEC, J., BAJŽIKOVÁ, E. (1982): *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava, SPN 1982.
- PAULINY, E. (1981): *Slovenská gramatika*. Bratislava, SPN 1981.
- RÁCOVÁ, A. (1995): *Indické pramene slovnej zásoby rómskeho jazyka*. In: *Rómsky jazyk*

- v Slovenskej republike. Bratislava, štúdio DD 1995, s. 14 – 48.
- RÁCOVÁ, A. (1995): *Vývoj lexiky slovenskej rómčiny*. In: Jazykovedný časopis, 46, 1995, 2, s. 100 – 106.
- RÁCOVÁ, A. (1999): *Neologizmy v slovenskej romčine utvorené z rómskych základov*. In: Medacta 99. Škola a učiteľ v treťom tisícročí. Zborník 3. Nitra, SlovDidac 1999, s. 199 – 201.
- RÁCOVÁ, A. (1999): *Kategória aspektuálnosti v slovenčine a romčine*. In: Sociolinguistica Slovaca 4. Slovenčina v kontaktech a konfliktech s inými jazykmi. Ed. S. Ondrejovič. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1999, s. 172 – 177.
- RÁCOVÁ, A., HORECKÝ, J. (2000): *Slovenská karpatská rómčina. Opis systému*. Veda 2000.
- RÁCOVÁ, A. (2001): *Jazyk – symbol rómstva*. Listy, 2001, č. 2, s. 19.
- RÁCOVÁ, A., HORECKÝ, J. (2006): *Syntax slovenskej karpatskej rómčiny*. Iris 2006.
- Slovesa pro praxi. Valenční slovník nejčastějších českých sloves*. (1997): SVOZILOVÁ, N., PROUZOVÁ, H., JIRSOVÁ, A. Academia, Praha 1997.
- Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. (2005): SVOZILOVÁ, N., PROUZOVÁ, H., JIRSOVÁ, A., Academia, Praha 2005.
- ZEMAN, V. (1995): *Vypracovanie variantov výchovných programov a učebných plánov pre vyučovanie s väčším počtom rómskych detí a žiakov v materských školách (pri využití romském piesne, hudby, pohybu, kultúry)*. Bratislava, Štátny pedagogický ústav 1995.

Karel Kamiš

K sedmdesátinám profesora Oldřicha Uličného

(Předneseno v Jazykovědném sdružení ČR v Praze 23. listopadu 2006)

Koncem září 2006 dožil se mnohaletý člen Jazykovědného sdružení České republiky profesor Oldřich Uličný, zakládající člen hradecké pobočky a někdejší člen hlavního výboru JS, sedmdesát let. Jsou naplněna mnohostrannou pilnou a užitečnou prací.

Dnes si můžeme v Jazykovědném sdružení mimo jiné připomenout jeho významné zásluhy o jazykovědnou teorii a o kultivaci českého jazyka v roli lingvisty, pedagoga, překladatele, manažera, redaktora, editora a publicisty v nelehkém uplynulém půlstoletí včetně převratných posledních patnácti let. Česká jazykověda totiž po roce 1990 nenašla účelnou koncepční a organizační strukturu, zavládlo v ní mnoho neurčitosti a ve většině masových médií, která se v naší svobodné společnosti stala spíše první než čtvrtou mocí, poklesla intelektuální úroveň jazyka.

Již před deseti lety v jubilejním rozhovoru s hlavním redaktorem *Jazykovědných aktualit* Oldřich Uličný vyjádřil lítost nad tím, že nedostatek financí na ministerstvu školství a kultury a v personálně silně oslabeném Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR vedl k orientaci spíše na jiné úkoly než na koncepční a komplexní institucionální péči o spisovný jazyk. Vyjádřil také obavy z toho, že např. zamýšlené funkční kodifikační grémium je spíše nechtěným dítětem (JA 23, 1996, č. 3–4, s. 47–55).

V letošním roce se diskuse a polemiky o otázkách kultivované moderní češtiny znova stávají předmětem veřejné pozornosti a nabývají na intenzitě.

Diskuse a polemika v jazykovědě a v literární vědě byla hlavním tématem loňské mezinárodní konference Eurolingua @ Eurolitteraria v Liberci, protože je charakteristická rovněž pro jubilantův přístup k jazykovým jevům a procesům. Nejméně po tři desetiletí vedl několik kvalifikovaných diskusí a polemik o gramatické struktuře češtiny a o pojetí spisovnosti a nespisovnosti, zřetelně projevil svůj názor na psanou a mluvenou, hovorovou, tzv. běžně mluvenou a obecnou češtinu a několikrát kompetentně vyjádřil i své pojetí kodifikace češtiny.

Jako červená nit veškeré profesní snažení Oldřicha Uličného provléká filozofie česko-moravsko-slezské a obecněji i slovanské a evropské kulturní a jazykové vzájemnosti. Hojně ji uplatňuje v Čechách, na Slovensku a v zahraničí, ačkoliv, anebo snad právě proto, že se

narodil na Moravě – nedaleko moravských Athén Kroměříže. Tam získal základní a střední vzdělání a na vysokoškolské úrovni v něm pokračoval nejdříve v blízké Olomouci studiem bohemistiky a rusistiky a později v Praze vědeckou aspiranturou v ÚJČ ČSAV a postgraduálem matematické lingvistiky.

Náš jubilant působí jako učitel na Filozofické fakultě UK v Praze. Tam po mnoho let vykonával funkci ředitele Ústavu českého jazyka a teorie komunikace a stále pracuje jako předseda oborové rady, vedoucí novočeského semináře, předseda komise pro udělování vědeckých hodností DrSc. Více než deset let působil na Pedagogické fakultě v Hradci Králové, dnes vyučuje a vědecky pracuje na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci a obnovuje své aktivity na Univerzitě Palackého v Olomouci.

Oldřich Uličný nebyl konformní s komunistickým režimem, a proto v minulosti skoro dvacet let nesměl učit. Pracoval v průmyslu, ve výzkumném ústavu a na odborném pracovišti ministerstva školství v odvětví strojového zpracování informací, budování databází a přípravy počítačových slovníků.

Ve svém profesním *curriculu vitae* má uvedeno přes deset monografií, kolem stovky vědeckých článků, asi čtyřicet recenzí a zpráv. Absolvoval řadu přednášek u nás i v zahraničí a jako hostující profesor působil na univerzitách v Lipsku, Bernu, Amsterdamu, ve Varšavě a v Petrohradě. (Bibliografii jeho prací k šedesátinám v roce 1996 obsahuje sborník *Jazyk a jeho užívání*, uspořádaný Ivou Nebeskou a Alenou Macurovou.)

Sám si cení již své první větší monografie o instrumentálu v struktuře české věty z roku 1984. Měla být – po jeho aspirantuře u profesora Vachka – jeho kandidátskou prací, v době „normalizace“ však nebyl k její obhajobě připuštěn. Po převratu v r. 1989 pak tehdejší ředitel Ústavu pro jazyk český František Daneš navrhl udělit za ni Uličnému vědeckou hodnost doktora věd. Získal ji v roce 1991, o rok později se stal docentem a pak brzy profesorem. V oblasti gramatické teorie stále publikuje, v popřevratové době si k této své staré lásce přibral analýzu komunikačních norem současného českého diskursu.

Pilně se podílel jako hlavní redaktor na tvorbě učebnic pro základní školy a publikoval i řadu beletristických překladů. Prestižní je jeho činnost redaktorská a editorská. Založil bohemistický časopis *Čeština doma a ve světě* a je jeho vedoucím redaktorem. Vedle textů o domácí bohemistice přináší toto periodikum i komplexní informace o sociolingvistice a o bohemistice v zahraničí, o slanzích, o jazyce žurnalistiky apod. Za příklad účelnosti lze označit například dvojčíslo číslo 3 až 4 z roku 2004 k desátému výročí univerzitní slovakistiky na FF UK v Praze, o slovakistice ve světě a o česko-slovenských jazykových vztazích. Didakticky i věcně záslužné je také to, že každé z tematicky orientovaných čísel

ČDS v Uličného péči editorsky zajišťuje některý z jeho mladších kolegů a žáků. Časopis tak reprezentuje lingvistické názory nastupující generace a vychovává organizátory odborné bohemistické publicistiky.

První číslo *Češtiny doma a ve světě* bylo představeno na památné olomoucké konferenci více než tří set bohemistů v roce 1993. Konala se po mnohaleté odmlce od roku 1968 a sborník z ní pod názvem *Spisovná čeština a jazyková kultura* s významným Uličného redakčním podílem vydala Filozofická fakulta UK v Praze. Na konferenci byl mj. vysloven i jeden z jeho stěžejních názorů, že kodifikován jako neutrálně spisovný by neměl být žádný např. regionální, sociálně či jinak příznakový prvek, který není přijatelný pro celé národní společenství.

Profesor Uličný po mnoho let organizuje i výjezdní semináře studentů a doktorandů. Dlouhodobě vede seminář doktorandů Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK. Významně se podílel na vzniku stálé vědecké konference studentů a postgraduátů slavistických pracovišť z univerzit v Krakově, Lipsku a v Praze. V rámci ediční řady *Opera linguae bohemicae studentium* založené O. Uličným vydala v roce 2002 FF UK v Praze ze setkání mladých „nadějí našich disciplin“ sborník, věnovaný „obrazu vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách“.

Významným editorským počinem Oldřicha Uličného bylo vydání třídílného výboru z díla doyena české lingvistiky profesora Františka Daneše, jakož i výborů z prací Miloše Dokulila a Jana Kořenského. Za svou záslužnou činnost byl Uličný také nejednou odměněn profesními poctami: roku 1988 obdržel cenu Českého literárního fondu za knihu *Prostor pro jazyk a styl*, o deset let později pamětní medaili Univerzity Karlovy a rektor Technické univerzity Liberec mu letos udělil stříbrnou medaili za rozvoj jejího filologického profilu.

Jako vedoucí Katedry českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Technické univerzity v Liberci navázal profesor Uličný na liberecké konference z oblasti odborného stylu a terminologie *Termina* a připravil nově koncipované konference *Eurolingua @ Eurolitteraria*. Hlavním tématem konference v roce 2004 byla čeština a ostatní jazyky v rámci Evropské unie z hlediska etnického, lingvoekologického, právního, správního, sociálního a překladatelského, setkání v roce 2005 bylo věnováno majoritě a minoritě v literatuře a v jazyce s důrazem na jejich multinacionálnost.

Kardinálním tématem české bohemistiky po roce 1990 jsou diskuse o zásadních otázkách teorie jazyka, pravopisu, o způsobech kodifikace atd. Začaly již na zmíněné olomoucké konferenci a zásadní byla i diskuse o modernizaci pravopisu v březnu 1994 na semináři pracovníků škol a ÚJČ. Bylo zde přijato rozhodnutí ustavit kodifikační grémium. Vedle

pravopisu se mělo věnovat i otázkám spisovné výslovnosti, tvarosloví a slovní zásoby. Gestorem evidence současného stavu i návrhů kvalifikovaných změn mělo být Jazykovědné sdružení.

V prosinci roku 1997 na podkladě ankety od 74 kvalifikovaných respondentů Jazykovědné sdružení ČR uspořádalo na toto téma konferenci. Výsledky ankety a konference byly shrnuty v Jazykovědných aktualitách 35, 1998, č. 1, 2 (s. 20–24). Čeští jazykovědci se v anketě postavili proti jakémukoliv dirigismu v otázkách kodifikace. Požadovali, aby kodifikace byla oporou a doporučením, školní výuka a věcná veřejná komunikace aby byly postaveny především na požadavcích efektivity, aby směřodatnými zdroji normy byli hlavně vzdělanci, kompetentní bohemisté, úzus krásné literatury a sdělovacích prostředků. Relevantní měly být i názory a zájmy veřejnosti, jak je zachycovala jazyková poradna ÚJČ. Zásadní kodifikační změny jazykovědci tehdy nepokládali za potřebné. Za své poslání považovali kvalifikovaně informovat veřejnost o stavu jazyka na podkladě pravidelných setkání o jazykové kultuře.

Několik takových setkání se sice konalo, ale prezentovala pouze výsledky byť i kvalitních, ale vždy jen dílčích a individuálních pozorování. Konsenzuální reprezentativní systémová doporučení ke všem varietám a úrovním národního jazyka z nich nevzešla. Uličný na těchto setkáních pravidelně vystupoval. Např. na konferenci *K diferenciaci současného mluveného jazyka* v září 1994 v Ostravě hovořil o teoretických aspektech mluvenosti v jazykovědné bohemistice. Pravidelně se podílel i na obsahu a duchu brněnských konferencí *Spisovnost a nespisovnost dnes*. V roce 1996 tam analyzoval aktuální jazykovou situaci v oficiální a veřejné komunikaci a klasifikoval rozdílné postoje jazykovědců k ní jako: a/ liberální až lhostejné, b/ respektující funkční specifiku jazykových prostředků a c/ typu lingvistického inženýrství. Dotkl se také specifik mluvené češtiny v Čechách a v moravských a slezských interdialekttech.

V říjnu 2005 vzdělávací oddělení Akademie věd ČR uspořádalo seminář o současné češtině v masových médiích. Zatímco česká média pokud vím o něm neinformovala, česká stanice BBC mu věnovala podstatnou část své rubriky *Dobré ráno se stanicí BBC*. Oldřich Uličný v ní upozornil na možnou temnější budoucnost českého jazyka. V Čechách se postupně tak emancipuje obecná čeština, že se může stát prvním standardním jazykem. Proti tomu Morava tenduje k tomu, aby si zachovala své interdialekty. Čili se může stát, že pro Moravu a Slezsko formálním věcným jazykem zůstane „stará“ spisovná čeština, kdežto v Čechách, zejména bude-li Evropská unie postupovat směrem k regionalizaci, může převládnout čeština obecná, někdy problematicky nazývaná *hovorová, standardní, ne-školská*.

Řadě bohemistů i vzdělaným uživatelům češtiny vadí, že pro některé občany a instituce, zejména z Čech, je spisovná forma mluveného jazyka čímsi odtažitým a přežilým a že je často vnímána negativně. V některých školách se i učební předmět *český jazyk* vyučuje nespisovně. Uličný tuto praxi nazývá *póvlizací* společnosti a připomíná i blízké označení Alexandra Sticha *ksindlizace*.

Podobně jako profesor Stich i profesor Uličný v širší emotivně vedené polemice o uznání či neuznání jednoslovné (praktické) varianty názvu České republiky v podobě *Česko* v roce 1996 nakonec vyjádřil s tímto pojmenováním souhlas, i když spisovatelé, stejně jako většina občanů název *Česko* v té době odmítali: „*Pro dnešního průměrně kulturně orientovaného mluvčího je totiž Česko výplodem novinářů a jazykovědců. První ho užívali zprvu spíš jen expresivně a teprve povzbuzeni známým manifestem osmi pedagogů Filozofické fakulty z července 1992 začínají ho užívat i v neutrálních kontextech. Ať je historie vzniku, užívání i neužívání tohoto názvu jakákoliv, mají o ně zásluhu především lingvisté, a to článkem Běličovým v Naší řeči 1968 počínaje a současnou diskusí (asi) nekonče*“ (Tvar č. 6/1996). Měl a stále má pravdu.

V roce 2005 Uličný publikoval na svých webových stránkách kritiku na adresu jazykového poradenství ve zpravodajství České televize. Ředitel zpravodajství ji odmítl a plně podpořil svého jazykového spolupracovníka. Po zveřejnění článku V. Cvrčka a P. Vybírala *Mluvme, jak nám zobák narost* (LN 13. 8. 2005), po některých negativních odezvách na něj a po výzvě k diskusi na téma *Od školské spisovnosti ke standardní češtině* (SaS 66, 2005, s. 105) je toto téma mimořádně aktuální.

Oldřich Uličný je stoupencem názoru, že tzv. školská spisovnost nemá být nahrazována nesystémově definovaným pojetím tzv. standardu. Kvantitativní charakteristiky češtiny jsou významné, ale smysl mají jen tehdy, budou-li platit v souladu s charakteristikami hodnotovými, a to nejen pro školy, ale pro všechny uživatele spisovné češtiny. Kvantitativní charakteristiky jsou založeny hlavně na excerpci hromadných sdělovacích prostředků, ve kterých dnes převažuje komerčně motivovaná publicita zábavy všeho druhu. Analýzy nevěnují náležitou pozornost prestižním věcným veřejným a oficiálním mluveným projevům např. ze sféry legislativní a soudní, diplomatické, marketingové, náboženské, dispečerské aj. Jsem spolu s ním přesvědčen, že jazyková poradna ÚJČ AV ČR by v kodifikační činnosti neměla mít jen poradní roli, ale měla by tvořit složku šíře konstituovaného kodifikačního grémia.

Podle mého názoru je dnes evidentní, že modernizaci vyžadují pojmy *spisovná čeština* a její variety, *psanost a mluvenost, hovorové vrstvy, úzus, kodifikace, pružná stabilita,*

teritoriální a sociální stratifikace, oficiálnost (veřejnost) a soukromost, připravenost a spontánnost. Není ničím oprávněné index hovorový výraz užívaný ve Slovníku spisovné češtiny zjednodušeně vykládat jen jako prvek mluvené podoby spisovné češtiny.

Stále více se také ukazuje, že směrodatnými zdroji spisovnosti a tzv. řečovými vzory nemohou být postavy z nedbale dabovaných nejrůznějších mýdlových oper, telenovel a bulvárních televizních seriálů s jazykem plným expresivních a vulgárních výrazů ze soukromí, z ulice či z hospod. Nebudou jimi ani nejrůznější baviči, autoři zábavních textů a tzv. celebrity z oblasti pokleslé zábavy. Neměli by to být ani nevzdělaní žurnalisté jen proto, že publikují v masových médiích, ani exhibicionisté z reklamních agentur, kteří oslňují své klienty záplavou anglicismů.

Zdá se tedy, že teorie bohatě diferencovaného, dobře fungujícího a kultivovaného národního jazyka se díky osobnostem typu Oldřicha Uličného a jejich dílu vrací k původním českým principům, které se dnes snad uznávají víc v zahraničí než leckde u nás.

Ale Oldřich Uličný se ve svém životě nezajímal pouze o jazykovědu. Nejdříve v Olomouci a později i v Praze se s láskou věnoval hudbě, působil i jako vedoucí folklorního souboru písní španělské a Latinské Ameriky, byl a stále je horlivým účastníkem folkloristických setkání a zdatným turistou.

Sluší se tedy k životnímu dílu mu blahopřát, ze srdce za ně poděkovat a vyjádřit přání, aby v něm zdárně a ještě mnoho let pokračoval v dobrém zdraví a v klidném a vlídném prostředí svých spolupracovníků i nejbližších.

Navíc mu přejeme, aby ještě mnoho let úplně zdarma pil zdravou voděnku z horských studánek a drozdové aby mu k tomu zvonivě zpívali. Pěkně to vyjadřuje jeho (i moje) oblíbená píseň valašského folklorního souboru Jasénka:

Na horách studénky sú moje šenkérky;

ony ně nalejú a platby neberú.

Na horách drozdové sú moji zvonové;

oni ně zvoníja, až hory jačíja.

Jaroslav Bartošek

Laudatio Ioanni de Balneis Tussyn

(Předneseno v Jazykovědném sdružení ČR v Praze 22. března 2007)

I když se s včerejším jubilantem znám už – či teprve – nějakých 14 let, netušil jsem až donedávna, s kým mám vlastně tu čest a jak se člověk při posuzování druhého může mýlit, lépe řečeno, jak může nedocenit někoho, o němž si myslí, že ho docela zná. Mnoho lidí však zná pana doktora Králíka déle a lépe než já, vždyť v univerzitním jazykovědném prostředí působím teprve oněch 14 let a něco. Avšak svému údivu nad osobností pana doktora nevděčím jen tomu, že ho neznám tak dlouho. Můj údiv je nelíčený proto, že ve svém okolí znám věru jen hrstku lidí, kteří se aspoň vzdáleně blíží ideálu polyhistora, ideálu mému, neboť být všeznalcem vždy bylo mou – samozřejmě nenaplněnou – touhou. Nu a před námi tu – řečeno po mém soudu bez neupřímné nadsázky – takový polyhistor stojí. Vysvitne tak snad z následující stručné charakteristiky našeho oslavence a pro mne je velikou ctí a radostí, že ústa mé maličkosti Vás jí mohou obdarovat.

Doktor Králík se narodí v první jarní den roku 1947 (byl to pátek) v Lázních Toušeni, maturuje roku 1965 na Střední všeobecně vzdělávací škole v Brandýse nad Labem; v letech 1965–1970 absoluuje na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze studia matematické statistiky, pravděpodobnosti a matematické ekonomie a souběžně též studijní matematické stáže v Budapešti, Berlíně a Kodani. Roku 1970 nastoupí po úspěšném konkursu do Ústavu pro jazyk český ČSAV, kde se od té doby zabývá především kvantitativní lingvistikou. Spolupracuje na projektu *Českého akademického korpusu* a poté se zaměřil také na komputizaci lingvistiky. Roku 2005 je zvolen předsedou vědecké rady ÚJČ AV ČR a letos předsedou rady ÚJČ AV ČR nyní už jakožto veřejné výzkumné instituce.

V letech 1972–1974 absoluuje postgraduální studia na Filozofické fakultě Karlovy univerzity, v letech 1977–1979 v Divadelním ústavu a 1979–1981 na Matematicko-fyzikální fakultě UK, kde roku 1983 získá titul doktora přírodních věd. Až po pádu komunistického režimu obhájí kandidátskou disertační práci *Pravděpodobnostní modely v kvantitativní lingvistice* (CSc., 1994).

Od roku 1995 se podílel a podílil jako hlavní řešitel a spoluřešitel na řadě grantů, působí jako vysokoškolský pedagog a pravidelně přednáší také na konferencích *Filosofického ústavu*. Velmi významnou složkou jeho činnosti je též popularizace jazykovědných oborů.

Je mimo jiné spoluautorem řady publikací o *Českém akademickém korpusu* a hlavním autorem *Retrogradního slovníku současné češtiny*, účastnil se založení *Sekce mladých*

jazykovědců při Jazykovědném sdružení, Skupiny pro počítačový fond češtiny, Ústavu českého národního korpusu a sdružení International Quantitative Linguistics Association na univerzitě v Trevíru. Roku 2000 je zvolen členem předsednictva této asociace. Přednáší v Rakousku, Maďarsku a Velké Británii, předsedá vědeckým konferencím v Trevíru, Helsinkách a Praze. Vědecké práce z kvantitativní lingvistiky publikuje v odborných časopisech a sbornících v řadě zemí, mj. v Německu, Holandsku, Finsku, Maďarsku, Velké Británii a USA.

Takto v kostce suše shrnutá lingvistická práce je sice nejvýznamnější viditelnou složkou činnosti našeho jubilanta, zdaleka však nikoli jedinou. Sami posuďte šíři jeho záběru a můj nelíčený úžas bude pochopitelný:

Jan Králík muzikolog a hudební pedagog: v letech 1991–1995 je předsedou celostátního výboru Hudební mládeže ČR, od roku 1989 je členem výboru Českého spolku pro komorní hudbu, roku 1992 spoluzaloží Klub Emy Destinnové, od 1996 je rektorem Školy Aria. Od roku 1971 se věnuje také hudební publicistice a dramaturgii, od roku 1972 spolupracuje s rozhlasem, televizí, gramofonovými firmami a odborným tiskem i v zahraničí, publikuje řadu monografií (o *Beethovenovi, Verdim, Wagnerovi, Dvořákovi a Smetanovi*), z itaštiny přeloží mimo jiné libreto *Trubadúra* (Supraphon 1981), k vydání připraví autobiografie pěvkyně *Jarmily Novotné* (1991) a *Soni Červené* (1999) a za vydání kompletního gramofonového odkazu *Emy Destinnové* (1994) převezme vyznamenání *Preis der deutschen Schallplattenkritik* (1995). Napíše také pro skladatele *Otomara Kvěcha* libreta k miniopeře, čtyřem dětským operám, kantátě a melodramu.

Jan Králík překladatel: pan kolega přeložil mimo jiné tři odborné knihy, z nichž asi nejznámější jsou proslulé *Dialogy o matematice* od slavného maďarského matematika Alfreda Rényiho (z angličtiny, němčiny a ruštiny), vydané roku 1980. Nebyl to překlad ledajaký, vždyť byl poctěn Cenou nakladatelství Mladá fronta. Knihu vřele doporučuji, čtl jsem ji! A kdyby ji Rényi napsal maďarsky, dokázal by ji Jan Králík jistě přeložit i z maďarštiny!

Jan Králík a regionální kultura: od roku 1968 vydá jako kronikář městyse Lázní Toušeně deset (!) menších knižních publikací. A opět cena – jak také jinak: jeho projekt Vlastivědných videopohlednic z brandýského Polabí obdrží cenu přehlídky Tour Region Film 2003 v Karlových Varech.

Jan Králík a popularizátor vědy: oslavenec píše knihy o češtině, např. nemalou část knihy *O češtině v číslech*, nepřebornou spoustu článků o češtině, mimo jiné jazykové koutky zveřejněné v novinách, vystupuje v rozhlasu a televizi, pořádá udivující množství přednášek pro nelingvisty. Asi před dvěma lety jsem s nastraženými ušima takřka nábožně naslouchal v rozhlasu pořadu, v němž jubilant přiblížil posluchačům obor *matematická lingvistika* tak výstižně, kultivovaně a svůdně, že kdybych byl tehdy na gymnáziu, hned bych si zmíněný obor zvolil jako svůj studijní obor a své životní povolání. Sotvakdo by o tomto oboru dovedl vyprávět tak poutavě a s tak nevšední grácií.

Jan Králík a láznětoušeňský zastupitel: pan doktor je nejen kronikářem a lingvistou svého městyse, ale i jeho aktivním zastupitelem a vůbec nenahraditelným zejména kulturním spirem agentem zmíněného oppidula.

Samozřejmě tu nemohu vylíčit vše – pracovní a intelektuální záběr doktora Králíka je pro tento skrovný proslov příliš rozsáhlý; většina z vás stejně dobře ví, co jsem určitě opomněl. Spíš se s Vámi mohu ještě podělit o to, co jsem při setkáních s doktorem Králíkem zažil osobně. Vždy ve mně – neurotikovi – vyvolává jakýsi klid, patrně především svou přirozenou skromností – nádherná vlastnost! Komunikuje se s ním bezvadně, jeho kultivovaný projev ve všech ohledech na mě vždy působí blahodárně. Spolupráce s ním je nesmírně efektivní, jeho práce s textem precizní a dokonalá: neznám nikoho dalšího, po kom bych například vůbec nemusel text korigovat. A jak řídí schůze vědecké rady! Ani minuta nazmar!

Vzdělanec v jazykovědě, matematice, hudbě, literatuře, umění, dějepisu...; kultivovanost sama; příjemný člověk nevšedních schopností a dobrého srdce. Alespoň tak jsem jej poznal já. A jakkoli panegyrická jsou má slova, víte dobře, že nepřeháním.

A přitom: ohromující viditelné chvályhodné aktivity našeho oslavence tvoří možná jen **menší část** všeho dobrého, čím pan doktor naplňuje a ovlivňuje své okolí. Někteří lidé si možná cení víc toho, co udělali v skrytu, toho, co inspirovali v tichosti a bez vědomí těch druhých, toho, co uvedli v život, a nikdo netuší (a to ani v Lázních Toušeni!), že zdrojem bohulibých věcí byli právě oni. Takových nenápadných dobrých spiritů, kteří se tajně radují z mnoha krásných věcí, jimž dali vyklíčit a jež se třeba už dlouhá léta utěšeně rozvíjejí, možná není mnoho. Takovým lidem je odměnou hluboká skrytá radost, o níž nikdo jiný nemusí vědět. Mezi ně patří, myslím, právě pan doktor Králík.

Nu a nebyl bych to já – mí nejbližší kolegové to dobře tuší –, kdybych si na závěr po nedostižném vzoru antického básníka dovolil opomenout pohladit oslavence třemi tetrastichy. Podotýkám jen, že pan doktor by něco podobného jistě svedl lépe:

Doctissimo modestoque Ioanni de Balneis Tussyn

*Své zraky upřete naň a zářného učence žití
probudí radostnou touhu ve Vaší blažené mysli
rozhledem, duchem a umem se podobat skvělému muži,
který tu před námi stojí a laurel má kol krku slynný.*

*Vzácného věhlasu hoden, vždyť v uměních mnoha se vyzná,
a v oborech vědeckých zvláště. Málo těch zrozených z ženy
tolika dary nad kolébkou poctily Parky. Než: ecce,
vhodná chvíle nadešla – ošatku vyslovme vinšů:*

*tělesné zdraví a pokoj, též opojné radosti duše,
nadšení z nádherné hudby i z čísel a jazyka tajů,
vlité moudrosti vědra i úsměv vnitřního jasu,
předlouhý řetěz let plodných – Vám, polyhistore skromný!*

Vladimír Petkevič

Syntax a jej vyučovanie III.

Sborník příspěvků s názvem *Syntax a jej vyučovanie III.* je výstupem ze stejnojmenné mezinárodní vědecké konference, která se konala 13. září 2005 na Filosofické fakultě Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře. Byla to v pořadí již třetí konference pořádaná na toto téma (první v roce 1979, druhá 1982). Cílem konference bylo hledání vztahů mezi oblastí vědeckého syntaktického bádání a školskou praxí. Účastníky konference byli vysokoškolští a středoškolští učitelé ze Slovenska, České republiky a Polska (na rozdíl od předešlých konferencí zde nebyli zástupci jazykových akademických ústavů). Příspěvky v tomto sborníku byly rozděleny do třech tematických bloků: a) referáty shrnující reflexi syntaktického bádání ve výuce syntaxe na ZŠ a SŠ (příspěvek Juraje Vaňka a Jolany Nižníkové); b) příspěvky teoretického zaměření (příspěvek Jána Kačaly, Lubomíra Kralčáka, Karla Kamiše, Martiny Ivanové, Juraje Glovni, Martiny Bugárové, Květoslavy Musilové, Romana Trošoka, Zuzany Kováčové a Tomáše Bánika); c) příspěvky didaktického charakteru (příspěvek Boženy Bednaříkové, Ludmily Zimové, Svatavy Machové, Radany Metelkové Svobodové, Jany Kupcové, Jany Svobodové, Márii Alabánové a Maryly Papierz). V rámci tohoto informativního příspěvku budou blíže představeny jen některé z přednesených referátů (výběr provedla A. N.).

Odras syntaktického bádání ve výuce syntaxe na ZŠ a SŠ shrnuje v historickém přehledu Juraj Vaňko z Filosofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře. Připomíná základní problémy, které byly řešeny na první a druhé konferenci (v roce 1979 a 1982), dále přibližuje problematiku vyučování syntaxe na základních, středních i vysokých školách v letech 70. a 80. a porovnává ji se současným stavem. Konstatuje, že se změna orientace syntaktického bádání z oblasti gramatické na sféru sémantickou projevila i ve školské praxi. V současné době se tedy vyučování podle autora neomezuje jen na mechanické určování syntagmat a větných členů, ale pozornost se věnuje i sémantickému a komunikačně funkčnímu aspektu věty. V další části svého příspěvku autor představuje vysokoškolskou učebnici syntaxe angličtiny *Course in English Syntax* od Hermana Wekkera a Liliane Haegemanové (5. vydání, 1996), ve které se uplatňuje komplexní přístup ke studiu věty a která je vzorem pro další bádání v oblasti syntaxe. V závěru Juraj Vaňko podává přehled slovenských publikací o syntaxi, které byly vydány po roce 1989. Tento přehled podle něj svědčí o tom, že slovenská syntax patří k dobře probádaným oblastem slovenské jazykovědy.

Ján Kačala z Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě vystoupil na konferenci s příspěvkem *Veta jako centrálny člen systému syntaktických konštrukcií*. Problematiku vykládá z několika pohledů a podává tak podrobný teoretický výklad o větě jako konstrukci, která je součástí syntaktického systému jazyka. Ve svém příspěvku se zabývá i vztahem věty a slova, vztahem věty k nevětným a nadvětným útvarům, pozornost věnuje také podstatě věty a v neposlední řadě i komplexnosti věty a komplexnosti syntaktického systému. Podle autora je věta jazykovou jednotkou vyšší kvality a je tvořena na základě pevné souvztažnosti gramatického významu a gramatického výrazu, proto je podstata věty „gramatická a sémantická zároveň“. Podstatu věty tvoří také „aktualizace“, při které největší roli hrají gramatické kategorie času a způsobu. Na stavbě věty (gramatické i sémantické) se podílí další důležité významové prvky, a sice aktivnost/pasivnost slovesného děje a slovosled. Věta je ve stati charakterizována jako jednotka, která poskytuje víceúrovňovou jazykovou informaci. V závěru textu autor konstatuje, že věta, vzhledem ke své komplexnosti i centrální pozici v syntaktickém systému, je nejdokonalejší jednotka jazykového systému.

Mezi příspěvky teoretického charakteru patří i referát *O valencií statických slovies* Martiny Ivanové z Prešovské univerzity. Autorka vycházela z materiálu Slovenského národního korpusu a zabývala se modifikacemi valenčních struktur. Detailnější pozornost věnovala problematice všeobecného a prototypického objektu a objasnila ji na konkrétních větných strukturách. Autorka upozorňuje na to, že všeobecný objekt se vztahuje na celou třídu objektů, které mají společný relevantní příznak daný sémantikou slovesného prvku. Prototypický předmět má pak jako pravovalenční aktant centrální postavení mezi ostatními objekty a jeho přítomnost mluvčí předpokládá. Autorka tuto skutečnost dokládá na frekvenci užití ve Slovenském národním korpusu.

Zuzana Kováčová z Filozofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře analyzuje ve svém příspěvku syntaktické konstrukce v překladové literatuře a poukazuje na nedostatečnou jazykovou propracovanost textu překladatelem. Analýzu provádí na konkrétním textu – překladu francouzského románu. Zdůrazňuje, že překladatel často zachovává původní syntaktické konstrukce a větné modely a tím snižuje kvalitu nově vznikajícího textu. Závěrem však Zuzana Kováčová s lítostí konstatuje, že dominantním faktorem, který u recipienta při volbě četby rozhoduje, není kvalita překladu, nýbrž atraktivnost a módnost tématu.

Na rozdíl mezi propracovanou teorií a neuspokojivým stavem vyučování syntaxe na různých stupních škol upozornily ve svých příspěvcích vysokoškolské pedagožky. Jolana Nižníková z Prešovské univerzity a Ludmila Zimová z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně

v Ústí nad Labem shodně vyjádřily lítost nad tím, že syntax není v současnosti centrem jazykového vyučování, že se syntaktické učivo bere jako nutné zlo, případně se na některých středních školách úplně vynechává.

Jolana Nižníková upozorňuje na to, že se syntax ve školské praxi často redukuje na větný rozbor, který se provádí mechanicky, a že ani učebnice slovenského jazyka nepřispívají ke zvyšování úrovně vyučování syntaxe, neboť se zde často objevují tvrzení, která neodpovídají současnému stavu lingvistického bádání a často si i protirečí. Jednotlivé jazykové roviny se probírají izolovaně, tradičně se vynechává učivo o doplňku a dalších syntaktických jevech, které didaktické neumí žákům vysvětlit.

Ludmila Zimová v příspěvku *Začarované kruhy ve výuce syntaxe na filologických fakultách PF* shledává jako největší problém výuky syntaxe skutečnost, že skladbě je věnována pozornost jen na základních školách, na středních školách se učivo nijak více nerozšiřuje a neprohlubuje. Skladba také patří k nejméně oblíbeným oborům žáků i vyučujících. Podle autorky si ani žáci, ani studenti bohemistiky a často ani učitelé neuvědomují obecnou užitečnost skladebného učiva. I Ludmila Zimová zdůrazňuje nutnost propojenosti poznatků z různých lingvistických disciplín, ale i využívání znalosti cizích jazyků ke srovnání jazykového systému češtiny.

Svatava Machová z Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze se ve svém příspěvku zabývala otázkou obsahu a rozsahu výuky syntaxe pro budoucí učitele českého jazyka na střední škole v průběhu jejich univerzitních studií. Vzhledem ke skutečnosti, že v současné době na středních školách nejčastěji užívané středoškolské učebnice (kolektivu Čechová–Kraus–Styblík–Svobodová a autora J. Kostečky) prezentují každá jiný druh syntaktického popisu (první předkládá popis syntaktických jevů v rámci Šmilauerovy – Hrbáčkovy linie („čistě závislostní“), druhá prezentuje syntaktický popis valenčně závislostní), musí studenti bohemistiky zvládat oba. Absolvent bohemistiky by měl také zvládnout jisté poznatky z obecné syntaxe, z vývoje české věty, měl by znát hlavní české syntaktiky a jejich specifický přínos k popisu české syntaxe, a to i přesto, že se s těmito informacemi ve vysokoškolských kurzech syntaxe ČJ obvykle neseťká.

Mezi příspěvky didaktického charakteru patří stat' Oldřicha Uličného z Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Autor zaměřil svůj příspěvek na problematiku syntaktického popisu jazyka a jeho místa ve škole. Nejprve vymezuje principy, na kterých spočívá syntaktická analýza jazyka a textu, a dále se zabývá otázkou, jak se tyto principy projevují v syntaktických popisech, které se pěstují ve školách. Dochází k závěru, že valenční syntax se

pro školní výuku nehodí (i když jisté didaktické využití je možné), neboť těžiště valenční syntaxe spočívá především v lingvistické, nikoli primárně didaktické oblasti.

I Jana Kupcová, středoškolská profesorka ze Sabinova na Slovensku, představila na konferenci téma didaktické. Zabývá se komunikačním vyučováním skladby v nižších ročnících osmiletého gymnázia. Komunikační způsob vyučování je jako základní princip vyučování slovenského jazyka zakotven v učebních osnovách pro základní i střední školy z roku 1997. Hlavním cílem vyučování slovenského jazyka je rozvíjet schopnost žáka pohotově využívat jazykové i paralingvální prostředky řeči při tvorbě dialogických komunikátů. Jana Kupcová na základě výzkumu doporučuje během vyučování využívat různá komunikační cvičení simulující běžné denní situace a navrhuje zařazovat takováto cvičení i do učebnic slovenského jazyka. Právě podobná cvičení napomáhají podle autorky podněcovat komunikační kompetence žáků, přirozeným způsobem napomáhají odhalit propojenost jednotlivých jazykových rovin a upozorňují žáky na jevy, které často v řečových projevech používají, ale z jazykového hlediska jim nevěnují pozornost.

Sborník jednadvaceti referátů přednesených na mezinárodní vědecké konferenci v Nitře vydala Filosofická fakulta Univerzity Koštantína Filozofa v Nitře v roce 2005.

Alena Novotná

Zpráva z XVI. mezinárodního kolokvia mladých jazykovědců

Ve dnech 8.-10.11. 2006 se v Účelovém zařízení Kanceláře Národní rady Slovenské republiky v Častej–Papierničke konalo již šestnácté kolokvium mladých jazykovědců. Pořadatelé byly Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Slovenskej akademii ved a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Rokování mladých jazykovědců mělo tentokrát výjimečně slavnostní charakter, neboť bylo věnováno PhDr. Míře Nábělkové, CSc., u příležitosti jejího životního jubilea.

Na konferenci vystoupilo se svým příspěvkem 84 přednášejících z různých zemí. Nejpočetnější skupina mladých lingvistů byla samozřejmě ze Slovenska. Přijeli zástupci vysokých škol a dalších vědeckých institucí z Bratislavy, z Banské Bystrice, z Nitry, z Prešova, z Ružomberoku a z Trnavy. Českou republiku reprezentovali mladí jazykovědci

z Prahy, Brna a z Ústí nad Labem. Velmi početná skupina lingvistů přijela z Polska, své zástupce mělo i Maďarsko, Ukrajina a Srbsko.

Různorodost témat, jimiž se mladí lingvisté zabývají, zajistila pestrost celé konference. Referáty byly rozděleny do dvou hlavních sekcí, v nichž se objevily příspěvky na gramatické (*Daniela Majcráková, Agáta Karčová, Michaela Wickleinová* a další), lexikologické (například *Silvia Čatayová, Mária Beláková, Anna Gálisová* nebo *Jana Patinková*), dialektologické (*Renáta Hlavatá, Viera Kováčová*), sociolingvistické (*Zuzana Týrová, Rujana Gaidos*), didaktické (*Martina Šmejkalová, Alena Novotná, Stanislava Zajícová, Andrej Habiňák, Šárka Tůmová*), historické (*Veronika Bromová, Peter Kosmály, Hana Sobaíková, Irena Fuková, Miloslava Vajdlová, Janka Píšová*) i literárněvědné téma (*Joanna Mielczarek, Martin Pukanec, Katarína Vilčeková*). Mnozí referující se zaměřili na materiál ze Slovenského (případně Českého) národního korpusu (*Dorota Vasilišinová, Kateřina Křížová, Katarína Gajdošová, Zdena Bugajová, Martina Ivanová* a další), někteří na jazyk a slovní zásobu médií (*Olga Orgoňová, Radka Čapková, Alena Bohunická, Jan Chovanec*). Značný počet příspěvků byl tematicky zaměřen na problematiku bilingvismu v nejrůznějších prostředích (*Jaromíra Šindelářová, Ján Bauko, Eduard Pallay* a *Mária Partová*).

Uvedená témata jsou obvykle zpracovávána v rámci diplomových a disertačních prací jednotlivých přednášejících, případně jde o grantové projekty (např. v rámci projektu *Hydronymia Slovacie* vystoupili *Jaromír Krško, Juraj Homola* a *Andrej Závodný*).

V každé sekci se vždy na závěr skupiny příspěvků otevřela zajímavá diskuse. Řada příspěvků byla natolik podnětná, že účastníci cítili potřebu se k tématům vyjádřit, získat další informace, případně některé informace doplnit.

Mezi nejprínosnější příspěvky patřily například referáty lingvistů zabývajících se počítačím lingvistikou, například text *Vladimíra Dziaka* a *Slavomíry Rabatinové* *Temporálna súslednosť v podmienkových súvetiach na základe korpusových zástení*. Studenti Filozofické fakulty Prešovské univerzity se věnovali jednomu ze základních způsobů vyjádření modality – morfologické kategorii způsobu. Problematiku pojali nejen z hlediska morfologické kategorie, ale i v širším syntaktickém kontextu. Analýzou korpusových dokladů dospěli k ucelenému obrazu o časové souslednosti v podmiňovacím souvětí. Zajímavá byla prezentace *Mariána Slobody*, který pohovořil o specifickém ruském textu, jenž vznikl na jednom ruském blogu na přelomu let 2005 a 2006. Ačkoli je tento text psán jiným než kodifikovaným pravopisem, tento způsob psaní se na internetu rychle rozšířil a postupně se začaly využívat i některé slovní výrazy ve významu specifickém pro tento slang. *Hana Sobalíková* ve svém příspěvku představila jednu z nejstarších českých Biblí, Bibli

litoměřicko–třeboňskou, výjimečnou již svým netradičním uspořádáním biblických knih a rozvržením do tří svazků. V příspěvku se zaměřila především na analýzu zásahů několika písařů do první redakce, charakter těchto modifikací a jejich dopad na celé dílo. Hojnou diskusi vyvolaly příspěvky *Eduarda Pallyho* a *Márie Partové*, kteří pohovořili o bilingválním vzdělávání z teoretického i praktického hlediska.

Všechny tyto příspěvky i ty, které nebyly v této zprávě jmenovány, budou publikovány ve sborníku VARIA XVI.

Účast na konferenci byla pro každého jistě velkým přínosem. Nejen že se účastníci mohli seznámit s novými lingvistickými problémy a vědeckými stanovisky, ale především navázali nové kontakty s kolegy z různých univerzit a vědeckých pracovišť zúčastněných zemí.

Alena Novotná